

האוניברסיטה העברית בירושלים

בית הספר לעבודה סוציאלית ורווחה חברתית ע"ש פאול ברוואלד

קבוצת דיון משפחתית (קד"ס) למשפחות לילדים במצבי סיכון – חקר מקרה בחברה החרדית

עבודת גמר לקראת תואר מוסמך בעבודה סוציאלית

מגישה : מיכל נעמי אלקיים

ת.ז. : 305771792

בהנחייתם של ד"ר ארנה שמר, פרופ' דורית רואר-סטריאר, ומר יאן
סרדצה

אוקטובר, 2019

תודות

במהלך המחקר הנוכחי ליווי אותי אנשים רבים אשר תרמו כל אחד ואחת לתוצאה המוצגת כאן היום.

תודתי הראשונה נתונה למרואיינים, אשר הקדשתם מזמנכם, והסכמתם לפתוח את ליבכם מחשבותיכם ורגשותיכם בפני, וכן הסכמתם לתת בידי את האפשרות והזכות להציג את דבריכם בעבודה זו.

תודה מיוחדת לד"ר ארנה שמר, על ההנחיה המקצועית, הליווי ועל היכולת לשלב בין הנחיה מדויקת ויעילה לבין מתן מרחב אישי להתנסות והעצמה. ההערות, השאלות והתובנות שידעת לתת בכל שעות היום, סייעו לי בכל פעם מחדש להבין את כוונותי ועזרו לי לגבש את זהותי כחוקרת. תודה על היותך מורה לדרך.

תודה לפרופ' דורית רואר-סטריאר, שיצרת אצלי את החיבה הראשונית למחקר האיכותני, על שפתחת בפני את הדלת ל"חממת נבט" וסייעת לי בהכוונה מקצועית ואישית.

תודה רבה למר יאן סרדיצ'ה על התמיכה והעזרה לאורך כל שלבי העבודה, אם בעצות ואם בסיוע והשלמתו של המחקר על פי הסטנדרטים הגבוהים ביותר.

תודה לבית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית ע"ש פאול ברוואלד, שסייע במימון המחקר!

תודה למרכז לרווחה חברתית, יהדות ואתיקה ע"ש רלף גולדמן, על המלגה שאפשרה לי להתרכז ולהקדיש זמן לעבודת המחקר.

תודה לחברי לקבוצת המחקר, על תמיכתם, עצותיכן והעידוד לאורך כל הדרך.

תודה למשפחה שלי, לאבא שלי שזרעת במוחי את הרעיון לעשות תואר שני, לאמא שלי שידעת לכוון אותי ולדחוף אותי לעשות עבודת מחקר ולבן זוגי, דור, שתמיד ידעת לפרגן ולעודד גם כשהיה קשה. תודה על האוזן הקשבת, ההכלה, ההבנה והתמיכה שאפשרו לי להשקיע את הזמן במחקר ושבלעדיהם כל העבודה היתה קשה הרבה יותר.

תוכן עניינים

VI-IX.....	תקציר
1.....	מבוא
2-11.....	סקירת הספרות
2-3.....	פרקטיקה שיתופית
3.....	גישת מודעת הקשר
4.....	כשירות תרבותית
4-5.....	מצבי סיכון ומוגנות בקרב ילדים
5-6.....	גישת מודעת הקשר בבחינת מצבי סיכון בקרב ילדים
6.....	חרדים- רקע, זרמים ותפיסות בנוגע למצבי סיכון בקרב ילדים
6-7.....	הקהילה החרדית ויחסיה עם שירותי הרווחה
7-8.....	פרקטיקה שיתופית בוועדות תכנון, טיפול והערכה
8-11.....	מודל קד"ם- קבוצת דיון משפחתית
11.....	שאלות המחקר
12-15.....	שיטת המחקר
12.....	משתתפי המחקר
12-13.....	החוקרת
13-14.....	איסוף הנתונים
14.....	ניתוח הנתונים
14.....	אמינות המחקר
14-15.....	סוגיות אתיות
16-50.....	ממצאים
16-24.....	תמה ראשונה : חווית ההיוועדות בתוכנית קד"ם
17-19.....	הכנת הסטינג

19-22.....	סבבי כוחות ודאגות.....
22-24.....	תפקיד התומכים.....
24-31.....	תמה שנייה : תפיסות של סיכון, מוגנות, דאגות וחוסן.....
24-27.....	"סיכון זה עניין של הגדרות".....
28-29.....	גורמי מוגנות.....
30-31	נקודת המפגש בין תפיסות הדאגות והמוגנות בתוכנית המשפחה.....
31-39.....	תמה שלישית : יחסי אמון כבסיס לקשר.....
31-34.....	יחסי אמון הדדיים בין המשפחות לבין שירותי הרווחה.....
34-37.....	פרקטיקות ליצירת אמון.....
37-39.....	לקראת היום שאחרי ההיוועדות.....
40-46.....	תמה רביעית : פרקטיקה שיתופית בתהליכי קד"ם.....
40-42.....	סוגיית יחסי הכוחות בין המשתתפים.....
42-46.....	הזכות להשתתפות ילדים.....
46-50.....	תמה חמישית : התאמה תרבותית לקהילה החרדית.....
46-47.....	זהות המתאמים- מבפנים או מבחוץ?.....
47-48.....	פרטיות מול חשיפה.....
49-50.....	מצוות הרב.....
50-64.....	דיון.....
51-55.....	פרקטיקה שיתופית : שיתוף, השתתפות ושותפות של הורים וילדיהם בתוכנית קד"ם.....
56-59.....	הבדלים בתפיסות סיכון ומוגנות כלפי ילדים.....
60-64.....	התאמה תרבותית של תוכנית קד"ם לאוכלוסיה החרדית.....
64-65.....	מגבלות המחקר.....
65-66.....	תרומות והשלכות המחקר.....
66-67.....	המלצות למחקרי המשך ולפרקטיקה.....

68	סיכום.....
69	ובנימה אישית.....
70-80.....	מקורות.....
81-82.....	נספח 1 : טבלת מרואיינים.....
83-85.....	נספח 2 : מדריך ריאיון הורים.....
86-88.....	נספח 3 : מדריך ריאיון עובדות סוציאליות.....
89-91.....	נספח 4 : מדריך ריאיון ילדים.....
92-94	נספח 5 : מדריך ריאיון תומכים.....
95-97.....	נספח 6 : מדריך ריאיון מתאם.....
98-99.....	נספח 7 : כתב הסכמה מדעת להשתתפות במחקר.....
100-101.....	נספח 8 : כתב הסכמה מדעת להשתתפות במחקר- ילדים.....
102.....	נספח 9 : סיפור משפחה : מיכאלוב.....
102.....	נספח 10 : סיפור משפחה : קדישמן.....
103.....	נספח 11 : סיפור משפחה : מלול.....
103-104.....	נספח 12 : סיפור משפחה : זיגדון.....
104.....	נספח 13 : סיפור משפחה : פרישמן.....

תקציר המחקר

בעשורים האחרונים ישנה עליה בשיח המקצועי אודות הבעיה החברתית של ילדים בסיכון, הזנחה והתעללות. סביב נושא זה מתקיים דיון ציבורי, מחקרי ומקצועי, שבעקבותיו מתעצבת מדיניות, הכוללת חוקים ותקנות ומתגבשות דרכי מניעה, התמודדות וטיפול. דיונים אלו, הובילו ליצירת שיח בדבר הדרכים בהן מתקבלות ההחלטות בוועדות תכנון, טיפול והערכה. כמו כן, רווח השיח הנוגע להשתתפותם של ילדים והורים בהחלטות הנוגעות להם. בעקבות אלו, מתרחשים בשנים האחרונות שינויים בדרכי קבלת ההחלטות בוועדות תכנון, טיפול והערכה, במטרה לקדם את השיתוף של המשפחות בתהליך.

המחקר הנוכחי חוקר את תוכנית הפיילוט "עולים לדרך", המבוססת על מודל קבוצת דיון משפחתית (להלן: קד"ם), מודל הנבחן כחלופה לוועדות תכנון, טיפול והערכה. מטרת התוכנית היא להחזיר את הכוח לידי משפחות בהן ילדים במצבי סיכון, בהתבסס על עבודה בפרקטיקה שיתופית, גישה מודעת הקשר ומתוך ניסיון לייצר התאמה ועבודה ייחודית עם משפחות מתרבויות שונות. מחקר זה מהווה חלק ממחקר רחב, החוקר את השמת מודל קד"ם לרווחת הילד בישראל, ונעשה במסגרת חממת "נבט", חממה למחקר והכשרה 'מודעי הקשר', בבית הספר לעבודה סוציאלית של האוניברסיטה העברית ירושלים.

מקורו של מודל קד"ם הוא בניו זילנד, והוא מתבסס על עבודת מתאמים (אנשים חיצוניים לרווחה), הפועלים יחד עם אנשי מקצוע, עם תומכים (אנשים מהקהילה שנבחרים על ידי המשפחות) וכן בשיתוף ההורים וילדיהם. למודל 3 חלקים עיקריים: חלקו הראשון- תהליך ההכנה, בו פוגשים המתאמים את כל אחד מהמשתתפים בנפרד, ומעלים איתם את דאגותיהם לגבי המשפחות. החלק השני- ההיוועדות, בה מתאגדים כלל המשתתפים בתהליך ההכנה ומעלים את דאגותיהם כלפי המשפחה, וכן את הפתרונות שיש בידיהם לתת. בהמשך שלב זה נכתבת תוכנית המשפחה, כאשר נשארת המשפחה לבד עם התומכים ובוחרת את תוכנית המשפחה מתוך הפתרונות שהוצעו לה בשלב הקודם, ובמטרה שתוכנית זו תענה על הדאגות שהועלו בהיוועדות. בסיום ההיוועדות ולאחר הסכמתם של כלל המשתתפים על תוכנית המשפחה, מתבצע החלק השלישי- שלב היישום והבקרה, בו מתבצעת בקרה על ידי העובדת הסוציאלית והמשפחה, שהתוכנית אכן מיושמת.

המחקר הנוכחי, התמקד בהשמתו של מודל קד"ם בקהילה החרדית בישוב אחד. קהילה זו מאופיינת באורח חיים אוטונומי, שמרנות וסגירות מפני גורמים חיצוניים, ביניהם מוסדות ציבוריים ועולם האקדמיה, דבר המשפיע על מיעוט המחקרים בקהילה זו.

הרקע התיאורטי שהנחה את התזה הן הגישה השיתופית, גישת הכשירות התרבותית והגישה מודעת ההקשר (perspective context- informed), לפיה סיכון מוגדר באופן שונה בהקשרים שונים, לדוגמה הקשרים חברתיים, תרבותיים, פוליטיים, היסטוריים, כלכליים ודתיים. בנוסף מחקר זה מציג רקע קונספטואלי לתוכנית קד"ם, הכולל בתוכו התייחסות לפרקטיקה השיתופית בוועדות תכנון, טיפול והערכה, וכן רקע על תוכניות קד"ם בעולם ועקרונות המודל.

מחקר על פי גישה מודעת הקשר, עושה שימוש בפרדיגמות ובמתודולוגיות המכוונות להבנת החוויה הסובייקטיבית של המשתתפים. לפיכך, במחקר עם קהילות בהן תרבות שונה מהתרבות ההגמונית, נדרשת התייחסות ייחודית לאופי יצירת הקשר של המשפחות עם גורמי הרווחה. כמו כן, בין גורמי

המקצוע לבין חברי הקהילה מתקיימים הבדלי נורמות ותפיסות, כמו תפיסות הסיכון והמוגנות, ועל כן ייתכן ויש להתאים גם את תוכניות ההתערבות לאוכלוסיות אלו.

אופי הקשרים, וכן פערים בתפיסות בין האסכולה המקצועית לבין האנשים הפונים לשכונות לשירותים חברתיים, גורמים לעיתים לחיכוכים ולחוסר שיתוף פעולה, אשר עלולים להוביל לחוסר אמון הדדי בין הצדדים (המשפחות והעובדים הסוציאליים). המתח הקיים בין אנשי המקצוע לבין הקהילה החרדית, גורם לחלק מהמשפחות לבחור לפנות למענים פנים קהילתיים כמו רבנים, עמותות ומטפלים פרטיים, דבר שעלול להוביל את אנשי הקהילה שלא לפנות לשירותי הרווחה ולדווח על מצבי סיכון המתקיימים בקהילה, ובייחוד מצבי סיכון הקשורים בילדים.

השאלות שהובילו מחקר זה הן: א. מהן תפיסות הסיכון והמוגנות של משתתפי המחקר (ילדים, הורים, תומכים, מתאמים ועובדות סוציאליות)? ב. כיצד נתפסה הפרקטיקה השיתופית של תוכנית קד"ם בעיני כלל המשתתפים (הורים, ילדים, עובדות סוציאליות, מתאמים ותומכים) ובפרט השתתפותם של הילדים בתהליך? ג. כיצד השפיעה חוויות ההשתתפות בתוכנית קד"ם על תפיסת ההורים והילדים את מערכות הרווחה? ד. מהם האתגרים ומהן התרומות בהתאמת תוכנית קד"ם לאוכלוסיה החרדית?

המחקר הנוכחי מתבסס על מתודולוגיה איכותנית. איסוף הנתונים כלל 21 ראיונות עומק חצי מובנים עם משתתפים אשר השתתפו בתוכנית קד"ם בקהילה החרדית: עובדות סוציאליות, מתאמים, הורים, תומכים ונערה אחת (ראהנספח 1, טבלת מרואיינים), שמות המרואיינות הינם בדויים, וכל הכתוב בעבודה מופנה לשני המינים כאחד..

הממצאים נותחו בניתוח תמטי, ממנו עלו חמש תמות מרכזיות: התמה הראשונה, עסקה ב"חוויות ההיוועדות בתוכנית קד"ם" ומצאה כי פרקטיקות הקשורות בסטינג כמו הכנת הכיבוד להיוועדות, היתה משמעותית וחיובית לאנשי המקצוע. בניגוד לכך, מרבית המשפחות חוו פרקטיקות אלו גם כמעמסות ומאתגרות, נמצא כי יש להסתכל על הכנות אלה גם בהקשרים נוספים, כמו הקשרים כלכליים. כמו כן, העלו הממצאים כי תפקידם של התומכים בעל חשיבות הן למשפחות והן לאנשי המקצוע.

התמה השנייה "תפיסות של סיכון, מוגנות, דאגות, כוחות וחוסן", מצאה כי קיים שוני בין תפיסות הסיכון והמוגנות של הרווחה, לבין תפיסות הסיכון בקהילה החרדית, בייחוד בכל הקשור ל"סיכון הרוחני". כמו כן נמצא, שנקודת מפגש בין ההגדרות השונות מתקיימת בשיח הייחודי בתוכנית קד"ם, בו מוחלף מושג הסיכון בהגדרת דאגות, המאפשר להתייחס לכלל בני המשפחה ולהרחיב את ההסתכלות להקשרים הייחודיים בהן חיות המשפחות.

מן הממצאים שהוצגו בתמה השלישית "יחסי אמון כבסיס לקשר" נמצא, כי יחסיהן של המשפחות (שהופנו לתוכנית) עם מערכות הרווחה התאפיינו בחוסר אמון הדדי טרם הפנייתן לתוכנית. בהמשך לכך נמצא, כי הפרקטיקות של תוכנית קד"ם כמו שיח פתוח, הפרדת התוכנית מהרווחה ועוד, יצרו יחסי אמון בין המשפחות לבין המתאמים וכן עם העובדות הסוציאליות. זאת בנוסף להשתתפותם של התומכים בתהליך, שעזרה לעובדות הסוציאליות לפתח אמון בקהילה ובמשפחות.

התמה הרביעית "פרקטיקה שיתופית בתוכנית קד"ם" העלתה, כי נוצרו במודל פרקטיקות שיתופיות אשר קידמו את שיתופם של ההורים בתהליכי קבלת ההחלטות, אך לא כל המשפחות היו מוכנות ליטול על עצמן אחריות זו. כמו כן, סוגיית השתתפותם של הילדים במחקר העלתה את הסתייגויותיהם של חלק מהמשתתפים לגבי שיתוף הילדים בהיוועדות, מתוך חשש לפגיעה בהם

וכן הקשרים הנוגעים בתרבות ובגיל הילדים. בנוסף, מיעוט ראיונות עם ילדים במחקר זה, הביא להיעדר קולם ויצרו קושי בבחינת נקודת מבטם של הילדים על סוגיה זו.

התמה החמישית "התאמה תרבותית לקהילה החרדית", העלתה שאלה בנוגע ליכולתם של המתאמים, שהגיעו מרקע חילוני, לעבוד עם המשפחות, וההבחנה לפיה העובדות הסוציאליות חשו בקושי של המתאמים להבין את התרבות החרדית, לעומת המתאמים שכמעט ולא חשו כך. סוגיה נוספת העלתה, כי קיים פער בין הצורך בחשיפה שנדרשת בתוכנית קד"ם בזמן ההיוועדות, לבין החשש מפני חשיפה זו, חשיפה שנמצאה מנוגדת לנורמות הקיימות בחברה החרדית. נמצא כי קשריהם הטובים של המתאמים עם רבני הקהילה, עזרו להם לגשר על פערים אלו הן בהתייעצויות והן בפתיחת הדלת אל הקהילה. יחד עם זאת, נמצאה מורכבות בקשרים אלו כמו יחסי הכוח המתקיימים ביחסיהם של הרבנים עם המשפחות.

פרק הדיון התייחס לשלושה חלקים מרכזיים: החלק הראשון התייחס לפרקטיקה השיתופית המתקיימת בתהליכי קד"ם, בסוגית שיתוף ההורים והתכתבותם של הממצאים עם מחקרים שבחנו את תהליכי קד"ם בעולם. נטען, כי גם בממצאי המחקר הנוכחי וגם במחקרים אשר הובאו מהעולם, התאפשר שיתוף ברמה גבוהה בעקבות בניית יחסי אמון בין המתאמים למשפחות, יחסים שהיו חסרים בתחילת התהליך בין העובדות הסוציאליות לבין המשפחות. לצד זאת, עלה בדיון כי הפרקטיקה השיתופית נעשתה עם ההורים, בעוד את השתתפותם של הילדים, התקשו אנשי המקצוע וכן ההורים ליצר וזאת מתוך התייחסות להקשר הגיל והתרבות.

חלקו השני של הדיון, עסק בתפיסותיהם של ממשותפי המחקר בנוגע לסיכון ומוגנות. חלק זה של הדיון מתאר כי אנשי המקצוע טוענים כי היו מודעים להקשר התרבותי של מצבי הסיכון והמוגנות, ואף הביעו נכונות לפעול בפרקטיקות עבודה מודעות הקשר. עם זאת, נטען, כי למרות מודעות זו, כאשר התקיימה התנגשות בין תפיסות הסיכון האוניברסליות של אנשי המקצוע לבין תפיסות קהילתיות, ובתוכן ה"סיכון הרוחני", העובדות הסוציאליות התקשו למצוא פרקטיקות המגשרות בין תפיסות אלו. לצד זאת נמצא, כי פרקטיקות של תוכנית קד"ם כמו הפרדת המתאמים משירותי הרווחה ושימת המשפחות במרכז, יצרה קשרי אמון של המתאמים עם המשפחות וכן עם העובדות הסוציאליות ובינן לבין המשפחות.

חלקו השלישי של הדיון נגע בהתאמתו התרבותית של מודל קד"ם לאוכלוסייה החרדית. ממצאי המחקר העלו כי ישנן שתי סוגיות מרכזיות עליהן יש לשים דגש בהשמת המודל. האחת קשורה לשאלת זהותם של המתאמים, ויכולתם של מתאמים חילוניים להבין את נורמות הקהילה החרדית ולפעול ברגישות אליהן. השנייה נוגעת להתנגשות בין החשש מהחשיפה בקהילה החרדית, מול החשיפה המתבקשת בהיוועדות והמשמעות הקיימת להיבט זה בקהילה החרדית. עוד עלה בדיון, כי במצבים בהם התנגשו עקרונות המודל מול נורמות הקהילה החרדית, כמו בחירת התומכים, התקשו המתאמים לעבוד מתוך רגישות תרבותית ופעלו על פי עקרונות קד"ם. גישור על פערים אלו, נמצא בהקשר התרבותי ויצירת קשר בין המתאמים לרבנים, אשר שימשו כ"שומרי הסף" בקהילה החרדית, ויצרו גשר בין התפיסות השונות. כל זאת לצד התייחסות בדיון להקשר הפוליטי ויחסי הכוחות אשר קיימים בקשריהם של הרבנים עם המשפחות והמורכבות של יחסים אלו.

למחקר זה תרומות הן ברמת הידע התאורטי והן ברמת שינוי המדיניות.

תרומה בהרחבת הידע התאורטי. המחקר הנוכחי הינו ייחודי שכן הוא חוקר תחום שלא נחקר בישראל עד כה, לגבי שלבי ההכנה וההיוועדות במודל קד"ם ובפרט לגבי קד"ם בחברה

החרדית. יכולתו של המחקר לתרום לידע המקצועי בתחומים : ההשתתפות ילדים בקבלת החלטות, עבודה מתוך הקשר וכשירות תרבותית בקהילה החרדית וכן בתחום תפיסות של סיכון ומוגנות ילדים בחברה החרדית.

תרומת המחקר לשינוי המדיניות. למחקר חשיבות בהיותו חלק ממחקר רחב, החוקר את השמת מודל קד"ם בישראל. ממצאיו יכולים להיות משמעותיים בהשפעה על מדיניות הפעלתו בהמשך, שכן הם משתלבים בדו"ח הערכה שנתי, המוגש לקובעי המדיניות במשרד הרווחה האמונים על הטמעת תוכנית קד"ם בישראל.

מבוא

המחקר הנוכחי נערך בפרדיגמה איכותנית, והוא חלק ממחקר רחב היקף המבקש לבחון את תפיסות המשתתפים בהליך קבוצת דיון משפחתית (להלן קד"ם) לרווחת הילד, בנוגע לשיפור המוגנות של ילדים במצבי סיכון. הליך קד"ם, הוא מודל המשמש להתמודדות עם קשיים ועם הדאגות שחוות משפחות שיש בהן קטינים במצבי סיכון. ייחודו של המודל ניכר בניסיונו למצוא למשפחות אלו מענה המותאם למצבם, בהתבסס על תפיסת עולם דמוקרטית, ולפיה למשפחה יש שליטה על ההחלטות המתקבלות בטיפול בענייניה. יישום תפיסה זו מתאפשר בהיוועדות, בה נוכחים בני המשפחה, אנשי המקצוע המטפלים בה וכן התומכים שבחרה המשפחה מתוך משפחתה המורחבת והקהילה. התהליך מתבצע, תוך עבודה הנסמכת על כוחות המשפחה ומשאביה, על מנת שתוכל למצוא את הפתרונות המתאימים עבורה.

המחקר נערך במסגרת חממת המחקר "נבט", בבית הספר לעבודה סוציאלית ורווחה חברתית באוניברסיטה העברית בירושלים, המבצעת מחקר זה כחלק ממחקר רחב המתפרש על פני חמישה ישובים. המחקר הנוכחי בחן את ביצוע המודל עם חמש משפחות מתוך הקהילה החרדית באחד מישובים אלו.

ביצוע המחקר בחממת "נבט", נעשה מתוך רצון לפתח מחקר 'מודע הקשר'. דהיינו, מחקר הכולל מתודולוגיות להערכה מודעי הקשר ומותאמי תרבות במשפחות בהן ילדים הנמצאים במצבי סיכון. על כן, בחן המחקר הנוכחי את תפיסותיהם של משתתפי המחקר מתוך מודעות להקשרים האישיים והחברתיים שלהם.

הבנת ההקשרים חשובה במיוחד כאשר בוחנים סיכון בקרב ילדים ונוער. בספרות המקצועית המתמקדת בנושא זה יש הגדרות רבות למושג "סיכון", אשר בתוכנית "קד"ם" מוגדר כ"דאגות", ומרחיב את מושגי הסיכון המקובלים בקרב אנשי המקצוע ושירותי הרווחה. נוסף על כך, במדינת ישראל יש קבוצות מיעוט בעלות מאפיינים ייחודיים, ובהתאם לכך הן מגדירות מצבי סיכון בקרב ילדים ואת הפתרונות עבורן בדרכים מגוונות. כדי לתת מענה לשוני התרבותי בין הקבוצות, ובייחוד בנוגע למצבי סיכון בקרב ילדים, יש צורך בגישה שתעניק לאנשים מתרבויות שונות מענים המותאמים לצורכיהם ולתרבותם.

מחקר זה, מבקש לבחון את תפיסותיהם וחוויותיהם של המשתתפים במודל קד"ם בחברה החרדית ועל כן, תוצג סקירת ספרות המתייחסת להגדרות השונות בנוגע לסיכון ומוגנות, ובפרט יבחנו הגדרות אלו בחברה החרדית. זאת ועוד, תביא סקירת הספרות רקע תאורטי על עבודה מודעת הקשר ועל גישת הכשירות התרבותית. בנוסף, יוצג רעיון הפרקטיקה השיתופית וכיצד פרקטיקה זו באה לידי ביטוי בוועדות תכנון, טיפול והערכה. בהמשך לכך, יוצג מודל קד"ם כמודל המהווה חלופה לוועדות הדנות ברווחת הילד ויוצג הרקע תאורטי למודל ועקרונותיו. לאחר מכן תוצג שיטת המחקר בה יפורט על האוכלוסיה הנחקרת, הכלים לאיסוף וניתוח הנתונים והדילמות האתיות אשר עולות מתוך עבודת המחקר. בהמשך, יוצגו הממצאים שעלו בראיונות של משתתפי התוכנית בחמש תמות מרכזיות: חווית ההיוועדות בתוכנית קד"ם; תפיסות של סיכון, מוגנות דאגות וחוסן; יחסי אמון כבסיס לקשר; פרקטיקה שיתופית בתהליכי קד"ם והתאמה תרבותית לקהילה החרדית. היבטים עיקריים ממצאים אלו יועלו בדיון. לבסוף יוצגו מגבלות המחקר, המלצותיו וחדשנותו, שכן מחקר זה הינו ראשון שחקר את מודל קד"ם בחברה החרדית ויש ביכולתו לתרום לגוף הידע המקצועי הבוחן את הנושאים: החברה החרדית; סיכון ומוגנות בקרב ילדים; השתתפות ילדים בקבלת ההחלטות וכן השמתו של מודל קד"ם בישראל.

סקירת ספרות

בסקירת הספרות המובאת בפרק זה יוצגו מושגים, גישות והגדרות בהתייחס ליישומן של מודל קד"ם בקהילה החרדית. תחילה יוצגו הגישות התיאורטיות- קונספטואליות המנחות תזה זו ביניהן: הפרקטיקה השיתופית, גישה מודעת הקשר והכשירות התרבותית. לאחר מכן, תציג סקירת הספרות את מושגי הסיכון והמוגנות והגדרותיהם השונות תוך התייחסות להקשרם התרבותי והגדרתם הייחודית בקהילה החרדית, וכן תבחן הסקירה את יחסי הקהילה מול רשויות הרווחה. בהמשך, יוצג הרקע התאורטי למודל קד"ם בו יועלו הנושאים: שיתוף הורים וילדים בוועדות תכנון, טיפול והערכה וכן הרקע והעקרונות של מודל קד"ם הכוללים בתוכם את המושגים דמוקרטיזציה וגישת הכוחות.

תחילה יוצג הרקע התאורטי- קונספטואלי.

פרקטיקה שיתופית

בחלק זה אסקור את ההיבטים המרכיבים את ה"פרקטיקה השיתופית" וארחיב על המושגים הקשורים בפרקטיקה זו ביניהם שיתוף, השתתפות ושותפות.

שיתוף- הינו פעולה בה בוחר הצד העומד במעלה ההיררכיה לשתף אדם או ציבור בקבלת ההחלטות. השתתפות- הינה מושג הפוך, והוא מבטא את יוזמת האנשים הנמצאים ברמה נמוכה יותר בהיררכיה לקחת חלק בהחלטות המשפיעות על חייהם. המושג שותפות- הינו מושג המאחד את שני המושגים הללו ומתייחס למערכת יחסים שוויונית בתהליכי קבלת החלטות ויישומן (סדן וצ'רצ'מן, 2003; שמר, 2019). על פי פרדיגמת השותפות בהקשר הפרטני, העזרה המקצועית שמעניק איש המקצוע למטופליו אינה ידועה מראש, אלא נגזרת מציפיותיו או מניסיונותיו של המטופל המתגלים תוך כדי עבודה עימו. לפיכך, על איש המקצוע לגלות יכולת לסייע למטופליו בדרכים שונות שאינן מוכרות לו ולסגלן לעצמו כפועל יוצא של השותפות שהוא יוצר עם מטופליו תוך כדי הטיפול (רוזנפלד, 1993).

בכל הקשור לפרקטיקה שיתופית עם ילדים, ניתן להבחין בשני מושגים נוספים, עקרון השותפות ועקרון ההשתתפות, המתבססים על האמנה החברתית הבינלאומית בדבר זכויות הילד שהתקבלה באום בשנת 1989 (UN General Assembly, 1989). עקרון השותפות, מכיר בזכותם של ההורים והילדים להיות שותפים בתהליכי קבלת ההחלטות הנוגעות אליהם. בעוד עקרון ההשתתפות, מתייחס להכרה בזכותם של הורים וילדים להשמיע את קולם בזמן קבלת ההחלטות בנוגע למענים הנבחרים (קשי, 2019).

מושגים אלו, וכן האמנה החברתית שהוזכרה לעיל, מדגישים כי הזכות להשתתפות כוללת בתוכה את זכותם של הילדים לא רק להישמע, אלא גם את הזכות להשתתפות פעילה ומשפיעה בקבלת ההחלטות בעניינם (בן אריה וקושר, 2009).

מושג מנוגד למושגים הנ"ל הוא ה"טוקניזם", אותו תיארה ארנסטיין (Arnstein, 1969) בסולם השיתוף כמתייחס למצבים בהם מייצרים מראית עין של שיתוף כאשר בפועל לא מתרחש שיתוף. הארט (Hart, 1992), שפיתח סולם שותפות הנוגע לילדים, התייחס גם כן למושג ה"טוקניזם" וטען, כי פירושו הינו חוויתם של הילדים כמי שדעתם אכן נשמעת, אך לא נלקחת ברצינות בידי המבוגרים (Lundy, 2018).

הפרקטיקה השיתופית בקרב ילדים, ובפרט השתתפותם של ילדים בוועדות לרווחת הילד, קיבלה התייחסות נפרדת בספרות. נמצא, כי פרקטיקה זו מתבססת על כמה מאפיינים אשר ממקמים אותה על הרצף שבין שיתוף, השתתפות ושותפות. להלן הפירוט של מאפיינים מרכזיים: 1. הפרקטיקה השיתופית לטיפול בילדים נידונה בעיקר בין אנשי המקצוע לבין בהורים, וזאת למרות שהילדים הינם המטופלים העיקריים (Pinkus, 2003). 2. השותפות מאופיינת בתקשורת קצרת טווח, כדי לייעל את קבלת ההחלטות בנוגע לפתרון בעיה מרכזית ולעיתים אקוטית (Cowley & Coyne, 2007), דבר המנוגד לספרות העוסקת בשותפות ילדים בה נטען, כי שותפות ילדים מצריכה אמון המתפתח לאורך זמן ומצריך קשר הדוק (תימור שליון, 2018). 3. הפרקטיקה השיתופית, בכל הנוגע לקבלת ההחלטות מתייחסת בעיקר לזכותם של הילדים ושל בני הנוער ליטול חלק בהחלטות אלו ולא לזכותם של הילדים להיות גורם המשפיע על ההחלטות (בן אריה וקושר, 2009).

כל אלו מחזקים את טענתם של שמר ושמיד (2006) שטענו כי שותפות ברמה גבוהה הינה קשה להשגה, ועל כן מחקר זה בחר להתייחס לפרקטיקה השיתופית ולא למושג השותפות כאשר בחן את רמות ההשתתפות של המשפחות בתהליכי קד"ם.

גישה מודעת הקשר

גישה מודעת הקשר (perspective informed-context), מייחסת חשיבות להסתכלות רב ממדית ובחינת הקשרים שונים בחייו של אדם, כמו גם הצטלבות בין הקשרים אלו (רואר-סטריאר, 2016). גישה זו מתבססת על ההבנה, כי ההתנהגות ותפיסות העולם של האנשים מושפעים מתוך ההקשרים החברתיים, התרבותיים, הדתיים, הכלכליים, ההיסטוריים והפוליטיים הסובבים אותם והקשרים אלו דינאמיים, משתנים ומשפיעים זה על זה (Roer-Strier & Sands, 2014).

הגישה מודעת הקשר מתארת את ההשפעות של ההקשרים זה על זה באמצעות המושג "הצטלבות מיקומים" (intersectionality), על פיו זהויות וקטגוריות חברתיות ותרבותיות כמו גזע, מגדר, מעמד, נטייה מינית, דת ועוד, מתעצבות דרך מערכות המאקרו הלא שוויונית וכן דרך ההבניות החברתיות (Korbin, Nadan, & Spilsbury, 2015) ויוצרות מערכת אינטראקציות והשפעות הדדיות.

תפיסה זו, מייצרת הבנה רחבה על חייו של האדם ומקדמת שיח פרטיקולרי המותאם לכל פרט ומשפחה וההקשרים הסובבים אותם. על כן, מניחה הגישה כי המשפחה היא ה"מומחית" למצבה ואיש המקצוע הוא זה אשר מנסה ללמוד את מקומו, מתוך שיח שאינו פתולוגי אלא פתוח ובעל מוכנות לשינויים (רואר-סטריאר, 2016). שיח זה מנכיח את כוחות המשפחה ומייצר למידה משותפת ושיח ביקורתי הנוגע ליחסי הכוח וההדרה החברתית. השימוש במונח "בעיות" בגישה זו מוחלף במונח "אתגרים", ובאופן מעשי תוכניות התערבות מודעות הקשר, יהיו תוכניות מערכתיות שיפעלו על מנת לגייס כמה שיותר מערכות קהילתיות תומכות. בנוסף, בתחום הגנת הילד, ובייחוד בעבודה עם קבוצות מיעוט, תתכן חשיבות רבה לפעולה הכוללת את כלל הגורמים בחיי הילד על מנת שיוכלו להעריך את הסיכון בצורה הטובה ביותר וכן למצות את כל דרכי הטיפול הרלוונטיות (אינגדאו-ונדה, 2017).

כשירות תרבותית

כשירות תרבותית מוגדרת כשילוב ידע ומיומנויות שאנשי מקצוע מפתחים תוך תהליך למידה במטרה לשפר את שירותיהם (Lum, 1999). במונח כשירות (competence), מושם דגש על הצורך בהכשרה ומומחיות בעבודה מוכוונת תרבות, מומחיות אותה יש ללמוד ולתרגל, כאשר הפרקטיקה לעבודה זו נעשית מרמת המיקרו ועד המאקרו. משמעות הדבר היא ביכולת הדינאמית של איש המקצוע לעבוד תוך שינוי והתארגנות פנימיים (אגמון-שניר ושמר, 2016).

במאמרם של ברניר ושותפים (Bernier, Durran, Feinberg, Pedersen, Smith, Sue & Vasquez-Nuttal, 1982), נמצאו שלושה ממדים לעבודה בכשירות תרבותית של אנשי המקצוע: א) הגברת המודעות העצמית של העובד הסוציאלי, בדגש על הזיקה לנטיות התרבותיות של העובדים הסוציאליים כלפי מטופליהם; ב) השגת ידע רלוונטי על תרבותו של המטופל; ג) פיתוח כלים להתמודדות עם מתחים הנובעים בעקבות ניגוד ערכים תרבותיים שונים.

לצד הערך הטמון במודל הכשירות התרבותית, עלתה ביקורת לגביו בדבר ראייתו את התרבויות כבינאריות והומוגניות, וכן התפיסה כי ביכולתו של העובד לנטרל את הרקע התרבותי ממנו הוא מגיע וזאת ללא קושי להכיל תרבויות השונות ממנו (Wong & Yan, 2005; Ben-Ari & Nadan, 2013). בנוסף, גישת הכשירות התרבותית אינה מייחסת חשיבות למורכבות הממד הפוליטי העומד בין המטפל והמטופל, ממד המשפיע על כל רבדי החיים ובעיקר אלו של אוכלוסיות מיעוטים (רואר-סטריאר, 2016).

אי כשירות תרבותית בעבודת שירותי הרווחה עלולה להוות חסם בכל הקשור ליחסים המתקיימים בין שירותי הרווחה לבין המטופלים. לדוגמה, נמצא באחד המחקרים, כי עובדות סוציאליות נוטות לתייג הורים על פי התנהגותם ואמונתם הקולקטיביסטית-תרבותית כהורים שאינם מיטיבים (Sawrikar, 2014). בקהילות כמו הקהילה החרדית, לה ערכים קולקטיביסטים, השונים מהתפיסה המערבית, עלולה תפיסה כוללת של העובדות כלפי ההורים ליצר ריחוק משרותי הרווחה (Sawrikar & Katz, 2014).

זועבי (2015) מדגימה פרקטיקה של כשירות תרבותית במחקרה על החברה הערבית, בו היא מציעה "מודל התערבות תוך-תרבותי" אשר עושה שימוש במשאבים חברתיים קיימים. כך למשל, דמויות משמעותיות בקהילה וכן דמויות מתוך המשפחה המורחבת שימשו כאנשי סיוע, ועבודה בכשירות תרבותית עודדה את הפנייה לגורמי הקהילה מתוך הבנה כי הם אלו שיכולים ליצר מרחב מוגן עבור הילד.

למרות שישנה מערכת רווחה אחת אחידה לכלל האזרחים במדינה, ישנם יותר ויותר ניסיונות מצד שירותי המדינה לבצע התאמה לאוכלוסיות השונות. אחד מניסיונות אלו נוגע לרפורמה להגברת השתתפותן של משפחות להן ילדים בסיכון, אשר מקושרת באופן ישיר לוועדות תכנון-טיפול והערכה, בהן מקבלים החלטות משמעותיות בנוגע לגורל הילדים (Ben-Arieh & Gottfried, 2018), תחום שישקף בחלק התאורטי של סקירת הספרות הנוגע לתוכנית קד"ם.

מצבי סיכון ומוגנות בקרב ילדים

מצבי הסיכון בקרב ילדים נפרשים בספרות על פני קשת רחבה של הגדרות שמתייחסות לפגיעה בילדים ובזכויותיהם. כך למשל, על פי ההגדרה של משרד הרווחה, ילדים ונוער מצויים במצבי סיכון, אם הם מתקשים להשתלב בסביבתם ברמה החברתית-נורמטיבית (גרופר ורומי, 2014). נוסף על כך, ילדים מצויים בסיכון אם נמנע מהם לממש את זכויותיהם בתחומים הבאים: קיום פיזי,

השתייכות למשפחה, למידה ורכישת מיומנויות, רווחה ובריאות רגשית, השתייכות חברתית והגנה מפני האחר. מצבי הסיכון יכולים להיות חד פעמיים או להתרחש לאורך זמן, וכן הסיבה להיווצרותם יכולה להיות פנימית-תוך אישית, ממקורות בין-אישיים או ממקורות חיצוניים. כך או אחרת מצבי הסיכון יהוו פגיעה משמעותית בזכויות הקטין (סבו-לאל, 2017).

מרבית ההגדרות לסיכון מתבססות על תיאוריות התפתחות מערביות הכוללות ערכים, דרכי התנהגות ותפיסות אשר מציבות את הפרט במרכז. עם זאת, בספרות המקצועית המתייחסת לרב-תרבותיות, מצויות פרקטיקות של גידול ילדים שבתרבות אחת יכולות להיחשב למצבי סיכון, ואילו בתרבות אחרת אינן נחשבות ככאלה. כדי לקרוא תיגר על הידע המתבסס על תיאוריות מערביות כנזכר לעיל, כמו קבוצות ביקורות אשר הגדירו ידע זה כאימפריאליזם מקצועי. לטענת החברים בקבוצות אלו, הגישות המערביות אשר הפכו לאוניברסליות, הן חד-ממדיות והידע בהן איננו מייחס חשיבות ראויה לאוכלוסיות המיעוט שגישתן שונה מן הגישות המקובלות בחברה המערבית (מיכאלי, 2018). אחת הגישות אשר מנסה לענות על השוני בין התפיסות למצבי סיכון בחברה המערבית, לבין תפיסות אלו בקרב קבוצות מיעוט היא גישה מודעת הקשר, שהוזכרה קודם לכן.

לצד שיח התפיסות השונות של מצבי הסיכון, עולה שיח נוסף הנוגע לתפיסות המגוונות. מצבי מוגנות בקרב ילדים, מושפעים מגורמים שונים המשפיעים על תחושת החוסן והביטחון של הילדים.

חוסן מוגדר בספרות כתהליך, יכולת או תוצאה המשקפים את יכולתו של אדם להסתגל למצבים מלחצים למרות גורמי הסיכון המצויים בחייו (Alvord & Grados, 2005). על פי אדלשטיין וכהן (2008), גורמי חוסן הינם גורמים המושפעים ממשאבים פנימיים של הפרט, המאפשרים לו להתמודד בצורה מיטיבה עם מצבי הסיכון. תחושת החוסן והביטחון אותה מפתחים ילדים הינה דינמית, ומאפשרת להם להתמודד עם משברים ומצוקה. כמו כן, ככל שמספר גורמי הסיכון רב יותר, יידרשו האדם אמצעי הגנה רבים יותר על מנת שיוכל להתמודד עם מצבים אלו (לצר, ספיבק וצישינסקי, 2013). נמצא, כי תחושת המוגנות של ילדים מושפעת לא רק מגורמים פסיכולוגיים, אלא גם מגורמים תרבותיים-דתיים (Cicchetti & Rosen-Schneider, 1986). מכאן אפשר להסיק שאם צריך להחליט מהם גורמי הסיכון והמוגנות בקרב ילדים יש לתת את הדעת על ההקשר התרבותי-חברתי שלהם.

גישה מודעת הקשר בבחינת מצבי סיכון בקרב ילדים

על פי הגישה מודעת הקשר, כאשר רוצים לבחון מצבי סיכון בקרב ילדים, יש לייחס חשיבות להקשרים של קבוצות שונות באוכלוסיה, ולהשפעתם על תפיסת הדרכים הנכונות לגידול ילדיהן (גולדשטיין ולאר, 2007). כפי שהוצג בפרק זה קודם לכן, אין הגדרה אחידה למצבי סיכון בקרב ילדים, ומצבים אלו נקבעים על פי אמות מידה שונות בהתאם לתפיסות של הגורמים המטפלים במצבים אלו, ובהתאם להקשר התרבותי (רומי, 2007). מכאן, שלקבוצות אוכלוסיה שונות יכולים להיות מנהגים אשר עלולים להיחשב כמצבי סיכון בקרב ילדים, בעיני אנשים שאינם שייכים לקבוצות אלו. אם כן, מטרתה של גישה מודעת הקשר היא להתייחס לשוני בין התפיסות של קבוצות אוכלוסיה שונות, בכל הנוגע לאורחות חיים ולגידול ילדים מתוך רצון לקיום הרמוני (בן שלמה, 2015).

לאור זאת, כאשר יש שוני בין התרבות של איש המקצוע לבין התרבות של מטופליו עליו לאמץ את הגישה הרב-תרבותית, ומשימה זו אינה פשוטה (Korbin et al, 2015). מחד גיסא, על איש המקצוע המאמץ גישה מודעת הקשר כלפי מטופליו, לבחון מצבים שונים על פי אמת המידה המקובלת בתרבות אליה משתייכים מטופליו. מאידך גיסא, עליו להיות ער לדרכי התנהגות של מטופלים אלו ולוודא שאינן עונות ל"הצדקה תרבותית" הנוגעת למצבי סיכון אצל ילדים (נדן וקורבין, 2015).

דוגמה בולטת לתפיסות השונות אודות מצבי סיכון בקרב ילדים, באה לידי ביטוי בפער בין תפיסות אלו בחברה המערבית לבין תפיסות אלו בחברה החרדית. על כן, בסעיף הבא יוצג מידע על המאפיינים של חברה זו, ועל תפיסותיה בנוגע למצבי סיכון בקרב ילדים.

חרדים – רקע, זרמים ותפיסות בנוגע למצבי סיכון בקרב ילדים

החרדים, בניגוד לקבוצות השתייכות רבות באוכלוסיה הישראלית, שיש להן הגדרה ברורה במרשם האוכלוסין, אינם נמנים עם קבוצה בעלת תכונות מולדות, אלא נמנים עם קבוצה שמאפיינה והגדרותיה משתנות לאורך ההיסטוריה (זיכרמן, 2014).

לאור הנזכר לעיל, יש הגדרות רבות למושג חרדי, ובסעיף זה יוצגו כמה מן ההגדרות הללו. על פי ההגדרה הדתית, חרדי הוא מי ש"חרד לדבר השם", כלומר מי שמקיים מצוות ומקפיד על שמירת המנהגים ההלכתיים הכתובים בפסוקי ההלכה המחמירים (פרידמן ושלמה, 1985). על פי הגדרה נוספת, חרדי הוא מי שמנהגיו ואורחות חייו – כגון חינוך ילדיו, לבושו החיצוני ומקום מגוריו מתנהלים בסביבה חרדית (זיכרמן, 2014). הגדרה אחרת למושג "חרדי", מתייחסת להשתייכות למנהגות חרדיות. ההגדרה האחרונה, הינה הרחבה ביותר למושג הנזכר לעיל, ומתייחסת לממד הסובייקטיבי, כך חרדי מוגדר כמי שרואה את עצמו חרדי (בטלר, 2016).

לצד ההגדרות הרבות למאפייני החברה החרדית, יש כמה מאפיינים המשותפים לכל ההגדרות הללו. אחד ממאפיינים אלו הינו היותה של הקהילה החרדית חברה שמרנית, אשר נשענת על עולם התוכן התורני ועל מחויבות עמוקה להלכה היהודית. מחויבות זו באה לידי ביטוי בשמירה על צניעות ואורח חיים נפרד מהחברה החיצונית לקהילה, כדי לשמור על הייחוד של החברה החרדית (בן רבי, פאס ורותם, 2011).

מאפיין נוסף המשותף לחברה החרדית הוא תהליכי חיברות ייחודיים. החברה החרדית בישראל ניכרת בהיותה חברה קולקטיביסטית-דתית המדגישה את חשיבתו של התא המשפחתי ומעודדות קונפורמיות לנורמות ולערכים של המשפחה והקהילה יותר מאשר היא מעודדת את העצמאות ואת חופש הבחירה של הפרט (בארט ובן ארי, 2014). על כן, הפרט בחברה החרדית אינו אוטונומי אלא חלק ממעגל קהילתי-חברתי שבו הצרכים, הערכים והעמדות קולקטיביים (רוסו-נצר ושלזינגר, 2017).

הקהילה החרדית ויחסיה עם שירותי הרווחה

שירותי הרווחה במדינת ישראל פועלים כמערכת אחת אחידה לכלל המגזרים במדינה. כמו כן, שירותים אלו מתבססים על הגישות האוניברסליות המערביות ולפיכך, אין בהן התייחסות למאפייניהם הייחודיים לקבוצות מיעוט באוכלוסיה. כך למשל, במחקר שערכו עטר-שוורץ ואחרים (Attar-Schwartz, Ben-Arieh, & Khoury-Kassabri, 2011), נמצא כי יש פער בין מיעוט הדיווחים על ילדים בסיכון השייכים לקהילה החרדית, לבין ריבוי הילדים הנמנים עם הקהילה

החרדית ומוכרים לשירותי הרווחה. מממצא זה ניתן להסיק כי הקהילה החרדית ממעטת לשתף פעולה עם שירותי הרווחה, ואף חשה איום משירותים אלו (Buchbinder & Shoob, 2013).

על פי החרדים, התפיסה הליברלית נוגדת את התפיסה הקולקטיביסטית, וקיים חשש לסתירה ערכית ותרבותית כלפי שירותי הרווחה, בעקבותיה פעמים רבות ניכר ביחסים אלו חוסר אמון (דיין, 2015; Benbenishty & Shmid, 2011). נוסף על כך, חוששים החרדים מן הסטיגמה שתוטבע במשפחה שתפנה לשירותי הרווחה, ובעקבותיה תדמיתה של המשפחה, מעמדה וסיכויי הילדים בה לזכות לשידוך טוב עלולים להיפגע (Band-Winterstein & Freund, 2013). יתר על כן, בקהילה החרדית יש נורמה מקובלת ופנים-קהילתית לטיפול בבעיותיהם. אחת הפרקטיקות הננקטות לשם כך היא פנייה לרבנים להתייעצות, כדי שאלה ימצאו פתרונות לטיפול בבעיות. נוסף על כך, פנייה של משפחה חרדית לשירותי המדינה עלולה להיחשב לא פעם כבגידה, בייחוד בכל הנוגע לשמירה על שלום המשפחה (גולדשטיין ולאור, 2007).

כפי שנטען קודם בפרק זה, בסעיף הדן בהגדרות למושג "סיכון" (ראה סעיף, מצבי סיכון ומוגנות בקרב ילדים), בחברות שונות יש הגדרות שונות למצבי סיכון בקרב ילדים. אשר להגדרת מצבי סיכון בקרב ילדים בחברה החרדית, נמצא כי ישנו מצב סיכון ייחודי בחברה החרדית, שאינו מקובל בחברה המערבית, הוא ה"סיכון הרוחני", ומאפייניו הם: 1. ירידה בשמירת המצוות; 2. שבירת מוסכמות חברתיות-תרבותיות 3. ירידה באמונה הרוחנית ובעיקר היחלשות הקשר בין הילד או הנער לבין אמונתו באלוהים (Bamberger, Gemara, Keesing, Korbin, Nadan, & Roer, 2018). הגורמים לסיכון הרוחני יכולים להיווצר בביתו של הילד – למשל התעללות פיזית או רגשית המובילה להתנגדות כלפי הממסד שהוריו מייצגים, או מחוץ לביתו של הילד – למשל חשיפה לעולם המערבי ולאמצעי התקשורת המציגים אורחות חיים שונים מאלה של החברה החרדית.

לאור הנזכר לעיל, כאשר רוצים לבחון את המוגנות בקרב ילדי הקהילה החרדית יש להתייחס לסולידריות בקהילה. סולידריות זו – אליה וקוץ בה. מחד גיסא, עלולה להיות גורם סיכון, המסייעת בהסתרת מקרי התעללות בתוך הקהילה מגורמים חיצוניים. מאידך גיסא, יכולה הסולידריות לשמש גורם מוגנות בקרב ילדים בקהילה החרדית, בזכות גורמי תמיכה רבים הנמצאים בקהילה ומעורבים בחיי המשפחה כמו שכנים, חברים ובני משפחה, וכן ותמיכה רוחנית אשר נותנים רבנים ומנהיגי קהילה (Bamberger et al, 2018).

חלקה הבא של הסקירה יעסוק ברקע תאורטי של מודל קד"ם.

תחילה יוצג ההיבט של הפרקטיקה השיתופית בוועדות תכנון טיפול והערכה.

פרקטיקה שיתופית בוועדות תכנון, טיפול והערכה

ועדות תכנון, טיפול והערכה (בשמן הקודם 'ועדות החלטה') דנות במצבם של ילדים שעל פי איתור של שירותי הרווחה מצויים במצבי סיכון. בוועדות הללו, משתתפים אנשי מקצוע שונים ובני המשפחה של הילדים הנתונים בסיכון על פי שירותי הרווחה. בראש כל ועדה כזאת עומד נציג מטעם המחלקה לשירותים חברתיים (הודעות והוראות התע"ס ועדות תכנון טיפול והערכה – תפקידה ודרכי עבודתה, 2017). מטרתן של ועדות תכנון, טיפול והערכה היא לבחון את מצבי הסיכון בהם מצוי הילד, ואת יכולתם של הוריו לגדלו במרחב מוגן, מטפל ומטפח (לב שדה, 2012).

שיתופם של ההורים בתהליכי קבלת ההחלטות לגבי ילדיהם קיבל התייחסות בגישת ההתערבות המתייחסת לצרכיה של המשפחה כולה. בגישה זו אין רואים בהורים כגורם פתולוגי שיש להגן על הילדים מפניו, אלא ישנה התייחסות לדאגותיהם וצורכיהם של ההורים. כמו כן,

כאשר ההורים נחשבים ללקוחות, ישנו ניסיון גדול יותר לגייסם, הן לטובת ילדיהם והן לטובת מצבה של המשפחה כולה. אם כן, הגישה הממוקדת במשפחה מאמינה כי הפתרונות והכוחות לשינוי מצבם של הילדים נמצאים בתוך המשפחה ולכן תפעל גישה זו על מנת לייצר את הפתרונות בקרב המשפחות (בן גל וסלונים-נבו, 2018).

על אף שבמדינת ישראל ניתן מקום מרכזי בעשורים האחרונים לגישה ממוקדת במשפחה, במחקר שנעשה לאחרונה על השתתפותם של הורים בוועדות תכנון, טיפול והערכה, נמצא כי למרות שנכתבו תקנות חדשות המגדירות את שיתוף ההורים בוועדות, הפרקטיקה השיתופית המתקיימת בוועדות מיושמת באופן חלקי בלבד (בן גל וסלונים-נבו, 2018). כמו כן, כאשר נבחנה מידת שותפות המשפחות בוועדות תכנון, טיפול והערכה, נמצא כי המרכיב הבסיסי של שיתוף הורים הוא עצם נוכחותם. מלבד זאת, לא מצאו וועדות הביקורת תיעוד לתהליך הכנה להורים לקראת ההשתתפות בוועדת תכנון, טיפול והערכה (שם), הכנה שנמצאה כזו היכולה לאפשר להורים להביע את דעתם, גלות מודעות לזכויותיהם וכן לאפשר להם להביא לוועדה נציגים מטעמם (בן רבי ועמיאל, 2013; דוח מבקר המדינה, 2013).

בכל הנוגע לשיתוף של הילדים בוועדות תכנון, טיפול והערכה, מן הספרות המתמקדת בנושא עולה, כי חשוב לשתף את הילדים בקבלת ההחלטות שעלו בוועדות הללו. הסיבות לכך הן מודעותם המעמיקה לסיפורם האישי וזכותם להשתתפות בקבלת ההחלטות בנוגע לטיפול בעניינם, וזאת בהתאם לאמנה לזכויות הילד (בן-אריה וקושר, 2009). כמו כן, נקודת מבטו של הילד יכולה לאפשר החלטה על תוכנית טיפול אפקטיבית שתגביר לילד את המוטיבציה לפעול למען שיפור מצבו (Bessell, 2011; Bunders-Aelen, Dedding, & Van Bijleveld, 2014).

אף על פי כן, ממחקר שנערך בישראל והתמקד בנושא הנזכר לעיל, עולה כי מידת השתתפותם של ילדים בוועדות תכנון, טיפול והערכה נמוכה, והם אינם שותפים מלאים בקבלת החלטות גורליות בעניינם (כץ, לוין ומרמור, 2017).

תוכנית עולים לדרך במודל קד"ם אשר נבחנת במחקר זה הינה אחת מהתוכניות המתבססות הפרקטיקה השיתופית וכן על גישה ממוקדת במשפחה וגישה מודעת הקשר. מודל קד"ם נבחן כתחליף לוועדות תכנון, טיפול והערכה, ועקרונותיו מנסים לגשר על הפער בין שירותי הרווחה למשפחות, בנוגע לשיתוף המשפחות בקבלת ההחלטות על מצבן והן בנוגע להכנתן לקראת הדיון בעניינן.

מודל קד"ם- קבוצת דיון משפחתית

קד"ם, הוא השם העברי למודל FGC (Family Group Conference), אשר פותח בניו זילנד בשנות השמונים של המאה העשרים, כדי לתת מענה למשפחות שיש בהן קטינים הנתונים במצבי סיכון ומצוקה, כמו גם לאפשר למשפחות הללו שותפות בתכנון דרכי הטיפול בילדיהן (Ryburn, Sundell, & Vinnerljung, 2001). המודל פועל שנים רבות, וביותר משלושים מדינות ברחבי העולם. בישראל פעל המודל עד כה בתחום נוער עובר חוק (ריבקין ושמעיה ידגר, 2007). במחקר זה נבחנה תוכנית פיילוט ליישום המודל בתחום רווחת הילד. שני מושגים המהווים חלק מהמודל הקונספטואלי המנחה את התוכנית הינם, עקרון הדמוקרטיזציה וגישת הכוחות (Doolan, 2004):

עיקרון הדמוקרטיזציה. על פי בטהם (Beetham, 1999) דמוקרטיה מתקיימת כאשר לכל האזרחים ניתנת הזכות להביע את דעתם באופן פומבי, בין אם דרך התאגדויות ובין אם דרך השתתפות פעילה בממשל כמו בחירות. בנוסף טען בטהם כי זכות זו צריכה להיות שוויונית וזמינה לכולם. כמו כן, על פי בירת'ווי (Braithwaite, 2000) כי כאשר מדובר במספר רב של משתתפים לא ניתן להשיג דמוקרטיה משתתפת באופן מלא וניתן להשיג דמוקרטיה מייצגת בלבד, זאת כיוון שקשה לערב את כלל האזרחים שלגביהם נוגעות ההחלטות. זאת ועוד, פרניס (Pranis, 2000) טען, כי הדמוקרטיה מתערערת כאשר היא תלויה בפרשנותם של אנשי מקצוע בפתרון בעיות קהילתיות. עוד הוא טען, כי כאשר קבלת ההחלטות בדבר רווחת הילד באנשי המקצוע, פוחתת האפשרות של המשפחות לבחור מתוך חופש ועצמאות.

תוכנית קד"ם מעניקה לעובדים הסוציאליים ולאנשי המקצוע את האפשרות לייצר מרחב של פוטנציאל לעבודה דמוקרטית עם משפחות ונציגים מהקהילה תוך עבודה משותפת ושימת דגש על כוחות המשפחה.

גישה הכוחות. הינה גישה המייצגת את המעבר בין עיסוק בבעיות הלקוח, למעבר העיסוק באפשרויות (Connolly, & MacKenzie, 1998). הגישה מתבססת על ההנחה כי לפרט יש חוזקות ויכולות שייתכן והוחלשו בהתאם להקשרים החברתיים בהם הוא נמצא ועל כן יש לחזקם ולעבוד באמצעותם. הגישה מאמינה כי באדם טמון הפוטנציאל לשפר את חייו, וזאת לצד הכוחות הטמונים גם בסביבתו כמו המשפחה והקהילה (ATD Fourth World, 2017; Bednar, & van Wormer, 2002). סאליבי (Saleebey, 1997) טוען כי הטיפול במשפחה צריך להתמקד באנשים ולא בבעיותיהם, וכי על הטיפול לחפש את המשאבים הטמונים במשפחה ולסייע להם למצוא את הפתרון בתוך המשפחה עצמה. מכאן, שגם בהקשר של משפחות עם ילדים במצבי סיכון ישנה התייחסות לגישת הכוחות, כאשר גישה זו רואה בהורים מקור לכוח והעצמה וכחלק בלתי נפרד מתהליך העזרה (Connolly, & MacKenzie, 1998).

על פי העקרונות של מודל קד"ם, כאשר מנסים לחלץ ילדים ממצבי סיכון יש לתת את הדעת על ההקשר התרבותי והמשפחתי בו הם נמצאים. ברן ודאז (Barn & Das, 2015), טענו כי כשירות תרבותית בתהליכי קד"ם דורשת רפלקציה והבנה של ההקשר המשפחתי, הכולל את התרבות, הדת, השפה וכן מבנים רחבים כמו עוני ואפליה. פרספקטיבות תאורטיות שדנו במודל קד"ם טענו, כי למודל מכנה משותף, הרואה את הלקוח כמומחה לחייו, ואת יכולתו למצוא פתרונות לבעיותיו. היבט זה מייצר בסיס לעבודה סוציאלית מודעת הקשר בתוכנית קד"ם, אשר דורשת גמישות מול הקהילה ומאפייני התרבות הייחודיים לה (Abram, Burgess & Frost, 2014; Barn & Das, 2015). אחת הפרקטיקות ליישום הגישה המודעת הקשר במודל זה, מתרחשת בשיח המתקיים במודל ומחליף את המושג "סיכון" במושג דאגות. שיח זה מייצר הרחבה של מושג הסיכון גם להקשריו הנוספים ולמצבים שלא היו נחשבים קודם לכן כמצבי סיכון, כמו ההקשר התרבותי (Arnkil, 2003; Sjöberg, 1998). נוסף על כך, מתבסס מודל קד"ם על תמיכה מהקהילה אליה משתייכות המשפחות הנוטלות חלק בתהליך, תוך כדי השימוש בעקרונות השותפות, העצמה לאזרחות פעילה ודמוקרטיזציה, שכן המודל פועל על פי הפרקטיקה השיתופית ובדרכים ייחודיות ליישום עקרונות אלו.

מלבד העובדים הסוציאליים והמשפחות, קיימים בתוכנית קד"ם כמה תפקידים נוספים:

מתאם. בעל תפקיד חיצוני שאינו בהכרח עובד סוציאלי. המתאמים עוברים הכשרה ייעודית לתוכנית קד"ם, ותפקידם המרכזי הוא להכין את שאר הגורמים לקראת ההיוועדות, שהיא

הוועדה בתוכנית קד"ם. לאחר ההיוועדות מסיימים המתאמים את תפקידם והאחריות על התהליך חוזרת לעבודת הסוציאלית.

תומכים. אחד מעקרונות קד"ם הוא החשיבות של הקהילה בתהליך. התומכים הינם אנשים מתוך הקהילה המקיפה את המשפחה ושנבחרו על ידה, הם יכולים להיות שכנים, משפחה מורחבת, אנשי רוח ובעלי תפקידים נוספים. התומכים לוקחים חלק בהיוועדות והם מספקים תמיכה נפשית ופתרונות מעשיים.

מלווה. הינו תפקיד ייחודי בתוכנית קד"ם בישראל והגדרתו נמצאת עדין בשלבי התהוות. לעיתים המלווה הוא אדם מאותה תרבות מוצא של הקהילה איתה הוא עובד, ומועסק מטעם הלשכה לשירותים חברתיים. תפקידו של המלווה הוא לעזור למשפחה לממש את תוכנית המשפחה וכן לסייע בקשר מול גורמי הרווחה במידת הצורך. תפקידו של המלווה יכול להתחיל בשלב ההכנה או בשלב ההיוועדות ולמשפחה קיימת זכות הבחירה לגבי השתתפותו בתהליך.

התפקידים ועקרונות המודל שהוצגו לעיל, באים לידי ביטוי בשלבים כדלהלן ויש לציין כי שלבים אלו מהווים קווים מנחים, ומיושמים בדרכים מגוונות בהתאם לאוכלוסיות השונות. השתתפות המשפחות בתהליך קד"ם מוצעת להם על ידי העובדת הסוציאלית בלשכה לשירותים חברתיים, אשר משתפת אותן בתוכנית זו כאפשרות לבחירת הפתרון המותאם לצורכיהן. מרגע שמשפחה הביעה את הסכמתה ליטול חלק בתוכנית, מתחילים ליישם תהליך זה על פי השלבים הבאים: ההכנה, ההיוועדות, התכנסות חוזרת ויישום ובקרה. לביצוע שלושת שלבי העבודה הראשונים – ההכנה, היוועדות וההתכנסות החוזרת – אחראי המתאם, והם העומדים במרכז עבודת חקר זו. להלן פירוט השלבים במודל קד"ם:

שלב ההכנה. לאחר הסכמתה של המשפחה ליטול לקחת חלק במודל קד"ם, נפגש המתאם עם אנשי מקצוע ועם התומכים בהם בחרה המשפחה. מטרות השיחות שמנהל המתאם עם אנשי המקצוע ועם התומכים הן: להסביר את העקרונות של תוכנית קד"ם; להבין מהן הדאגות של התומכים ושל אנשי המקצוע בנוגע למשפחה ולפרט את הפתרונות שיש בידיהם להציע למשפחה זו. לבסוף על המתאם להסביר לתומכים על אודות הליך ההיוועדות ועל תפקידם בו (Karen, Oivin & Skaale, 2014).

שלב ההיוועדות. מהווה התכנסות של כל המשתתפים הקשורים בתהליך המשפחה, בתחילתה המתאם מסביר למשתתפים את החוקים וסדר ההתנהלות של ההיוועדות. לאחר מכן, התומכים ואנשי המקצוע מביעים את כוחות המשפחה והדאגות שלהם בנוגע למשפחה, ובהמשך הם מציעים את הפתרונות לדאגות אלו. שלב ההיוועדות ממשיך ביציאתם של אנשי המקצוע והמתאם מהחדר. בני המשפחה נשארים בחדר רק עם התומכים שלהם, כדי להחליט יחדיו אלו מבין האפשרויות לפתרונות שהוצעו להם הם מעוניינים לאמץ. בזמן זה על המשפחה להחליט מי הם האחראים לביצוע המשימות, ומהם לוחות הזמנים לכל משימה.

לאחר שהמשפחה החליטה איזה פתרונות היא מציעה כדי לשפר את מצבה, חוזרים כלל המשתתפים בהיוועדות להתכנסות חוזרת, ובה מציגה המשפחה את התוכנית עליה החליטה. תוכנית זו מועלית לדיון בפני כלל המשתתפים בהתכנסות החוזרת עד שמגיעים לידי הסכמה בדבר המענה על הדאגות למשפחה. בסיום הדיון, מנוסחת תוכנית סופית וכלל המשתתפים בהתכנסות חותמים עליה (Abma, Meijer & Schout, 2019). לאחר חלק זה מסיימים המתאמים את תפקידם ומי שאחראית על בקרת התוכנית, הינה העובדת הסוציאלית של המשפחה, החתומה על התוכנית.

יישום תוכנית המשפחה ובקרה על ביצועה. הצלחת התוכנית שהותאמה למשפחה כדי לשפר את מצבה תלויה במעקב אחרי הפעולות שנקטו לשם כך (Karen, et al, 2014). אי לכך, במהלך פגישת ההיוועדות נקבעת תוכנית מעקב לביצוע המטלות הכרוכות ביישום התוכנית שהתקבלה, ובה מציינים את הכללים ליישום התוכנית ואת האנשים שאחראים למעקב (Huntsman, 2006).

אנשי המקצוע העוסקים בעבודה הסוציאלית מקבלים את עקרונות מודל קד"ם וזאת לצד האתגרים הקיימים בו. אחד מאתגרים אלו בא לידי ביטוי ביחסי הכוח ובצורך של איש המקצוע להגדיר את תפקידו מחדש ולהעביר את השליטה לידי המשפחה עצמה (Barnsdale & Walker, 2007). אתגר נוסף ביישומו של המודל מתבטא במשאבים הרבים הנדרשים ליישומו. כך למשל, נדרש זמן רב לתיאום בין האנשים השותפים ליישום המודל ולקביעת עבודה רב מערכתית (Kiro, 2006). מן המחקרים אשר בחנו את יישומו של מודל קד"ם במדינות השונות עולה כי בהיעדר חקיקה היוצרת מחויבות לערכי המודל וגייבויה בתוכנית כלל מערכתית, קיים קושי ליישם את עקרונותיו לאורך זמן (Barnsdale & Walker, 2007).

סקירה זו תורמת להבנת ההקשרים בהם מצויות המשפחות כאשר בוחנים את מושגי הסיכון והמוגנות, וכן עוזרת בהבנת הקונטקסט התרבותי של הקהילה החרדית בו מתרכז מחקר זה. בנוסף, ניתן ללמוד מסקירת הספרות על מורכבות יישומה של הפרקטיקה השיתופית בהקשרן של ועדות תכנון, טיפול והערכה וכן על חשיבותה ועקרונותיה של תוכנית קד"ם ויכולתה להוות אלטרנטיבה לוועדות אלו.

שאלות המחקר

- א. מהן תפיסות הסיכון והמוגנות של משתתפי המחקר (ילדים, הורים, תומכים, מתאמים ועובדות סוציאליות)?
- ב. כיצד נתפסה הפרקטיקה השיתופית של תוכנית קד"ם בעיני כלל המשתתפים (הורים, ילדים, עובדות סוציאליות, מתאמים ותומכים) ובפרט השתתפותם של הילדים בתהליך?
- ג. כיצד השפיעה חוויות ההשתתפות בתוכנית קד"ם על תפיסת ההורים והילדים את מערכות הרווחה?
- ד. מהם האתגרים ומהן התרומות בהתאמת תוכנית קד"ם לאוכלוסייה החרדית?

שיטת המחקר

מחקר זה נמנה עם קבוצת המחקרים המלווים את התוכנית "עולים לדרך", תוכנית שנועדה ליצור חלופה לוועדות תכנון, טיפול והערכה הפועלות במחלקות לשירותים חברתיים, וזאת בעזרת העקרונות של מודל קד"ם בקרב משפחות שיש בהן ילדים בסיכון. מטרתו של המחקר, היא לבחון את השמתו של מודל קד"ם בקהילה החרדית, מתוך תפיסותיהם של משתתפי המחקר ומתוך מודעות להקשרים האישיים, החברתיים והסוציו-פוליטיים של התופעה הנחקרת.

משתתפי המחקר

המחקר הנוכחי, נעשה בישוב נבחר כחלק מפיילוט של תוכנית עולים לדרך במודל קד"ם בישראל, ובחן משפחות מהקהילה החרדית בתוך ישוב זה. במחקר השתתפו חמש משפחות, שבחרו לקחת חלק בתוכנית. משפחות בהן נתונים הילדים במצבי סיכון, וקשריהם מול הרווחה התאפיינו בחוסר אמון הדדי. בכל משפחה היו אמורים להתראיין – אחד מההורים, אחד מהילדים, תומך של המשפחה, עובדת סוציאלית המטפלת במשפחה והמתאם שליווה את המשפחה בתהליך קד"ם. בפועל, נערכו עשרים ואחת ראיונות, ורק באחד מהם השתתפה נערה (ראה נספח 1, טבלת מרואיינים).

כדי לבחור את המשפחות שישתתפו במחקר, שכאמור משתתפות בתהליך קד"ם, נערך מדגם שיטתי, בו נבחרו המשפחות על פי הסדר הכרונולוגי שבו החלו להשתתף בתוכנית, כלומר חמש המשפחות הראשונות שהשתתפו בתהליכי קד"ם בפיילוט בישוב הנחקר.

על מנת לבחור את המרואיינים מכל משפחה, נשאלו המתאמים והעובדות הסוציאליות את מי מבין ההורים והתומכים כדאי לראיין, וכל הורה שרואיין נשאל את מי מבין התומכים הוא ממליץ לראיין. כדי להגיע אל משתתפי המחקר, הסתייעה החוקרת באנשים הקשורים למשפחות כמו רבני הקהילה ואנשי קשר בתוך המחלקה לשירותים חברתיים. בנוסף, כלי המחקר פותחו בהתאם למאפייני הקהילה החרדית, לרבות התאמה שפתית, תוך התייעצות עם רבני הקהילה.

החוקרת

מחקר זה מתבסס על הפרדיגמה האיכותנית, המאפשרת לחקור תופעות חברתיות מורכבות בהתבסס על העיקרון הקובע שחיי החברה מורכבים מטבעם, ותלויים במצבים ובתנאים שהם מתקיימים בהם (Glaser & Strauss, 2017). לפיכך, במחקר איכותני יש משמעות רבה לרקע החברתי-תרבותי של החוקר, ורקע זה משפיע על יחסי האמון הנוצרים בינו לבין המשתתפים במחקרו (שמר, 2003).

החוקרת במחקר זה הינה עובדת סוציאלית המגיעה מרקע חילוני-מסורתי. בנוסף, עבדה החוקרת כשנה וחצי במחלקה לשירותים חברתיים ביישוב שבו מתגוררות המשפחות שהשתתפו במחקר וטיפלה בצעירים, שחלקם מגיעים מהקהילה החרדית אך אינם חלק מהמשפחות הנחקרות. נוסף על כך, החוקרת היא בוגרת תואר מוסמך בניהול מלכ"רים וארגונים קהילתיים בתוכנית שוורץ, בבית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית על שם פאול ברוולד באוניברסיטה העברית, ותוך כדי לימודה עברה כמה הכשרות בנושא המחקר איכותני.

למעורבותה של החוקרת בשדה המחקר, יתרונות וחסרונות. היתרונות נמצאים בראיית שדה המחקר באופן בלתי פורמלי, בהעמקת הידע על הנושא הנחקר וכן באיסוף נתונים נוספים

ושונים מאלה שהיו מתקבלים מתוך ראיונות בלבד, והתקבלו לדוגמא בשיחות מסדרון עם עובדות סוציאליות במחלקה לשירותים חברתיים. חסרון למעורבותה של החוקרת בשדה המחקר בא לידי ביטוי באפשרות שהחוקרת תראה את המשתתפים במקומות שאינם קשורים למחקר, דבר שעלול לייצר בקרבה דעות קדומות כלפיהם.

כיון שהעובדות הסוציאליות אשר השתתפו במחקר זה הינן חלק מהמחלקה לשירותים חברתיים בה עבדה החוקרת, ניהלה החוקרת יומן מחקר ובו כתבה רפלקציות אישיות על הראיונות, מידע משיחות בלתי פורמליות עם העובדות הסוציאליות וכן רשמים מימי עיון ומשיבות מחלקתיות בהם השתתפה. בנוסף, מחקר זה נערך במסגרת חממת "נבט", אשר מרכזת תחתיה מחקרים בנושא רווחת הילד, המתאפיינים בהיותם רגישי תרבות, והחוקרת לוותה על ידי חממת "נבט" לאורך כל שלבי המחקר בדילמות שעלו בנושאים אלו. כמו כן, השתתפה החוקרת בקבוצת מחקר, אשר כללה עוד חוקרים שבחנו וחקרו את תוכניות עולים לדרך במודל קד"ם במקומות נוספים. סוגיות אלו ונוספות יעלו בסעיפים אמינות המחקר וסוגיות אתיות, בהמשך פרק זה.

איסוף הנתונים

המחקר זה הוא חלק ממחקר רב היקף, שהתקיים בנקודת זמן אחת ובשיטת מתודות משולבות (Mixed Methods). איסוף הנתונים במחקר זה נעשה בדרכים הבאות:

ריאיון. את הראיונות עם משתתפי המחקר תוכנן לערוך בשבוע העוקב להיוועדות. אולם בפועל תיאום הראיונות לקח זמן, ובשל כך הם נערכו החל מהשבוע העוקב להיוועדות ועד חודש לאחריה. החוקרת הקליטה ושקלטה כל ריאיון, וכן ניהלה תוך כדי המחקר יומן שדה, בו תיעדה נושאים מרכזים ואת התחושות שעלו בה לפני הריאיון, במהלכו ואחריו.

כמו כן, מחקר זה מתבסס על מתודולוגיית חקרי מקרה, המאפשרת להבין לעומק את הסוגיות העולות בהקשרן הטבעי של התופעות הנחקרות במקום ובזמן מסוים. מתודולוגיה זו מאפשרת להבין את חוויותיהם של משתתפי המחקר בכל הנוגע להיבטים שונים של מצבי סיכון ומוגנות בקרב ילדים בקהילה החרדית (יוסיפון, 2016).

הראיונות שנערכו למחקר זה הם ראיונות עומק חצי מובנים, המאפשרים גמישות בחקר תופעות חברתיות (Manson, 2004). במחקר זה הותאמו הראיונות לכל אחת מקבוצות המשתתפים במחקר: הורים, עובדות סוציאליות, מתאמים, ילדים ותומכים. בשל העובדה שמחקר זה אמור להתאפיין ברגישות תרבותית, הותאם ניסוח השאלונים לתרבות של משתתפי המחקר, זאת בעזרת העברת השאלונים לבדיקת רבנים מקומיים לפני שהחל המחקר.

נוסף על הנזכר לעיל, לצורך המחקר נכתב מדריך ראיון ובו קווים מנחים לחוקרת, לצד שאלות פתוחות המאפשרות להבין ביתר שאת את החוויות של משתתפי המחקר (ראה נספחים 2–6, מדריכי ראיונות) בין הנושאים שנשאלו, ראוי לציין את חווית ההכנה להיוועדות, חווית ההיוועדות עצמה, תפיסות למצבי סיכון בקרב ילדים ומהי מידת ההתאמה התרבותית בפרקטיקות העבודה של קד"ם.

תצפיות ושיחות. התצפית היתה חלק משמעותי באיסוף הממצאים למחקר, שכן החוקרת יכלה להיות נוכחת באירועים שונים, מתוקף היותה חלק משדה המחקר. התצפית כללה תיעוד של שיחות שנערכו בין העובדות הסוציאליות בנוגע לתוכנית קד"ם ותיעוד של ישיבות פנים-מחלקתיות שהתמקדו בהתנהלות תוכנית זו. שיחות אלו התקיימו באווירה לא פורמלית, ואפשרו קשר בלתי אמצעי בין החוקרת לבין משתתפי המחקר. בזכות קשר זה, גילו משתתפי המחקר פתיחות כלפי

חוקרת וחשפו בפניה פרטים שלא היו מתגלים בדרך אחרת (צבר בן יהושע, 2016; fontana & fery, 1994).

הממצאים שעלו מן התצפיות הללו תועדו ביומן המחקר לאחר קבלת רשות מהעובדות הסוציאליות ותזכורות חוזרות על כך שדבריהן יתועדו דבריהן לטובת הצגתם בממצאי המחקר.

ניתוח הראיונות

ניתוח הראיונות והתצפיות כלל את חלוקת המידע ליחידות משמעות שונות וארגון מחדש, כדי לתאר בבהירות את החוויות של משתתפי המחקר (שקדי, 2003). הכלי ששימש לניתוח הנתונים במחקר זה הוא התוכנה Maxqda, שנועדה לניתוח נתונים. ניתוח הנתונים כלל שני שלבים. בשלב הראשון, מיפתה החוקרת באופן דדוקטיבי את התפיסות והחוויות שהובעו בנוגע לכל משפחה שהשתתפה במחקר, על פי קטגוריות שהוגדרו מראש והן: תהליך ההכנה, ההיוועדות, דאגות המשפחה, תוכנית המשפחה, ההתאמה התרבותית וכן קטגוריה כללית עבור התפיסות והחוויות שלא תאמו את הקטגוריות האחרות. בשלב השני של הניתוח, פותחו מן הקטגוריות הללו תמות, שיצרו מבנה פרשני לנתונים שמופו עבור כל המשפחות שהשתתפו במחקר. המידע שנאסף רוכז לכדי תמות מרכזיות, שהכילו את הקטגוריות שנאספו בשלב הקודם (שקדי, 2003). בהתייחס לכך, יש לציין כי ההערות השונות שרשמה לעצמה החוקרת, הן הרפלקטיביות בזמן ניתוח הראיונות, והן ההערות שרשמה ביומן המחקר – לא נכללו בחלוקה לקטגוריות אך תרמו רבות לבניית קטגוריות אלו ולכתיבת הממצאים שעלו מן המחקר (איילון וצבר בן-יהושע, 2010).

אמינות המחקר

מהימנותו ותוקפו של מחקר איכותני מתגלמת במושג "ראוי לאמון", וזאת בהקבלה למושג המהימנות במחקר הכמותני (צבר- בן יהושע, 2005). כדי שממצאים שעלו ממחקר זה יהיו ראויים לאמון, שאפה החוקרת להציג ממצאים שימחישו את החוויות של משתתפי המחקר בכל הנוגע לתוכנית קד"ם, ובתוך כך, להתייחס להטיות האפשרויות ולניסיונות להתגבר עליהן (דושניק וצבר בן יהושע, 2016; Lincoln & Guba, 1985).

נוסף על כך, שאפה החוקרת לאפשר לקוראי מחקרה לבחון את הנתונים ולפרשם באופן עצמאי עד כמה שאפשר. לשם כך, הציגה החוקרת את הדרך שהובילה אותה להסקת מסקנותיה ולפרשנותה, והציגה ציטוטים מדבריהם של משתתפי המחקר. צעדים נוספים שננקטו במחקר זה כדי להגביר את אמינותו הם: הצגת נקודות מבט מגוונות אודות סיטואציה אחת, והצגת חוויות ותפיסות מחמש משפחות שונות בנוגע לנושא המחקר; מלבד זאת, במקביל למחקר זה, נערכים מחקרים נוספים כחלק ממחקר רחב על תוכנית קד"ם, ובוחנים חיצוניים בחנו את הממצאים שעלו מהמחקר הנוכחי. כל אלה מגבירים את האמינות של מחקר זה (צבר בן יהושע, 2016).

סוגיות אתיות

אובייקטיביות. הספרות, העוסקת בסוגיות אתיות במחקר האיכותני, מתבססת על ההנחה כי ממצאי המחקר מושפעים ממערכת היחסים הנרקמת בין החוקר לבין מושא מחקרו. אי לכך עולה הסוגיה, כיצד יכול החוקר להציג את ממצאי מחקרו, בדרך שתאפשר לקורא להבחין בין פרשנותו האישית לבין דבריהם של משתתפי מחקרו, מבלי שפרשנות זו תשתלט על דבריהם, אך עדין תבטא את הקשר הנוצר בינו לבינם. כדי להתמודד עם סוגיה זו, התייעצה החוקרת עם מנחות התזה ועם

שאר שותפי קבוצת המחקר בנוגע לממצאים שעלו מהשטח, ונעשתה חשיבה משותפת לגבי פרשנותה את האירועים.

מעורבות. אף על פי שמחקר זה אינו מוגדר כמחקר אתנוגרפיה עצמית, היכרותה של החוקרת את משתתפי המחקר, ובייחוד את העובדות הסוציאליות, מעלה סוגיה בנוגע לנקודת המבט של החוקרת ביחס לסביבת המחקר. במקרה זה, יש לחוקרת נקודת מבט מבפנים (נקודת מבט של Insider), ובשל כך, לא פעם חשה החוקרת בלבול בקשר לנקודת המבט הזאת, וגם משתתפי המחקר חשו בלבול בנוגע לציפיות שלהם מן החוקרת וממערכת היחסים שביניהם לבינה (ellis, 2007). כדי להתמודד בהצלחה עם הבלבול הנזכר לעיל, נקטה החוקרת בצעדים הבאים: כתיבה ביומן המחקר והעלאת התכנים שעלו מכתובה זו בפני מנחת התזה כדי לשקף לחוקרת את עמדותיה (Peshkin, 2000); תיאום ציפיות עם משתתפי המחקר, בייחוד עם אלו שהחוקרת הכירה אותם קודם לכן ותהליכים רפלקטיביים לגבי מעורבותה בתהליך.

שמירה על סודיות. מכיוון שבמחקר זה שדה המחקר מצומצם (אוכלוסיית העובדים הסוציאליים, קבוצת המתאמים וגם אוכלוסיית המשפחות מהקהילה החרדית ביישוב שבו נערך המחקר), השמירה על הסודיות היתה סוגיה מרכזית. אי לכך, כדי לשמור על הפרטיות של משתתפי המחקר ננקטו הצעדים הבאים: לכל אחד מהם נבחר שם בדוי ופרטיו המזהים טושטשו; הראיונות והתמלולים שנערכו עבור המחקר, נשמרו במחשבי החוקרת והמנחות בסיסמאות ולא היו נגישים לכלל הציבור; החוקרת ומנחות התזה החליטו שממצאים או פרטים שעלולים לחשוף מישהו מבין משתתפי המחקר, לא ייכללו בתזה.

ממצאים

בפרק זה יוצגו חוויותיהם, תפיסותיהם, השקפותיהם, עמדותיהם, תרבותם ועולם הערכים של משתתפי המחקר, שלקחו חלק בתהליכי קד"ם בחברה החרדית. הממצאים יועלו מתוך הסתמכות על ראיונות, יומן המחקר ותקצירי סיפורי המשפחות (ראה נספחים 9-13). יש לציין, כי מלבד משפחה אחת בה הוסכם לראיין את הנערה, שאר הילדים שהשתתפו בתוכנית קד"ם לא התראיינו למחקר זה כיוון שהמתאמים לא חשבו שיהיה נכון לילדים להשתתף, בעקבות רגישות של הילדים, וכן בעקבות חוסר הסכמה של חלק מהמשפחות. היעדר קולם של הילדים ניכר בכל התמות שעלו במחקר, ומשפיע במידה ניכרת על ממצאיו, ועל הבנת תהליך קד"ם.

בניתוח הממצאים שעלו ממחקר זה נמצאו חמש תמות עיקריות:

תמה ראשונה: חווית ההיעדות בתוכנית קד"ם

תמה זו מתייחסת לחוויות של משתתפי המחקר בנוגע להיעדות המתקיימת בתוכנית קד"ם. קבוצת הדיון המשפחתית מנסה ליצור חוויה משפחתית עוטפת, ליצור תקשורת טובה בין השותפים ולפעול באחריות משותפת להצלחת התהליך, הן בקרב בני המשפחה והן בקרב שירותי הרווחה. כמו כן, בתהליך זה מתכנסים כלל הגורמים המקצועיים הרלוונטיים, התומכים והמשפחות.

סיומו של שלב ההיעדות הוא בהסכמה הנוגעת לתוכנית המשפחתית, בדבר יכולתה לענות על הדאגות שהועלו בשלב הראשון של ההיעדות. לאחר העלאת הדאגות, בשלב השני, צריכה כל משפחה להתכנס יחד עם התומכים ולדון, אילו מבין הפתרונות המוצעים לה להתמודדות עם הדאגות שהועלו, הוא הפתרון הטוב ביותר עבורה. ההחלטות שמקבלת כל משפחה שמשתתפת בתוכנית נידונות בשלב השלישי, בו חוזרים אנשי המקצוע לחדר, עד שכלל המשתתפים מגיעים להסכמה.

דרך נקודת המבט האינדיווידואלית של המשתתפים ניתן להבין מורכבויות שעלו בשלב ההיעדות, מורכבויות אלו יוצגו בתמה זו דרך תתי התמות: הכנת הסטינג, סבבי כוחות ודאגות ותפקיד התומכים.

הכנת הסינוג

שלב ההיוועדות וההכנה אליו, כולל פרקטיקות מובנות, כמו למשל: הכנת כיבוד לקראת ההיוועדות; החלטה על סידורי ההושבה בהיוועדות כפי שקובעים המתאמים וכן הפרקטיקות הקשורות לארגון השיח. בעיני כמה ממשתתפי המחקר, חלק מהפרקטיקות שאציג מייצרות אווירה של אירוע חגיגי, בו המשפחה היא בעלת השמחה, המזמינה את האורחים אליה. כמה ממשתתפי המחקר הללו אף השוו את ההיוועדות לחגיגת בר מצווה של אחד מבני המשפחה, בעוד עבור אחרים, חלק מהפרקטיקות שהוזכרו נמצאו מורכבות ומתסכלות.

הפרקטיקה הראשונה שאציג קשורה בכיבוד שכל משפחה המשתתפת בתוכנית מתבקשת לארגן לקראת ההיוועדות. המשפחות המשתתפות בתוכנית קד"ם מקבלות תקציב עבור קניית הכיבוד, והבחירה בסוג הכיבוד נתונה בידיהן. חלקן אף בוחרות להכין מאכלים מסורתיים וייחודיים להן.

המשתתפים בתהליך ההכנה להיוועדות חווים את כל הקשור לכיבוד בדרכים שונות. כך למשל, רוב המתאמים ואנשי המקצוע טענו כי הכיבוד הוא מרכיב חשוב ביצירת האווירה החיובית שהם חוו בהיוועדות. בזכות כיבוד זה, הם הרגישו כי המשפחה מארחת אותם, והאירוע שייך לה. עם זאת, ההתארגנות לקניית הכיבוד העלתה גם קשיים בקרב המשפחות. שרית, האם במשפחת מלול, תיארה את חווית ההתארגנות שלה לארוחה כך: "[...] מה אני צריכה לארגן? נתת לי לארגן. אתם רוצים? בואו תארגנו אתם! תיקחו את האוכל שקניתי, שרצתי בקניות במוניות באוטובוסים, שהוספתי עוד מלא כסף חוץ ממה שהוצאנו בכיבוד".

מהציטוט עולה, כי הכנת הכיבוד היא בגדר מעמסה, בשל הקושי בהתניידות בתחבורה ציבורית. התניידות זו הקשתה על שרית לקנות את הכיבוד ולהעבירו למקום ההיוועדות. כמו כן הדגישה שרית, שכדי לקנות את הכיבוד הוסיפה סכום כסף נכבד מכיסה הפרטי. בכך, מעלה שרית בדבריה את ההקשרים השונים הקיימים בחייה של המשפחה, ומדגישה את ההקשר הכלכלי, כאשר גם במהלך הריאיון העלתה שרית כי משפחתה מתמודדת עם קשיים כלכליים שייתכן והגדילו את הקושי שלה בקניית הכיבוד.

בראיונות נוספים עם הורי המשפחות שהשתתפו במחקר נמצא, כי מחד גיסא, עזר הכיבוד לשבור את הקרח ולרכך את הקושי שבאירוע. מאידך גיסא נמצא, כי מרבית המשפחות הציגו הקשרים נוספים וראו בהכנתו מעמסה שבאה לידי ביטוי במישור הכלכלי, בנסיעות ובזמן הנדרשים לשם הכנת הכיבוד. אשר לנסיעות ולזמן הנדרש להכנת הכיבוד, מרבית האימהות עובדות במשמרות ארוכות ואינן בעלות רכב פרטי, לכן הן נאלצו להכין את הכיבוד בשעות לילה מאוחרות או להפסיד זמן עבודה. אף על פי כן ציינה הודיה, העובדת הסוציאלית של משפחת מיכאלוב, כי הכיבוד הוא הגורם עיקרי ביצירת האווירה הנעימה:

[...] היא אירחה אותנו, קנתה כיבוד ומאוד השקיעה בכיבוד [...] מי אוכל פה בוועדות תכנון טיפול? אף אחד לא מעז. יש כיבוד על השולחן, אבל לא תאכל כי זו לא הסיטואציה [...] היה נעים, עם התכנים הקשים והמורכבות [...] היתה תחושה שהיא באה וסידרה וניקתה וזה, ודואגת לנו ו'אכלת' ושתית? הרגשתי ממש שאנחנו מתארחים אצל המשפחה [...]

מדברי הודיה עולה כי הכיבוד מייצר תחושה של אירוח אצל המשפחה, ואף תורם לאווירה נינוחה ונעימה בהיוועדות. זאת בניגוד לתחושותיה בנוגע להשתתפות בוועדות תכנון, טיפול והערכה שבהן אין איש מתכבד. ואכן בדומה להודיה, עובדות סוציאליות נוספות ראו בכיבוד אמצעי הגורם

לאווירה החיובית. כך למשל עדי, העובדת הסוציאלית של משפחת קדישמן, הצליחה לראות בכיבוד שהכינה המשפחה נקודת חוזק שלא הכירה קודם לכן אצל משפחה זו: "אני לא הבנתי שהמשפחה הזו נגיד יכולה לדאוג לכיבוד, כאילו ממש לפני שאלתי את דקלה 'את בטוחה שהם ידאגו לכיבוד?' ודאגו לכיבוד [...]" זה לא היה ברור מאליה.

בעיני עדי, שימש הכיבוד אמצעי להעצמת המשפחה ולבחינת יכולתה של המשפחה לנטילת אחריות וליכולת ארגון. עדי מדגישה בדבריה, כי לא חשבה שיש במשפחה הזאת המיומנויות להתארגנות מסוג זה, וכך אפשרה לה ההיוועדות לראות את הכוחות הקיימים במשפחת קדישמן. אם כן, בכל הקשור לכיבוד, הרי שמרבית העובדות הסוציאליות והמתאמים ציינו כי הוא מייצר חוויה חיובית, שמעצימה את המשפחות. בניגוד לכך, מרבית המשפחות אומנם הבינו שחשוב להכין כיבוד, וראו בו אמצעי התורם לתחושה טובה ונינוחה, אך הן חשו כי הכנתו מעמיסה עליהן הן מבחינה כלכלית והן מבחינה פיזית-ארגונית.

פרקטיקה נוספת המתרחשת בהיוועדות לאחר התכבדות המשתתפים בכיבוד, היא סדר ישיבת המשתתפים בהיוועדות סביב שולחן. את מקומות הישיבה בשלב זה קובעים מראש המתאמים. מצד אחד של השולחן יושבים אנשי המקצוע, ומן הצד השני יושבים בני המשפחה ותומכיה. כל משתתפי המחקר ציינו כי זוהי פרקטיקה חיובית. המשפחות שהשתתפו במחקר ציינו כי סידור הישיבה הנזכר לעיל מעניק להן תחושת ביטחון בזכות היותן מוקפות באנשים שבחרו להיות עימם במפגש.

פרקטיקה נוספת, היא האפשרות הניתנת להורים לומר דברי פתיחה. פרקטיקה זו מאפשרת להדגיש את תפקידן המרכזי של המשפחות בהיוועדות, כמו גם להעניק להן הזדמנות להודות למשתתפים. בפרקטיקה זו, כמו בפרקטיקת הכיבוד, ניכר הבדל בין חוויות המשפחות לבין החוויות של אנשי המקצוע. כך למשל יואב, המתאם של משפחות קדישמן וזיגדון, תיאר את חווייתו מדברי הפתיחה של אם משפחת זיגדון: "האימא דיברה מאוד יפה, אפילו שלא שיתפה פעולה רוב הדרך [...]" היא נאמה נאום מאוד מרגש ומאוד מאוד חיובי.

יש לציין כי הן דקלה, העובדת הסוציאלית של משפחת זיגדון, והן יואב, המתאם של משפחה זו, ציינו בראיונות שנערכו עימם כי הקושי של תקווה, אם המשפחה, והסתגרותה בחדר בזמן ביקורי הבית מבטאים חוסר שיתוף פעולה, כפי שמובא בציטוט לעיל מדבריו של יואב. עולה מהם, כי יואב ראה בנאום של האם את אחד הצעדים המשמעותיים לביטוי של שיתוף פעולה ואף נקודת שיא בתהליך. עדי, העובדת הסוציאלית של משפחת קדישמן, סיפרה על הקושי ליצור קשר עם אב המשפחה וציינה כי נאום הפתיחה היה בעיניה אירוע שיא בהיוועדות:

האבא אמר דבר תורה בהתחלה, שזה גם היה עוד אירוע שיא. לא האמנתי, הוא בדרך כלל לא מדבר. הוא כאילו רוב המפגשים, גם עם התומכים, מתחמק ולא רצה כל כך להיות חלק [...]" ואז בהיוועדות הוא אמר דבר תורה שהיה מאוד קשור, קישר את זה לחסד ושעושים איתם חסד [...]"

דברי הפתיחה של האב נתפסו אצל עדי כביטוי למחויבותו לתהליך. בדומה ליואב, הדגישה עדי את התהליך שעבר האב, החל מאמביוולנטיות כלפי התהליך, וכלה בנאום שחיבר בין עולמו התורני לבין תוכנית קד"ם וההיוועדות. נאום הפתיחה של האב, והנאומים של יתר בני המשפחות, שבחרו לקשר בין תוכנית קד"ם לבין העולם התורני, מייצר פרקטיקה המאפשרת לחבר בין ההקשרים השונים בהם מצויות המשפחות.

בדומה לדבריה של העובדת הסוציאלית עדי, עובדות סוציאליות נוספות ראו בהיוועדות אמצעי להעצמת המשפחות וליצירת זווית ראייה חדשה על המשפחה כולה. הודיה, העובדת הסוציאלית של משפחת מיכאלוב, סיפרה בראיון שנערך עימה על תרומת ההיוועדות בתחום זה. יש משמעות לזה שכולם נמצאים [...] איך הם מתייחסים אחד לשני ואיך האבא. לא קורה לנו [...] הילד הגדול שבא ונתן נשיקה לאחים שלו ולאחיות שלו, והוא צויר כאנטיפת עלי האדמות [...] אני לא חושבת שלוועדה הוא היה בא [...] וגם אם הוא היה בא, הוא היה שוקל כל מילה שיוצאת לו מהפה.

מהציטוט לעיל עולה כי ההיוועדות משמשת מקום מפגש משפחתי, בה כל המשתתפים מרגישים שייכות, ובזכות תחושה זו אנשי המקצוע יכולים להכיר את בני המשפחה בהקשרים נוספים ובצורה אותנטית. עוד עולה מן הציטוט, כי בזכות האווירה הנוצרת בהיוועדות, בני המשפחה לא חוששים להגיד את שעל ליבם, וזאת בניגוד לאווירה בוועדות תכנון, טיפול והערכה. בדומה לכך עובדות סוציאליות נוספות ציינו, כי עקרון הדמוקרטיזציה הקיים בהיוועדות מאפשר לכלל בני המשפחה לנהל דיון, ויש לכך חשיבות רבה לקידום המשפחות. בנוסף, מהכתוב ביומן המחקר נמצא, כי בזכות ההיוועדות והגעתם של מרבית בני המשפחה אליה, נוצרה היכרות מעמיקה יותר של העובדות הסוציאליות עם ההקשר החברתי בו חיות המשפחות, דבר שהוביל לשינוי דעתן כלפי המשפחות הללו וראיתן באור חיובי יותר לאחר ההיוועדות. בשונה מדבריהם של אנשי המקצוע, העלתה רבקה, האם ממשפחת מיכאלוב, קושי משמעותי בנוגע לנאום הפתיחה: " [...] אני שתיתי כדורים לפני [...] כדי שאני אוכל לדבר, להגיד משהו, כי דנה (המתאמת) אמרה שאני צריכה גם להתחיל [...] הייתי צריכה להתחיל לדבר". רבקה תיארה, לאורך כל הריאיון שנערך עימה את חרדת הקהל שלה. בציטוט זה, תיארה רבקה את החרדה שלוותה לנאום הפתיחה, והדגישה שנאלצה ליטול כדורי הרגעה, כדי שתוכל לדבר. היא ציינה את הפועל "צריכה" כדי לתאר את בקשת המתאמים. גם יואב המתאם, ציין פועל משורש צ.ר.ך. כאשר תיאר בכנס על תוכנית קד"ם, את בקשתם של המתאמים ממשפחת קדישמן למצוא תומכים. אפשר לפרש את בחירת הפעלים משורש צ.ר.ך. כחוסר אפשרות של המשפחות לבחור כיצד לממש את כוחן במהלך התהליך. סוגיה זו תיבחן בהמשך בתמה "יחסי אמון כבסיס לקשר".

לסיכום תת תמה זו, נראה כי לדעת משתתפי המחקר ההיוועדות היא אירוע בעל משמעות. לדעת אנשי המקצוע שהשתתפו בו, הסטינג הקשור בהיוועדות – כמו למשל הכנת הכיבוד, סידור מקומות הישיבה סביב השולחן, וכן דברי הפתיחה שנושאים בני משפחות – תורמים לאווירה נעימה בהיוועדות. לצד זאת, בהסתכלות על הקשרים נוספים כמו ההקשרים הכלכלי והחברתי ניתן להבין, כי רוב המשפחות שהשתתפו בהיוועדות חוו את הכיבוד וכן את דברי הפתיחה כמעמסה אף על פי שהכירו בהיותם מסייעים ליצירת אווירה נעימה.

סבבי כוחות ודאגות

בשלב הראשון בהיוועדות נערכים שני סבבים: סבב כוחות וסבב דאגות. בסבב הכוחות כל אנשי המקצוע והתומכים מעלים את חוזקותיה של המשפחה. לאחר מכן נערך סבב נוסף, ובו מעלים המשתתפים את דאגותיהם בנוגע למשפחה. שני הסבבים הללו מעלים בקרב משתתפי המחקר חוויות של העצמה לצד חוויות של קושי. שובל, המתאמת של משפחת פרישמן:

החלק של הכוחות חיזק מאוד מאוד את המשפחה. הם שמעו את הקהילה, את אנשי המקצוע ואת התומכים שופכים אור על הקשיים. הם בעצם רואים אותם, ראו אותם, במיוחד את האימא, בהתמודדות וחיזקו את כולם. גם הילדים בעצמם, השלושה היותר קטנים, הקשיבו למה אומרים עלינו, איזה חוזקות.

מדבריה של שובל לעיל עולה, כי סבב הכוחות הוא חוויה, שמחזקת ומעצימה את המשפחה. נוסף על כך, מזכירה שובל בדבריה כי סבב הכוחות חיזק את הילדים במשפחה, ובייחוד את הצעירים שביניהם. כמו כן אסתר, הנערה ממשפחת מלול, סיפרה במהלך הריאיון שנערך עימה כי שמרה בטלפון הנייד שלה את הדברים אשר נאמרו לה במהלך ההיוועדות, ואף הקריאה לי לאחר הריאיון את הדברים אשר כתבה.

מלבד זאת, העובדת הסוציאלית של משפחות פרישמן וזיגדון, דקלה, סיפרה כיצד בא לידי ביטוי לדעתה ההבדל בין ההיוועדות לבין ועדות תכנון, טיפול והערכה, ואלה דבריה:

החוויה, האנרגיות, הכוחות, ההעצמה של המשפחה, מתחילים מהכוחות [...] בוועדת תכנון טיפול עושים סבב היכרות כמו בהיוועדות [...] אז את משתדלת להתחיל כמובן בהיכרות שלך [...] הרקע הוא בדרך כלל שלילי, אז מתחילים עם השלילי, ושם בהיוועדות זה מתחיל עם הכוחות, העוצמות.

כפי שהיטיבה לעשות זאת הודיה בתת-התמה הקודמת, כך גם דקלה, העובדת הסוציאלית של משפחת זיגדון, השוותה בדבריה בין חווית השיח על הכוחות בהיוועדות לבין חווית השיח בוועדות תכנון, טיפול והערכה שעורכים בשירותי הרווחה. דקלה הדגישה את ההבדל בין הוועדות, כפי שהוא בא לידי ביטוי בסבב הפתיחה שלהן. לטענתה, סבב הפתיחה בוועדות תכנון, טיפול והערכה נשאב לפן השלילי, ואילו בהיוועדות, נוצרות פרקטיקות הממסגרות את השיח ואינן מאפשרות להסיט את הנושא מעבר לכוחות של בני המשפחה. בהתאם לכך, בדיון אשר נערך ביום עיון לתוכנית קד"ם נמצא, כי מרבית העובדות הסוציאליות אשר השתתפו בתוכנית זו ייחסו חשיבות רבה לסבב הכוחות. גם נועה, אם המשפחה של משפחת קדישמן, סיפרה בריאיון שנערך עימה כי בסבב הכוחות הביעו שכניה מחמאות, שלא היתה יכולה לשמוע בהזדמנות אחרת, והוסיפה עד כמה דברים אלו חיזקו אותה.

בהמשך למתואר, ולאחר שמעלים על הכתב את הכוחות של המשפחה, מתנהל סבב הדאגות, ובו המתאמים מעלים על הכתב את הדאגות שמביעים המשתתפים בנוגע למשפחה. כך למשל תיארה מיכל, המתאמת של משפחת מלול, סבב זה בהקשר של נער המשפחה שהשתתף בהיוועדות: "אחד מהתומכים אמר לו דברים קשים, מאוד קשים, והוא התפרץ עליו אז זה היה אתגר מאוד גדול, ואחר כך הוא ממש התנצל ועדיין, זה גם היה דבר מאוד יפה".

מיכל מתארת בדבריה את הקושי שיש בהיוועדות לשמוע דברים קשים, וזאת למרות ההכנה אשר נעשית לפני ההיוועדות. לצד זאת מספרת מיכל, כי למרות הקושי וכיוון שהדברים אכן נפתרו בצורה טובה, היא רואה בהיוועדות כחיובית. יש להדגיש כי זוהי פרשנותה של מיכל כיוון שאת זווית ראייתו של הנער אין אנו יודעים, שכן הוא לא רואיין במחקר.

ייתכן שהקושי בשמיעת הדאגות הוא תוצאה של המעבר בין סבב הכוחות לבין סבב הדאגות. זהו מעבר חד, שעלול ליצור בלבול בקרב המשתתפים בסבב, כפי שציננה העובדת הסוציאלית דקלה:

מהכוחות עוברים לדאגות [...] מרים (הראש צוות) אמרה שם 'טוב אני לרגע לא הבנתי מה אנחנו עושים פה ולמה הגענו להיוועדות', כאילו כוחות, דיברו על כוחות מטורפים. ואז, כשהגענו לדאגות אנחנו אומרים את זה בקול וכותבים את זה, וקשה להגיד את זה בקול ולשמוע את זה.

בניגוד לדבריה של דקלה לעיל, שעולה מהם תחושה חיובית בנוגע לסבב הכוחות, בשלב זה תיארה תחושות שליליות בנוגע לסבב הדאגות. לדעת דקלה, סבב הכוחות מציג תמונה חיובית של המשפחה ומחזק אותה עד שנראה כי אין סיבה להפנייתם לקד"ם. בשל כך, מתקשים המשתתפים בהיוועדות להעלות את הקשיים של המשפחה בסבב הדאגות.

סיבה נוספת אפשרית לקושי בשמיעת הדאגות העלתה שרה, התומכת של משפחת מיכאלוב. לדעתה שיח הדאגות הפך לשיח מקצועי, ואלו דבריה: "השיח היה בהתחלה מאוד בסיסי ואז כל אחד גלש, כל אחד, גם אני, גלשתי למקום היותר טיפולי ומקצועי, לשיח מקצועי מבחינה וורבלית [...] אני מרגישה ככה לפחות, שגלשנו למשחק 'בואו נראה מי ייתן פה פצצה יותר גדולה'". שרה היא גם עובדת סוציאלית, נוסף על היותה תומכת. מדבריה לעיל עולה, כי סבב הדאגות יצר ריחוק מן המשפחה ושיח מקצועי בין אנשי המקצוע, בלי כל התייחסות למשפחה. נוסף על כך ציינה שרה, כי לתחושתה גלש השיח למעין תחרות בין אנשי המקצוע בנוגע לחומרת הדאגות של המשפחה. תחושה דומה עלתה בקרב תומכים נוספים, כמו למשל התומכות של משפחת זיגדון ומשפחת פרישמן. תומכות אלו עוסקות בטיפול ובחינוך וצינו, כי בהיוועדות בהן נכחו קיבל השיח ברגעים מסוימים צביון טיפולי-מקצועי.

זווית ראייה דומה לדבריה של שרה, ולפיהם שלב הדאגות החל לקבל צביון של שיח מקצועי, אפשר לראות בדבריה של הודיה, העובדת הסוציאלית של משפחת מיכאלוב: "בסוף הדברים נאמרו [...] ואנחנו חידדנו [...] שלא יהיו פה דברים שאפורים ולא מובנים עד הסוף [...] וזה קיים גם בוועדות טיפול, שהיא דומה להיוועדות במובן של לכבס דברים בפומבי, להוציא את השלדים מהארון, לדבר סכנות".

בדבריה של הודיה אפשר למצוא תשובה לשאלה, מדוע לדעת שרה התומכת סבב הדאגות קיבל צביון של שיח מקצועי. על פי הודיה, ייתכן שהשיח שניהלו המשתתפים בהיוועדות התנהל בצורה שאיננה בהירה דיה, וייתכן שהסיבות לכך הן הקושי לחשוף את הדאגות בקהילה החרדית (פרט שייבחן בתמה המתייחסת להתאמה התרבותית לקהילה החרדית), וכן ניסיונותיהם של המתאמים להבהיר את הנושאים אשר מועלים בסבב זה. גם בראיון שנערך עם העובדת הסוציאלית דקלה, הועלו חוויות דומות לזכרות לעיל. במשך הריאיון סיפרה דקלה, כי בחברה החרדית יש קושי לדבר על מיניות בשל רקע תרבותי, לכן העלתה צורך בחשיבה מוקדמת שלה יחד עם יואב המתאם, בנוגע לדרך שבה יציגו בהיוועדות את פני הדברים בבהירות וברגישות תרבותית. דברי דקלה: "בעניין של הדאגות, אני חושבת שהן הועלו מצד אחד בצורה מאוד מאוד רגישה, אבל לא חששנו לומר את הדברים, כי הדברים צריכים להיאמר. המשפחה יודעת מה קורה. כולם יודעים מה קורה ולשם מה התכנסנו".

מדבריה של דקלה עולה, שכדי לגשר על הפער הנוצר בין תחושת האופוריה שנרקמת לאחר סבב החוזקות, לבין הקושי להעלות את הדאגות לאחר מכן, נוקטים את העקרונות של שפת קד"ם. לפיהם, מגלים רגישות תרבותית וכבוד לבני המשפחה ולתרבותם כאשר מעלים את הדאגות, וזאת כדי שיהיה ביכולתם של בני המשפחה לשמוע את הדאגות בפתירות ולקבל את הנאמר. נוסף על כך,

סיכמה דקלה את דבריה באמרה כי סבב הדאגות מדגיש את מטרת ההיוועדות, שכן יש סיבות מהותיות בגינן הופנתה המשפחה לתוכנית.

למרות הקשיים שהועלו, ציינה שולה התומכת של משפחת זיגדון, כי בני משפחה זו חוו את סבב הדאגות כחיובי על אף הקושי הכרוך בכך, ואלה דבריה: "אני חושבת שהדאגות שאנחנו העלינו בפורום ואחרים העלו זה דאגות שיש להם, שהם לא מעזים לחשוב אותם, לדבר אותם ולהגיד אותם. ובסופו של דבר כשאומרים את זה, זה מאוד מקל. ככה אני הרגשתי".

שולה הציגה את סבב הדאגות כחווייה חיובית, ולפיה לבני המשפחה יש לגיטימציה למחשבותיהם ודאגותיהם. בדומה לשולה, תומכים נוספים הדגישו בראיונותיהם את הצד החיובי של הבעת הדאגות בהיוועדות, למרות הקושי הרב שיש בחשיפתן לעיני כל המשתתפים בפורום זה. לצד זאת, הביעה תקווה, אם משפחת זיגדון, את הקושי הנוצר בסבב הדאגות. לדבריה, קושי זה בא לידי ביטוי בעיקר בצורך של בני המשפחה להקשיב למשתתפים המביעים את הדאגות עוד לפני שהם יכולים להגיב לדברים. מדבריה של תקווה עלה, כי למרות עבודת ההכנה שנעשתה עם המשפחה, התקשו בני המשפחה להכיל את הדאגות שנאמרו על ידי אנשי המקצוע והתומכים בשלב זה, בשל אי יכולתם להגיב לכך.

בתת תמה זו הוצגו החוויות השונות מסבב החוזקות והדאגות. מן הממצאים עולה, עד כמה חשוב לערוך את סבב החוזקות לפני סבב הדאגות, שכן סבב החוזקות מרכז את הדאגות המועלות אחר כך. למעט ההורים במשפחת זיגדון, כל שאר ההורים אשר רואינו במחקר זה ציינו כי חוו הן את סבב הכוחות והן את סבב הדאגות כחיוביים. ייתכן שחווייה זו תלויה בתהליך ההכנה הנערך לקראת ההיוועדות.

בתת התמה הבאה יוצג תפקיד התומכים ומשמעותו בקרב המשתתפים בהיוועדות.

תפקיד התומכים

התומכים הם אנשים, שבחרת המשפחה המשתתפת בהיוועדות, והם מהווים חלק משמעותי בבחינת ההקשר החברתי של המשפחות. התומכים אמורים להיות דמויות משמעותיות למשפחה, כדי שיוכלו להעניק לה תמיכה במידת הצורך, הן במהלך ההיוועדות והן לאחר מכן. בתת התמה הנוכחית, ייערך ניסיון להבין מהו תפקיד התומכים, ומהם הקשיים של פונקציה זו לצד היתרונות שלהם עבור המשפחות.

מיכל, המתאמת של משפחת מלול ציינה, כי תפקידם של התומכים בא לידי ביטוי בעיקר בשלב המכין להיוועדות, ואלה דבריה: "הם תומכים יוצאים מן הכלל [...] אז כשראינו את העוצמה של התומכים זה עזר לנו, ואז עלה הרעיון שעשינו – לכנס חלק מהתומכים בלי המשפחה ולחשוב עם התומכים [...]".

משפחת מלול התקשתה לשתף פעולה בתהליך, ובשל כך ניהלו המתאמים כמה דיונים עם מנהלי התוכנית בנוגע להמשך השתתפות המשפחה בתוכנית קד"ם. באחד הדיונים, נעשה ניסיון לפנות לתומכי המשפחה ולגייסם לעזרה. בדבריה הציגה מיכל כיצד הירתמות התומכים לעזרת המשפחה, הכשירה את הקרקע לעבודה, הגבירה את המוטיבציה לפעול לטובת המשפחה ואולי אף הובילה לנקודת המפנה שיצרה אחריה את שיתוף הפעולה בעבודה עם המשפחה.

משתתפי מחקר נוספים ציינו, כי התייחסות להקשר החברתי-קהילתי, ושימת דגש על היחסים השוררים בין התומכים לבין המשפחות מסייעים רבות, הן לאנשי המקצוע והן לתומכים עצמם כדי לקדם את התהליך לקראת ההיוועדות. דוגמה לכך עולה מדבריה של דקלה, העובדת הסוציאלית של משפחת זיגדון, ולפיהם לתומכות היה תפקיד חשוב במהלך ההיוועדות. הן הצליחו

לשכנע את אם המשפחה להביא את הילד לבדיקה נוספת אצל פסיכיאטר, וזאת למרות התנגדותה לדבר לאורך כל התהליך. אלו מילותיה של דקלה:

מה שרציתי לדבר על התומכים זה המקום של האימא, התנגדה ומתנגדת, התנגדה לתת טיפול תרופתי [...] התומכות הביאו אותה למצב שהיא אומרת 'בואו נעשה עוד אבחון פסיכיאטרי [...]!' היא לא התחמקה מזה, וזה לא משהו שחשבתי שהיא תסכים ותגיד. לא כיוונו לשם. זה לא משהו שעלה במפגשים שלי עם יואב (המתאם) ובמטרה שלשמה כינסנו את ההיוועדות.

מן הציטוט לעיל עולה, כי בכוחם של התומכים להעצים את המשפחה ולהשפיע על החלטות ההיוועדות, וזאת בניגוד ליכולתם של אנשי המקצוע, שהקשר של המשפחה עימם לא היה משמעותי דיו כדי לשכנעה. לטענת דקלה, בזכות מערכת היחסים בין אם המשפחה לבין התומכות, גברה ההצלחה של ההיוועדות ושל הפתרונות שנבחרו לטיפול בבעיות המשפחה. בנוסף, מתוך יומן המחקר ניתן ללמוד, כי לקיחת האחריות של התומכים על חלק מהפתרונות שהוצעו בתוכנית המשפחה, יצרה בקרב העובדות הסוציאליות ביטחון ביכולה של התוכנית להצליח.

בניגוד לנזכר לעיל, כמה מן התומכות שהשתתפו במחקר ציינו כי תפקידן בא לידי ביטוי בעיקר בשלב שלאחר ההיוועדות, כפי שאמרה שרה, התומכת של משפחת מיכאלוב:

היה לי קצת חוסר בהירות לגבי התפקיד שלי [...] לפי מה שאני מבינה היום הם אמורים לבקש ממני עזרה כשהם צריכים, ובעצם אני אמורה לעזור להם להוציא את זה לפועל או להקשיב, או לדעת להפנות אותם למי שמתאים וקצת למשוך בחוטים איפה שצריך. לתת עצה נכונה.

מדבריה של שרה עולה, כי תפקיד התומך הוא לתמוך במשפחה, להיות לעזר ולפעול לקידום הצרכים שהיא מעלה. בדומה לדבריה של שרה, הדגישו תומכים נוספים שכדי לבצע את תפקידם על הצד הטוב ביותר, עליהם להיות בקשר רציף עם המשפחה, להתחייב בתהליך ולייעץ למשפחה בלי לקבל החלטות במקומה. בהתייחס לכך, יש לציין כי היו תומכים, שערערו על החלטת המשפחה לבחור בהם כתומכים מפני שלדעתם הקשר שלהם עם המשפחה אינו מעמיק דיו. זוות ראייה נוספת עולה מדבריה של אסתר, הנערה ממשפחת מלול, בהם סיפרה על חשיבותו של התומך בשלב ההיוועדות. כששאלתי את אסתר מי לדעתה תמך בה בזמן ההיוועדות ענתה: "הרב, המנהל שלי של הפנימייה. הבאתי אותו כי הוא עם ניסיון".

אסתר בחרה לומר את הפועל "הבאתי" כאשר תיארה את בחירת התומך, דבר אשר יכול להעיד על שליטתה בתהליך. נוסף על כך, אפשר ללמוד מדבריה כי התפקיד של התומך במקרה זה היה לחזק אותה ולייעץ לה בזכות הניסיון שיש לו. ייתכן שניסיון זה קשור לגילה הצעיר של אסתר לעומת המבוגרים שהשתתפו בתהליך ההיוועדות. תשובתה לשאלה, מי תמך בה בהיוועדות, מעלה איתה תהיות בנוגע לתחושת הביטחון שלה בתוך משפחתה, כמו גם בנוגע למבוגרים המשמעותיים בחייה, שנכחו בהיוועדות. מדבריה של אסתר אנו למדים, עד כמה חשוב להעניק לילדים את הזכות לבחור את האנשים שיוכלו לתמוך בהם בעת הצורך. ייתכן, שאילו היתה זאת וועדת תכנון, טיפול והערכה, ההורים או העובדת הסוציאלית של אסתר היו אמורים לתמוך בה ולייצג אותה, מה שלא בהכרח היה הדבר הנכון עבורה.

אם כן, נמצא כי תפקידם של התומכים בהיוועדות מהווה חשיבות רבה הן עבור המשפחות והן עבור אנשי המקצוע. התומכים נמצאו בתת תמה, כמי ששיתפו פעולה עם תהליכי קד"ם, ואף נמצא כי בעזרתם של התומכים הצליחו אנשי המקצוע לרתום את המשפחות אל התהליך, ולייצר פתרונות מעמיקים יותר.

בתמה זו עלו נקודות מבט שונות של משתתפי המחקר בנוגע לחוויותיהם בתהליך ההיוועדות. החוויות הללו הוצגו בשלוש תתי תמות, וכל אחת מהן כללה מרכיבים שונים בהיוועדות. תת התמה הראשונה התייחסה לסטינג של ההיוועדות, והוצגה בו השונות בין חוויותיהן של אנשי המקצוע לבין החוויות של המשפחות. אנשי המקצוע חוו את הפרקטיקות של הסטינג כחיוביות, ואילו המשפחות אומנם חוו פרקטיקות אלו כחיוביות, אך גם כמעמיסות ומאתגרות. תת התמה השנייה התייחסה לסבבי הכוחות והדאגות המתרחשים בהיוועדות. מן הממצאים שעלו בתת תמה זו אפשר להסיק עד כמה חשוב סבב הכוחות בהקלה על המשפחות לשמוע את סבב הדאגות. תת התמה השלישית התייחסה לתפקידים של התומכים בתהליך ההיוועדות, ממנה עלה כי שימת דגש על ההקשר החברתי קהילתי ובתוכו תפקיד התומכים חשוב בסיוע ובקידום התהליך.

מהנזכר לעיל עולה, כי חווית ההיוועדות, שנתפסת כאירוע חגיגי ונקודת שיא בתוכנית קד"ם, טומנת בחובה תחושות חיוביות של משתתפי המחקר לצד תחושות מורכבות. תחושות אלו באו לידי ביטוי בעיקר בדבריהם של בני המשפחות שהשתתפו בהיוועדות, והן מעלות שאלות בנוגע לרגישות ולהתאמת מודל ההיוועדות למשפחות הנוטלות חלק בתוכנית קד"ם. בתמה הבאה יוצגו תפיסות הסיכון והמוגנות של משתתפי המחקר.

תמה שנייה: תפיסות של סיכון, מוגנות, דאגות וחוסן

בתמה זו יוצג מהם לדעת משתתפי המחקר גורמי הסיכון והמוגנות בתחום רווחת הילד, וכיצד אפשר לתת מענה לגורמים אלו במשפחות המשתתפות בתוכנית קד"ם. אחת ממטרותיה העיקריות של תוכנית זו, היא לחולל שינוי בקרב משפחות שיש להן ילדים, כשמשפחות אלו הן מי שעל פי החשש של העובדות הסוציאליות לפחות אחד מן הילדים בהן נמצא בסיכון. כדי לחולל שינוי במצבם של הילדים הללו, עקרונות התוכנית דוגלים בהירתמות המשפחה וסביבתה לתהליך, תוך כדי גילוי אחריות. בתמה הנוכחית יוצגו תפיסות הסיכון, המתורגם בשפתה של תוכנית קד"ם לדאגות. תחילה, יבחן בתמה כיצד מגדירים הגורמים השונים המשתתפים בהיוועדות את מצבי הסיכון. בהמשך יוצגו הגורמים למוגנות בעיניהם של משתתפי המחקר. לבסוף, יוצג בתמה זו כיצד שינוי המושג "סיכון" ל"דאגות" המתקיים בשיח של תוכנית קד"ם, מאפשר לבחון נושא זה מנקודת מבט רחבה. כמו כן, תבחן השאלה כיצד אפשר לייצר תוכנית משפחה המחברת בין גורמי המוגנות לתפיסות הסיכון.

"סיכון זה עניין של הגדרות"

מצבי הסיכון מגוונים ביותר, ואפשר לפרשם בדרכים שונות בהתאם להקשרים בהם הם מתקיימים. במחקר הנוכחי, בלט ההקשר התרבותי, שכן תוכנית קד"ם נבחנה במגזר החרדי, בהסתמך על ראיונות עם בני משפחות שהשתתפו בתוכנית, עם התומכים שלהם, עם העובדות הסוציאליות ועם מתאמים שאינם שייכים לקהילה החרדית. כאמור, ניכרת שונות ברקע התרבותי של משתתפי המחקר, ובזכות עובדה זו נפתחה בפניי האפשרות להכיר תפיסות מגוונות בנוגע למצבי סיכון בקרב ילדים, ואלה יוצגו בתת התמה הנוכחית.

כך למשל תיארה הודיה, העובדת הסוציאלית של משפחת מיכאלוב, את המורכבות הנובעת מתפיסות שונות למושג סיכון :

אתה לוקח בחשבון שאתה בא מעולם הערכים שלך, וזה לא רק לקד"ם, אבל בטח ובטח בקד"ם. המתאמים באים עם עולם הערכים שלהם, ובית הספר והדמויות של בית הספר מגיעות עם עולם הערכים שלהם, והמשפחה בכלל מגיעה, וזה המון מפגשים, כשבסוף כולם צריכים לדבר פה על סיכון או לא סיכון, ואז זה עניין של הגדרות.

משתתפי מחקר שונים העלו בדבריהם את הקושי להגדיר מהו סיכון. מרביתם, קישרו קושי זה ליכולת לגשר על הגדרות מגוונות בקרב משתתפים המגיעים מרקע שונה. הודיה, העובדת הסוציאלית של משפחת מיכאלוב, העלתה בציטוט הנזכר לעיל את המורכבות הרבה שיש בהגדרת המושג "סיכון", כאשר מעורבים בכך גורמים המגיעים מרקעים שונים. כמו כן הדגישה הודיה, כי תפיסת הסיכון היא סובייקטיבית ונובעת מהדרך שבחרים להגדיר מהו סיכון. בהמשך לכך, ציינו העובדות הסוציאליות, כי תוכנית קד"ם יצרה מורכבות בהגדרת המושג "סיכון" גם בלשכה לשירותים חברתיים. דבריה של הודיה :

יש מורכבות מאוד מאוד גדולה בכל מה שקשור שמה לחוק, כי בעצם במהלך התהליך הבנו שזה או חוק או קד"ם [...] העו"סיות לחוק (נוער) מאוד דאגו, כאילו האמירה היא, שאם יש פה סיכון מידי כאן ועכשיו, אז ברור שזה, אבל מצד שני סיכון מידי הוא מאוד מאוד אפור, כאילו מי מגדיר מה זה סיכון מידי?

מדבריה של הודיה עולה, כי התהליך המתרחש במסגרת תוכנית קד"ם, ונמשך כמה חודשים, מעלה שאלות בנוגע לסיכון אקוטי ולדרכי ההתנהלות בו, ואכן מהכתוב ביומן המחקר עולה, כי עובדות חוק הנוער התקשו לעבוד לצד תוכנית קד"ם. בכמה מן הראיונות אף עלתה השאלה, האם במסגרת תוכנית קד"ם אפשר לטפל במצבי סיכון מידי, אשר עלו תוך כדי השתתפות בתוכנית, וזאת במקביל לרצון של המתאמים לחקור לעומק את מצב המשפחות ולהכיר את ההקשרים השונים בחייהם. אלה דבריה של שובל, המתאמת של משפחת פרישמן, בהתייחס לנזכר לעיל :

אם את שואלת את הרווחה בקטע של מה זה ילדים בסיכון, יש הגדרה ברורה של מה זה ילדים בסיכון. מה אני רוצה לומר? שזה לא רק הגדרה של רווחה שצריך לקחת בחשבון אלא גם את הקהילה, כי מבחינה של קהילה לא פעם ולא פעמיים שמענו את הסכנה להידרדרות רוחנית. מבחינת הקהילה המשפחה יש בה סיכון. מבחינת הרווחה הם לא עונים על כל הפרמטרים של סיכון.

שובל טוענת כי לצד הקושי להתמודד עם סיכון מידי בתוכנית קד"ם, עולה הקושי להתמודד עם "סיכון רוחני", שבמקרים מסוימים אינו עונה על ההגדרות של שירותי הרווחה למצבי סיכון. לאור זאת, לתהליך המתרחש בתוכנית קד"ם יש חשיבות רבה, משום שנוצרת בו היכולת להבין תפיסות שונות בנוגע למצבי סיכון. אשר לסיכון להתדרדרות רוחנית, הכוונה היא למצבים שבהם עלולה להיווצר התרחקות מהדת. על פי התפיסה של אנשי המקצוע, מצב זה נחשב להתנהגות נורמטיבית שאינה מסכנת כלל, אך בקהילה החרדית ובמשפחות חרדיות ההתרחקות מן הדת עלולה להיחשב לסיכון מידי.

כאמור לעיל, בתוכנית קד"ם יש הגדרות רבות למושג "סיכון", ובהן מתייחסים למצבי סיכון בקהילות שונות. לפיכך, הביעו משתתפי המחקר קושי לשאת בקרבם הגדרות שונות למצבי סיכון. דבריה של הודיה, העובדת הסוציאלית של משפחת מיכאלוב, בהקשר זה:

מה זה הגדרת משוטטות? כאילו איך אני כעו"סית מגדירה משוטטות, איך חוק נוער מגדיר משוטטות ואיך בית ספר מגדיר משוטטות [...] משפחה מרובת ילדים, שילדה בת עשר לוקחת ילד בן ארבע למכולת וחוצה איתו מלא כבישים, עשר זה כבר גדול, יודעת מה, שמונה זה כבר סיכון. בקהילה החרדית יחלקו עליי, מה זה, ילדה בת שמונה, היא כבר גדולה.

התפיסה ששוטטות היא מצב סיכון הדגימה בכמה ראיונות את השוני בין התפיסות השונות למצבי סיכון. מהציטוט הנזכר לעיל עולה, כי הודיה הגדירה מדוע שוטטות היא מצב סיכון, וציינה את הגבול הדק שבין שוטטות בגיל עשר לבין שוטטות בגיל שמונה כמצב סיכון. נוסף על הנזכר לעיל שרה, התומכת של משפחת מיכאלוב ששייכת לקהילה החרדית, התייחסה לשוטטות כמצב סיכון. אלו דבריה:

אז בעצם אצלנו נוהגים שילד גדול מוריד את האחים הקטנים שלו הרבה פעמים לגינה, ואנחנו מסתמכים על זה שיהיו עוד אימהות בגינה במקרה חירום, ותמיד יש עוד אימהות בגינה [...] אבל כל אימא ששולחת את הילדים לגינה באיזשהו שלב או יורדת אליהם לפחות כמה פעמים בשבוע, יושבת איתם בעצמה בגינה, היא חלק מהחיים שלהם, ושם (אצל משפחת מיכאלוב) לא נראה לי שזה קורה.

שרה ציינה בדבריה הגדרות פנים קהילתיות למצבי סיכון. מצד אחד היא אומרת, כי שוטטות כשלעצמה בלבד אינה מצב סיכון. מצד שני אומרת שרה, שאם ילדים מסתובבים בחוץ לבדם – ללא נוכחות הורית קבועה או מזדמנת, כפי שנהוג בקודים החברתיים של הקהילה החרדית – אזי הילדים הללו נמצאים בסיכון.

יתר על כן, משתתפי המחקר המגיעים מהקהילה החרדית פירשו את השוטטות בקרב בני הנוער, כמצב אשר עלול להוביל להתדרדרות ולסיכון רוחני. בהתייחס לכך דקלה, העובדת הסוציאלית של משפחת פרישמן סיפרה, כי מנהלת בית הספר פנתה לשירותי הרווחה ודיווחה על מצבן של הנערות במשפחת פרישמן: "החשש שלה היה זה שהבנות יתחילו לשוטט, כמו שקורה הרבה עם נערות שהיא מכירה [...] היא זיהתה משהו חריג שקורה במשפחות, שמתחילה להיות שם ירידה רוחנית".

אסתר, הנערה ממשפחת מלול, לא ציינה בדבריה להלן את המילה "שוטטות", אך אמרה כי הסתובבות בשעות הלילה המאוחרות העמידה אותה במצבי סיכון:

הייתי יותר נמצאת בסיכון לפני כמה שנים. הייתי מסתובבת עם ילדים לא טובים, ילדות לא טובות, חברים לא טובים בכלל, ילדים שיכולים בשנייה להשפיע בדעתם [...] זה לא משהו שיתן לי משהו לחיים, רק ידרדר אותי, ורק יוליך אותי למקומות לא טובים.

מדבריה של אסתר עולה, כי ההסתובבות לצד נערים ונערות נוספים שהשפיעו עליה לרעה והובילו להימצאותה במצבי סיכון. אי אפשר להבין מדבריה של אסתר מהם המצבים הלא טובים שהזכירה, אך שרית, אימא של אסתר העלתה את ממד הסיכון הרוחני באומרה, כי הילדים שאסתר

הסתובבה עימם השפיעו עליה לרעה ודרדרו אותה מבחינה רוחנית. ההשפעות של החברה החיצונית על הקהילה החרדית ועל מצבי הסיכון בה, עלו בראיונות נוספים שנערכו במחקר זה. כך למשל, התומכים של רוב המשפחות שיש להן ילדים בגיל ההתבגרות סיפרו כי ההורים במשפחות הללו חוששים מפני התדרדרות רוחנית של הילדים, בעקבות שוטטות. במשפחת זיגדון, נמצא מצב סיכוני נוסף להתדרדרות רוחנית, והוא המוזיקה החילונית המושמעת בהסעה לבית הספר.

מן הממצאים שעלו עד כה, נראה כי רוב משתתפי המחקר חושבים ששוטטות גורמת לסיכון. עם זאת, עולה כי בעקבות השוני בערכים של משתתפי המחקר הם פירשו את הסיכון הנגרם מהשוטטות במגוון דרכים.

נוסף על הנזכר לעיל, הגדירו הגורמים המקצועיים, שהשתתפו במחקר, גורמי סיכון כקושי בהצבת סמכות הורית והיעדר נוכחות הורית. כך למשל סיפרה דקלה, העובדת הסוציאלית של משפחת פרישמן, בנוגע למה שאמר לה רב הקהילה: "הרב מהתלמוד תורה זעק: 'מה קורה, אין פה תפקוד הורי. האימא מאוד מוחלשת מול הילדים, נורא עדינה כזו וצריכה הרבה כוחות להיות אסרטיבית מולם'".

מדבריה של דקלה עולה, כי הקהילה החרדית מייחסת חשיבות רבה לתפקוד ההורי במשפחה. בעיני רב הקהילה, היעדר אסרטיביות של ההורים כלפי הילדים ואי הצבת גבולות הם עדות לחולשה של המשפחה. משתתפי מחקר נוספים ציינו, כי היעדר סכמות הורית הוא נקודת תורפה הגורמת למצבי סיכון במשפחה. בהתייחס לכך, סיפרה נועה האם במשפחת קדישמן, כי הקושי המרכזי שהיא ובעלה נתקלו בו היה הצבת הגבולות לילדים והם נזקקו לעזרה בעניין זה.

בהתייחס לנזכר לעיל, סיפר חיים, המתאם של משפחת פרישמן, על אב המשפחה, המתגורר במוסד בעקבות מחלה קשה שהותירה אותו משותק:

הקהילה לא רוצה שהאבא יחזור הביתה. 'מבחינתנו (הקהילה) הוא אבא עקשן, בעייתי, אם הוא יחזור הוא יגזול את כל האנרגיות של האימא בבית וילידים יהיה יותר קשה ותהיה בעיה [...] אפילו היתה בקהילה אפשרות להעביר אותו לבית קטן, לבית קרקע ופסלנו את זה, הקהילה פסלה את זה.

חיים מעלה בדבריו את ההקשרים התרבותיים-משפחתיים המתקיימים בחיי משפחת פרישמן, מתוך זווית הראיה של הקהילה בכל הנוגע לסמכות ההורית. על פי הקהילה החרדית, הסמכות ההורית משמעותית ביותר ומשפיעה רבות על יכולתם של ההורים להגן על ילדיהם. אי לכך, מנהיגי הקהילה רואים את עצמם כאמונים על הגנת הילדים עד כדי כך, שבמצבים מסוימים יעדיפו לסכל אפשרות שאב יתגורר עם ילדיו ואשתו באותו בית, כי לדידם הוא יגזול את הכוחות של האם, ועקב כך סמכותה כלפי הילדים עלולה להתדרדר.

לסיכום, על פי גישתה של תוכנית קד"ם, משתנה השפה מהגדרת סיכון להגדרת דאגות. בעקבות שינוי זה, אפשר להגדיר מצבי סיכון, שבעבר לא היו נכללים בהגדרות הסיכון של שירותי הרווחה, ובזכות הנזכר לעיל התאפשר למשפחות להעלות את דאגותיהן בנוגע לסיכון הרוחני. בתת התמה הבאה יוצג כיצד הדאגות שמביעים בהיוועדות, מובילות לבניית תוכנית המתאימה לצורכי המשפחה, וכוללת בתוכה את גורמי המוגנות, שיכולים לתת מענה לדאגות אלו.

גורמי מוגנות

אחת מהשאלות שנשאלו משתתפי המחקר היא, מהם לדעתם הגורמים למוגנות בסביבתם. כפי שעלה בתת התמה הקודמת בנוגע למצבי סיכון, כך גם לגורמי המוגנות ניתנו פירושים מגוונים. אחד מגורמי הסיכון שעלו בתת התמה הקודמת וכלפיו הובעו תפיסות שונות, היה השוטטות. בהתאם לכך, גם בנוגע לגורמי המוגנות ניכר שוני בתפיסותיהם של משתתפי המחקר. עם זאת, מממצאי המחקר עולה, כי רוב המשתתפים ראו בתעסוקת הילדים בדרכים שונות את הדרך הטובה ביותר להגן עליהם. כך למשל, למשפחות קדישמן ולמשפחת מיכאלוב יש בנות המתמודדות עם קשיים נפשיים וקוגניטיביים, ומשפחות אלו ציינו כי בית הספר הוא גורם המוגנות הטוב ביותר לבנותיהם. ייתכן כי הסיבה לכך היא הכלים המקצועיים שבית הספר מעניק, כפי שאמרה עדי, העובדת הסוציאלית של משפחת קדישמן: "בית ספר הוא גורם הגנה משמעותי, כי היא היתה בבית ספר עד שעה אחת, ועכשיו היא בבית ספר עד שעה שבע. אז היא מסתובבת הרבה פחות".

לדעת עדי, בית הספר הוא מקור הגנה לילדים. הורי משפחת קדישמן התקשו להשתלט על ילדתם בשעות אחר הצהריים, לצד הטיפול בילדיהם הנוספים, שכן הם משפחה ברוכת ילדים, וראו ביכולתו של בית הספר להיות חלופה טובה לשהותה של הילדה בבית גם בשעות אחר הצהריים. כך נמצא, כי בית הספר הוא בגדר גורם מוגנות הן מפני שוטטות הילדה, והן מפני סכנה להתדרדרות רוחנית, הטמונה בהיעדר סמכות הורית.

בנוסף לנזכר לעיל, משתתפי מחקר אחרים ציינו, כי הבית הוא הגורם העיקרי להגנה על הילדים, למשל, כאשר יש במשפחה ילד שנמצא על הספקטרום, כמו במשפחת זיגדון, ואלה דבריה של שולה תומכת המשפחה: "בהתחלה חשבתי שכל המטרה של קד"ם זה להביא אותו להוסטל, ואני לא חושבת שיהיה יותר טוב. בבית הוא יותר מוגן. גם אם בבית תהיה בעיה, זה עדיין יהיה יותר מוגן מהוסטלים ודברים כאלו".

לדעת שולה, הבית הוא גורם המוגנות הטוב ביותר לילד במשפחת זיגדון, והיא שוללת את האפשרות שהוסטל שיש בו אנשי מקצוע המתמחים בטיפול מסוג זה, יהווה הגנה טוב יותר עבור הילד יותר מאשר בביתו.

בהמשך לכך, ציינה שרית האם ממשפחת מלול את חשיבות התעסוקה כמענה לשוטטות של בנה הנער, ולצד זאת הדגישה כי הבית יכול גם הוא לתת מענה לשוטטות זו, ואלה דבריה: שרית: הילד נמצא במסגרת ותעסוקה, אז זה כבר חוסך לנו את כל ה... מראיית: את חושבת שלילדים שלך ספציפית יש היום גורמי הגנה? שרית: הבית זה ההגנה ואני מגינה עליהם כל הזמן.

דברים אלו מדגישים, כי שרית רואה בעצמה גורם המגן על ילדיה בתוך ביתה, ודבריה אלו מעידים על חוסנה האישי.

נוסף על מקומו המשמעותי של הבית כגורם למוגנות ציינה אביב, העובדת הסוציאלית של משפחת מלול, מקור הגנה נוסף, והוא הקהילה, כשאחת המטרות של שיתוף התומכים בהיוועדות קד"ם היא ליצור למשפחות המשתתפות בתוכנית זו גורמי מוגנות נוספים שנמצאים בקהילתם. אלה דבריה של אביב בהתייחס לנזכר לעיל: "המון לקיחת אחריות של הקהילה [...] יש פה עוד גורמים שככה שמים עיניים והם פחות נתפסים רע מהרווחה [...]".

בהמשך להצגת חשיבות תפקיד התומכים בתמה הקודמת, העלתה אביב בדבריה את חשיבות התומכים בהגדלת הרשת החברתית של המשפחה כדי לכלול בה שיתופי הפעולה של

הקהילה עם שירותי הרווחה, כך שלאחר ההיוועדות, הקהילה תשמש למשפחה עוגן בעת הצורך. כמו כן, בשלב זה הקהילה מודעת לקשיי המשפחה ויכולה לפנות אל המשפחה ולהציע את עזרתה, נוסף על הקשר שנוצר בעת ההיוועדות, בין הקהילה לבין שירותי הרווחה, ולדעת אביב מקנה לעובדות הסוציאליות ביטחון בתפקידן. הסיבה לכך היא, שגם אם המשפחה תחשוש לפנות לשירותי הרווחה בעת הצורך, גורמי הקהילה יהיו כחוט המקשר בין המשפחה לבין שירותי הרווחה. קשר מסוג זה קיים אצל משפחת מיכאלוב. לפני ההיוועדות לא היה למשפחה קשר עם הקהילה, ובזכות ההשתתפות של משפחה זו בתוכנית קד"ם, וחיבורו של הרב כהן אל המשפחה, נוצר מעגל תמיכה נוסף אשר חיבר בין המשפחה לרווחה.

נוסף על הנזכר לעיל, עלה מיומן המחקר כי עובדות סוציאליות נוספות ברווחה אמרו שקיבלו עזרה רבה מן הקהילה החרדית. רובן הדגישו כי אומנם קהילה זו ידעה תמיד ליצור לעצמה גורמי הגנה פנים-קהילתיים כמו יעוץ עם רבנים וטיפול של אנשי מקצוע מתוך הקהילה, אך בעקבות תוכנית קד"ם נוצר שיח פתוח בין גורמי ההגנה בקהילה לבין העובדות הסוציאליות, דבר שאפשר לעובדות הסוציאליות לראות את ההקשר הקהילתי ואת גורמי ההגנה באור חיובי יותר.

בהתייחס לנזכר לעיל, מדבריה של אסתר, הנערה ממשפחת מלול, אפשר ללמוד על המורכבות היחסים בין המשפחות לבין שירותי הרווחה. להלן ציטוט מדיאלוג הממחיש זאת:

מראינת: מי מגן על ילדים בסיכון?

אסתר: הרווחה.

מראינת: הרווחה? ואת מרגישה שהרווחה מגינה עליך?

אסתר: רק משחקים כאילו.

מראינת: מי כן מגן עליך?

אסתר: אני.

לתפיסתה של אסתר, שירותי הרווחה אמורים להיות גורם המוגנות לילדים, אולם אסתר מותחת ביקורת על שירותים אלו באומרה כי הם רק "משחקים", ובפועל היא זאת אשר מגנה על עצמה אך אינה מפרטת מהם גורמי החוסן המאפשרים לה הגנה זו. מדבריה של אסתר עולה, כי חוסנה האישי מאפשר לה להגן על עצמה. תפיסתה של אסתר שונה מתפיסתה של אמה שרית, שהוצגה בתחילת תת תמה זו, ממנה עולה מהם כי היא עצמה והבית הם גורמי מוגנות לילדי המשפחה.

בתת תמה זו הוצגו התפיסות של משתתפי המחקר בנוגע לגורמי המוגנות הקיימים בסביבתם. מן הממצאים שהוצגו בה עולה, כי התפיסות בעניין זה רבות ומגוונות וקשה להגיע להבנה אחידה בנוגע אליהן, כפי שהיה קושי להגיע להבנה אחידה בתפיסות הסיכון. התפיסות השונות, הן בנוגע למוגנות והן בנוגע לסיכון, מאפשרות ליצור לכל משפחה תוכנית משפחה שנסמכת על מגוון גורמים אישיים וקהילתיים כאחד. בהמשך, בתת התמה הבאה ייבחן, האם וכיצד מצליחות תוכניות המשפחה לאגד בתוכן את הדאגות ואת גורמי המוגנות שהועלו בתמות הקודמות.

נקודת המפגש בין תפיסות הדאגות והמוגנות בתוכנית המשפחה

עד כה, עלה כי לצד ההסכמות על תפיסות הסיכון והמוגנות, ישנה גם שונות בין משתתפי המחקר בכל הנוגע לתפיסות אלו. בתת התמה זאת ייבחן ייחודה של תוכנית קד"ם- דרך שפת קד"ם, באיגום המשאבים ובהתייחסותה לכלל בני המשפחה כפעולות המייצרות נקודת מפגש בתוכנית המשפחה, בין התפיסות המוגנות לסיכון ומוגנות.

מן המחקר עולה, כי אחד מעקרונות תוכנית קד"ם, המאפשרים לגשר על הפער בין התפיסות השונות למצבי סיכון ומוגנות, הוא המעבר משפת הסיכון לשפת הדאגות, המאפשר להרחיב את הסוגיות הנדונות עם המשפחות המשתתפות בקד"ם. דוגמה לכך, אפשר לראות בדבריה של דנה, המתאמת של משפחת מיכאלוב המציגה את המעבר משפת הסיכון לשפת הדאגות ואת החיבור ביניהם, כמאפיין של תוכנית קד"ם, שבזכותו אפשר לתת מענה למשפחות רבות:

בגדול אני חושבת שזה יכול להתאים למגוון רחב של משפחות, כי אני חושבת שיש פה מענים אינסופיים בהרבה מאוד דברים [...] זה שהבנות הוגדרו בסיכון, יש שם חמישה ילדים, אבל המענים היו גם לבן הגדול, גם לאמצעי וגם לקטן, שלא הוגדרו בסיכון אבל הועלו דאגות סביבם [...]

מדבריה של דנה עולה החשיבות של המעבר משפת הסיכון לשפת הדאגות. אפשר להסיק מהם, כי אילו נועדה התוכנית לתת מענה רק לילדים במצבי סיכון, אחיהם לא היו זוכים לקבל מענה. אך בזכות מעבר זה, הורחב חיפוש המענים גם לילדים שלא הוגדרו בסיכון על פי המקובל בשירותי הרווחה, וכך ניתן מענה למשפחה כולה.

בהמשך לדבריה של דנה, גם בציטוטים הבאים אפשר לראות כיצד בעקבות המעבר לשפת הדאגות, קיבלו מענה גם בני משפחה שלא הוגדרו קודם לכן כנתונים במצבי סיכון.

זאת ועוד, לדעתה של אסתר, הנערה ממשפחת מלול, מטרתה של תוכנית קד"ם היתה בהתייחסותה לכלל בני המשפחה ואיחוד המשפחה. להלן דבריה: "המשפחה עכשיו מופרדת, אז כאילו להחזיר את כולם להיות בבית וכאילו הכול מאוחד ושיעזור להורים שלי גם, ולנו".

בציטוט לעיל הדגישה אסתר את הצורך של המשפחה לקבל מענה כולל, והיא תולה את הפתרון לבעיות במשפחתה, ביכולת לתת מענה גם להוריה לצד העזרה הניתנת לילדים. ייחוד התוכנית, ויכולתה להתמודד עם מנעד רחב של מצבים ולהעניק מגוון מענים, עלה גם בדבריה של שולה, התומכת של משפחת זיגדון: "כל הזמן הרגשנו שמה שקד"ם נותנים זה כלום, אבל בגלל כל המכלול שכל אחד מתגייס לתת משלו, בסופו של דבר מה שהם כן נותנים זה מצוין [...] המכלול הזה הוא מיוחד".

בציטוט לעיל הדגישה שולה עד כמה החשיבות של התוכנית באה לידי ביטוי באיגום המשאבים ובחיבור שבין הגורמים השונים הנוטלים חלק בתוכנית – התומכים, בני המשפחה וגורמים מקצועיים – כדי ליצור מענה כוללני לצורכי המשפחות.

חיים, המתאם של משפחת פרישמן, ציין מה לדעתו הפך את תוכנית קד"ם למשמעותית, ואלה דבריו: "עשינו עבודה פה מדהימה, אם זה עם הבנות, עם מנהלת בית ספר, לדעת ולזקק כל בעיה של כל ילד. זה לא בעיה של ילד אחד, זה כל המשפחה".

בדומה לאסתר ציין חיים, כי האחדות המשפחתית היא נקודת הבסיס ליצירת הפתרון לילדים בסיכון. ואכן בריאיון שנערך לאחר ההיוועדות עם הוודה, העובדת הסוציאלית של משפחת מיכאלוב, היא סיפרה על תובנותיה. במבט לאחור ובעקבות התוכנית שנבנתה למשפחת מיכאלוב,

ציינה הודיה, כי לא היתה כותבת בהפניית המשפחה לקד"ם רק את דאגותיה כלפי שתי הבנות הקטנות, והיתה מבקשת לתת מענה גם לילדים האחרים במשפחה זו.

בניגוד להודיה, יואב, מתאם שהשתתף בשתי היועדות, העלה לאחר היועדותו השנייה את תובנותיו בנוגע לדרך הטיפול בדאגות של המשפחה, ואלה דבריו: "הבנתי שהמשפחות הן מורכבות, ואני לא מתכוון לשנות את כל הדברים הבעייתיים במשפחה אלא לקחת משהו אחד שמאוד קריטי שהוא יכול להוות נקודת מפנה במשפחה".

יואב והודיה הציגו שתי תפיסות מנוגדות שבאו לידי ביטוי גם אצל משתתפי מחקר נוספים. מחד גיסא, הם ציינו את חשיבותה של תוכנית קד"ם ויכולתה ליצור מענים גם לילדים אשר לא הוגדרו במצבי סיכון, והיו אף שטענו כי טיפול כזה יכול להגביר את המוגנות במשפחות המשתתפות בקד"ם. מאידך גיסא, משתתפי מחקר אחרים, כמו למשל יואב ציינו, כי לדעתם מתן מענים לכלל הדאגות במשפחה איננו ריאלי למימוש בזמן הקצר שבו פועלת תוכנית קד"ם, ואיננו מיטיב עם המשפחות המשתתפות בתוכנית זו.

מהתמה הנוכחית עולה, כי ישנן הסכמות על חלק מתפיסות הסיכון והמוגנות, וזאת לצד השוני הקיים בין תפיסות הסיכון של הרווחה לבין תפיסות הסיכון בקהילה החרדית, והשפעתו של ההקשר התרבותי בבחינת מצבי הסיכון. כמו כן, נבחן מהם הגורמים והאמצעים השונים למוגנות בקרב ילדים, ועלה כי ישנו מגוון רחב של מענים הנמצאים ברמת הפרט, המשפחה, מערכת החינוך והקהילה. בסיכום התמה, נבחנו פרקטיקות הנעשות בקד"ם כמו שיח הדאגות, איגום המשאבים והתייחסות התוכנית לכלל בני המשפחה, ונמצא כי ביכולתן לגשר על השוני בין התפיסות של משתתפי המחקר בנוגע לסיכון ומוגנות, ולייצר תוכנית משפחה מיטיבה.

תמה שלישית: יחסי אמון כבסיס לקשר

כדי לאפשר למשפחות המשתתפות בתוכנית קד"ם סביבה בטוחה לשיתוף בעיותיהן, רצוי ליצור עימן יחסי אמון. יחסים אלו, צריכים להיבנות מתוך מנעד רחב של היחסים הבין-אישיים הנוצרים בפרקטיקת העבודה של תוכנית קד"ם למשל, בין המתאמים לבין המשפחות, בין המשפחות לבין תומכיהן ובין שירותי הרווחה לבין המשפחות.

במהלך הראיונות עלה, כי היעדר יחסי האמון או היווצרותם היו מרכיב משמעותי לאורך תהליך קד"ם. בתמה הנוכחית, יוצגו יחסי האמון על פני כמה שלבים בתהליך של תוכנית קד"ם. תחילה ייבחנו חסמי האמון ההדדיים ששררו בין שירותי הרווחה לבין המשפחות, עוד לפני הפעלת התוכנית. לאחר מכן, יתוארו השלבים בהם פועלים המתאמים עם המשפחות המשתתפות בקד"ם, וייסקרו הגורמים הבונים את יחסי האמון בשלבים אלו. בסיום התמה, ייבחנו תחושותיהן של המשתתפים בנוגע ליחסי האמון שנוצרו ומשמעותם לאחר עזיבת המתאמים, וכן תפיסתם את יחסים אלו כמשפיעים על יישום התוכנית בהמשך.

יחסי אמון הדדים בין המשפחות לבין שירותי הרווחה

כבר שנים רבות שנמתחת ביקורת ציבורית על שירותי הרווחה בכל הקשור לנושא רווחת הילד, והיחסים בינה לבין המטופלים מאופיינים לא פעם ברגשות חרדה ובחוסר אמון. על אחת כמה וכמה, כאשר מדובר בקהילה החרדית, המאופיינת בסגירות רבה ואיננה מרבה לפנות לשירותי הרווחה כדי למצוא מענה למצוקותיה. כבר בתחילת הראיונות שנערכו למחקר זה, כמה תומכים השתמשו בביטוי "חוטפי ילדים", כאשר תיארו את תפיסות חברי הקהילה החרדית אודות שירותי

הרווחה. זאת לצד, נתונים שעלו מיומן המחקר בנוגע לקושי של העובדות הסוציאליות לייצר קשר עם הקהילה החרדית, שגם בקרבן נוצרו סטיגמות על קהילה זו. ואכן, במהלך הראיונות התוודעתי לעובדה, כי כל המשפחות אשר הופנו לתוכנית קד"ם מטעם העובדות הסוציאליות נחו על ידן כמי שאינן סומכות על שירותי הרווחה. בני המשפחות והתומכים אכן חיזקו תחושות אלו, ולא פעם הביעו כי חשו חסמי אמון מצד העובדות, וכן העלו המשפחות כי התקיים חוסר אמון כלפי שירותי הרווחה לפני השתתפותם בתוכנית קד"ם.

כך למשל תיארה אסתר, הנערה ממשפחת מלול, את יחסיה כלפי שירותי הרווחה לפני תוכנית קד"ם: "לא יודעת, כל דבר הם צריכים לדעת עליי, לדווח עליי [...] הם לא ידעו עליי כל דבר, שישכחו מזה".

מדבריה של אסתר עולה, כי היא רואה בשירותי הרווחה גוף מפקח שצריך לדווח על מעשיה. בתגובה לתחושות אלו, בחרה אסתר עמדה נחושה של הסתרה והתגוננות משירותי הרווחה, ועמדה זו יכולה להצביע על חוסר האמון שלה כלפי שירותי הרווחה. גם העובדות הסוציאליות, אשר השתתפו בתוכנית קד"ם, סיפרו על חוסר אמון של המשפחות כלפי שירותי הרווחה. כך למשל סיפרה דקלה, העובדת הסוציאלית של משפחת זיגדון, על דחיית הקשר מצד המשפחה לפני שתוכנית קד"ם החלה לפעול. אלו דבריה:

עם האימא היה קושי ממש בכניסה לבית אפילו, ואם הייתי באה לבית, האימא לא היתה יוצאת מהחדר. היתה נכנסת לחדר ומסתגרת שם [...] פקידות סעד ממש דיווחו שהן היו מגיעות ומידפקות על הדלת והיו שומעות אותה בבית, והיא לא היתה פותחת להן.

מן הציטוט לעיל עולה, כי מערכת היחסים בין משפחת זיגדון לבין שירותי הרווחה אופיינה בחסמים וחוסר אמון של האם כלפי העובדות הסוציאליות. התנהגויות כמו הסתגרות בחדר ואי פתיחת הדלת מדגישות עד כמה אם המשפחה לא בטחה בשירותי הרווחה. דוגמאות נוספות לחוסר אמון שכזה, נמצאו גם בקרב משפחות נוספות כמו למשל במשפחת מלול. עובדות סוציאליות אשר היו בקשר עם משפחה זו הביעו חוסר אמון כלפי המשפחה, דבר שהשתקף גם בדברי אם המשפחה שטענה, כי נכוותה ביחסיה עם שירותי הרווחה, וכי אין היא מרגישה שבשירותים אלו מנסים לעזור לה ולילדיה. דוגמא נוספת ניתן לראות בהתנהגות משפחת פרישמן שביקשו לסגור את התיק שלהם בשירותי הרווחה לפני הצטרפותם לתוכנית קד"ם ובחרו שלא להתראיין לאחר ההיוועדות.

מיכל, המתאמת של משפחת מלול, היוותה דמות ניטרלית ביחסים שבין שירותי הרווחה לבין המשפחה. בדבריה, הרחיבה על החסמים שיצרו את חוסר האמון ותיארה אותם כארעיות וחוסר הזמינות, הן של שירותי הרווחה והן של המשפחה, לפני שהחלו להשתתף בתוכנית קד"ם: "היתה תחושה של התחלפות. בדיוק התחלפה העו"סית. היתה תחלופה מאוד גדולה ותקשורת מאוד לא טובה, והם (שירותי הרווחה), לא היו נגישים. היה מרמור הדדי משני הצדדים".

מן הציטוט לעיל עולה, כי היתה תחלופה של העובדים הסוציאליים שטיפלו במשפחת מלול בשירותי הרווחה. לדעת מיכל, תחלופה זו יצרה יחסי תקשורת לקויים בין המשפחה לבין שירותי הרווחה, ויחסים אלו יצרו תחושות תסכול הן אצל המשפחה והן בשירותי הרווחה.

תחושות אלו עוררו את תהייתי בנוגע לסיבת ההפניה של המשפחות לתוכנית קד"ם. מן המחקר עולה, כי כל המשפחות אשר הופנו לתוכנית נמצאו משפחות עליהן התקשו העובדות הסוציאליות לסמוך, וכן משפחות שאינן סומכות על הלשכה לשירותים חברתיים, על פי תחושתן של העובדות הסוציאליות שהפנו אותן. כאשר הפנו העובדות הסוציאליות את המשפחות הללו

לקד"ם, מטרתן היתה לנסות וליצור עימן קשר המבוסס על יחסי אמון, וזאת כדי שיוכלו להבין בצורה מעמיקה יותר את הקשיים איתן מתמודדות המשפחות. כך למשל אמר יואב, המתאם של משפחת זיגדון, בנוגע לסוגיה זו: "אני מניח שהם (שירותי הרווחה) הרגישו שיש שמה בעיה של תקשורת ושל מבוי סתום מול הרווחה, שהרווחה לא מצליחה לקדם".

בציטוט לעיל, ניסה יואב להסביר מסביר מדוע לדעתו הופנתה משפחת זיגדון לקד"ם. על פי יואב, הקשר בין שירותי הרווחה לבין משפחה זו, לפני ההשתתפות בקד"ם, התאפיין בתקשורת מועטה ובתחושה כי שירותי הרווחה אינם יכולים לקדם את הקשר עם המשפחה באמצעים העומדים לרשות העובדות הסוציאליות.

בהמשך לכך תיארה דקלה, העובדת הסוציאלית של משפחת פרישמן, מה הוביל אותה להפנות את משפחה זו לתוכנית קד"ם: "לא היה שם אמון כל כך. ראית שהיא רצתה לסגור את התיק ולא היה כל כך אמון. פחדו שייקחו להם את הילדים ולא רצו שום קשר עם הרווחה. אמרתי קד"ם, זה נותן לי כרטיס כניסה לבית".

בציטוט לעיל מודגש עד כמה היחסים בין משפחת פרישמן לבין שירותי הרווחה התאפיינו בחוסר אמון, עד כדי כך, שהמשפחה חששה כי שירותי הרווחה יוציאו את הילדים מביתם. נוסף על כך, סיפרה דקלה, כי אם המשפחה ביקשה לסגור את התיק בשירותי הרווחה ולנתק יחסים עימם, אולם פרט זה אינו נתון לשליטתה, בעקבות דיווחים אשר התקבלו בשירותי הרווחה. למרות דיווחים אלו והקושי ביחסים בין הרווחה למשפחה, פעלה דקלה, העובדת הסוציאלית, והשקיעה מאמצים כדי ליצור יחסים חיוביים בינה לבין משפחת פרישמן, והיא שראתה בתוכנית קד"ם כלי עזר ליצירת יחסים אלו.

חיים, המתאם של משפחת פרישמן, סיכם את הסוגיה הנזכרת לעיל כך: "זאת משפחה שהרווחה מאוד רצתה לעבוד איתה. העו"סית רצתה לעבוד עם המשפחה [...] המשפחה רשומה ברווחה, זה לא נתון שאפשר להתעלם ממנו, ויש פה רצון להיות בקשר כדי לקדם". ואכן מממצאי המחקר עולה כי מרבית העובדות הסוציאליות ציינו כי תוכנית קד"ם שימשה אמצעי לחיזוק יחסי אמון בין המשפחות לבין שירותי הרווחה.

עד כה הוצגו המשפחות אשר הופנו לתוכנית קד"ם כמי שמתקשות לתת אמון בשירותי הרווחה. עוד עולה מן המחקר, כי להפניית המשפחות לתוכנית קד"ם מאפיין נוסף, והוא הצורך בהכרה והאמון של העובדת הסוציאלית ביכולות וכוחות המשפחה, עוד בשלב הפניית המשפחה לתוכנית. כך למשל תיארה זאת דנה, המתאמת של משפחת מיכאלוב: "שהאמון הוא בכלל משהו מאוד מאוד משמעותי, אבל גם האמון שהמשפחה יכולה, יודעת מה נכון לה, תוכל ליישם. היא (העו"סית) אמרה 'אני לא יודעת אם הם יוכלו לבחור תוכנית, ליישם תוכנית'. היא היתה מאוד סקפטית בהתחלה".

דנה מעלה בדבריה את חשיבות העבודה בגישת הכוחות ואת האמון של העובדות הסוציאליות ביכולת המשפחות לקחת אחריות על אורח חייהן, כדי שהתהליך האמור להתרחש בתוכנית קד"ם יצליח. זאת כיוון, שבמהלך התוכנית ובסיומה, צריכות העובדות הסוציאליות לשחרר את השליטה שהן רגילות לה ולסמוך על המשפחות שיכולו להתנהל באופן עצמאי.

החזרת השליטה מהעובדות הסוציאליות אל המשפחות, עלתה פעמים רבות גם ביומן המחקר. לא פעם סיפרו העובדות הסוציאליות על קשייהן לאחר ההיוועדות בכל הנוגע לתוכנית המשפחה, וליישומה בעזרת התומכים. בישיבה שנערכה במחלקה לשירותים חברתיים, בנוגע לשלב

היישום של התוכנית נמצא, כי מרבית העובדות הסוציאליות התקשו לסמוך על התומכים, שכן כמה מן התומכים שנטלו על עצמם משימות בתוכנית המשפחה החליטו לפרוש ולא ליטול חלק בתוכנית לאחר ההיוועדות. בעקבות זאת, גבר הקושי של העובדות הסוציאליות לתת אמון במשפחה, דבר אותו ניתן לפרש כאמון שניתן בתומכים ולא בהכרח במשפחה עצמה.

אפשר לפרש את עזיבת התומכים בדרך נוספת לנזכר לעיל. ייתכן, כי התומכים והקהילה החרדית מתקשים לתת אמון בשירותי הרווחה, ובשל כך נוצר חוסר אמון הדדי בינם לבין העובדות הסוציאליות. לטענתן של העובדות הסוציאליות, שיתוף התומכים בתהליך קד"ם תרם לתחושות הביטחון שלהן, שאינן מתמודדות לבדן עם המשפחות, והתומכים יכולים לעזור במצבים בהם מתקשות המשפחות לשתף פעולה עם שירותי הרווחה. אי לכך, עזיבת התומכים לפני סיום התהליך של תוכנית קד"ם השליכה גם על היכולת של העובדות הסוציאליות לתת אמון ביכולות של המשפחות עצמן, ליישם את התוכנית שנבנתה עבורן.

למרות הנזכר לעיל ציינה דקלה, העובדת הסוציאלית של משפחת פרישמן, את הגורמים אשר יכולים להקל על העובדות הסוציאליות את הקושי לתת אמון במשפחות לאחר סיום התוכנית. להלן דבריה: "צריך להיות מאוד ריאליים בבחירת המשפחה, ושיהיה קשר טוב. גם אם לא היה אמון וגם אם לא היה את הקשר, אבל שעדיין יש בסיס לזה, שהעו"ס מרגיש שהוא שם בשביל המשפחה הזו".

בציטוט לעיל, ציינה דקלה כי האמון של העובדת הסוציאלית בכוחות המשפחה הוא גורם קריטי להצלחת המשפחה ביישום העקרונות של התוכנית שנבנתה עבורה. נוסף על כך, העלתה דקלה קונפליקט בנוגע ליחסי האמון שבין העובדות הסוציאליות לבין המשפחות. מחד גיסא, היא טענה שצריך להיות קשר טוב בין העובדות הסוציאליות לבין המשפחות שמופנות לתוכנית קד"ם. ומאידך גיסא, ציינה דקלה כי קשר זה כמעט ולא קיים בתחילת התהליך. את הפתרון לקונפליקט ראתה דקלה בבסיס הקיים בקשר שבין העובדת הסוציאלית לבין המשפחה שהיא מטפלת בה, כשטענה שאם לעובדת הסוציאלית יש, ולו מעט אמונה במשפחה, די בכך כדי שתוכנית קד"ם תאפשר להגביר אמונה זו. הן דקלה והן דנה, המתאמת של משפחת מיכאלוב, הדגישו את המילה "בסיס" בבואן לתאר את היחסים בין המשפחות לבין שירותי הרווחה. מילה זו יכולה לייצג את תפיסת עולמו של המטפל, ולפיה הוא רואה את היכולות והרצונות של המטופל ולא רק את הקשיים שלו.

לסיכום, תת תמה זו העלתה את מורכבות הקשרים בין העובדים הסוציאליים ושירותי הרווחה, לבין המשפחות הזקוקות לשירותים אלו. מן הממצאים שהוצגו בתת תמה זו עולה, כי לרוב, תחילתם של קשרים אלו מאופיינים בחוסר אמון הדדי. לצד זאת, מן הממצאים שהוצגו בסיום תת התמה, עולה כי למרות חוסר האמון המאפיין את המשפחות הזקוקות לשירותי הרווחה בקהילה החרדית, די בכך שהעובדות הסוציאליות יתנו קורטוב של אמון במשפחות המטופלות, כדי שיוכל להיווצר תהליך חיובי בתוכנית קד"ם.

בתת התמה הבאה יוצגו הפרקטיקות הננקטות בתוכנית קד"ם כדי ליצור יחסי אמון בין המשפחות המטופלות לבין שירותי הרווחה, ובתוך כך יושם דגש על הקשר עם המתאמים.

פרקטיקות ליצירת אמון

מן הממצאים שהוצגו בסיום תת התמה הקודמת עולה, כי ישנה חשיבות לכך שהעובדת הסוציאלית המטפלת במשפחה תיתן אמון במשפחה. עוד עלה מן הממצאים הללו, כי אמון זה לא היה קיים, ולעיתים אף כלל אכזבה מאמון שניתן ונפגע לפני הפניית המשפחות לתוכנית קד"ם. במהלך תהליך

ההכנה, לקראת ההשתתפות בהיוועדות, המתאמים, שלמעשה הם בגדר גורם חיצוני וניטרלי לשירותי הרווחה, אמונים על בניית יחסי האמון בין הגורמים השונים הנוטלים חלק בקד"ם. בתת התמה הנוכחית, יוצגו הגורמים שלדעת משתתפי המחקר יצרו אמון בקרב המשפחות המשתתפות בקד"ם.

ממצאי המחקר עולה, כי הגורם הראשון שיצר את האמון הנזכר לעיל הוא יצירת הקשר לאורך זמן. תהליך ההכנה לקראת תוכנית קד"ם התרחש במשך זמן רב, לפעמים עד כחצי שנה, כך שבמשך הזמן הזה רכשו מרבית משתתפי המחקר בסיס ליחסי אמון.

דקלה, היא כאמור העובדת הסוציאלית של משפחת זיגדון. לפני תוכנית קד"ם לא הסכימה אם המשפחה לצאת מחדרה, כאשר נציגים משירותי הרווחה רצו לבקר בביתה. דבריה של דקלה מתייחסים לשינוי שהתרחש במשפחה זו בכל ביקור אצלה בשלב ההכנה לקראת ההיוועדות:

העניין של החשדנות תמיד היה מהכיוון של האימא, ומביקור בית לביקור בית [...] זה התחיל להתרכז יותר [...] היה קושי, עד שהאישה יצאה מהחדר לקח הרבה מאוד זמן [...] היה מקרה שחיכיתי עשרים דקות. בביקור בית הבא חיכיתי עשר דקות, זה הלך וירד והיתה יותר פתיחות של האימא.

בציטוט לעיל תיארה דקלה תהליך שהחל בחשדנות האם כלפי העובדת הסוציאלית, והתקדם לזמנים שהלכו והתקצרו ליציאתה מהחדר והשתתפותה בביקורים, וזאת לצד תהליך דומה עם המתאם. מדבריה של דקלה עולה, כי לא זו בלבד שהזמן הוא הגורם העיקרי ליצירת הקשר בין שירותי הרווחה לבין המשפחות המטופלות, אלא התדירות הגבוהה של הניסיונות ליצירת הקשר בזמן זה. ככל שמספר הביקורים של דקלה הלך וגבר בזמן קצר, כך הלך ופחת הזמן שבו בחנה האם את שירותי הרווחה בכל ביקור בית.

יעל, היא כאמור התומכת של משפחת פרישמן. בתת התמה הקודמת צוין, כי ההורים במשפחה זו פחדו ששירותי הרווחה יוציאו את הילדים מביתם. דבריה של יעל התייחסו לזמן כגורם משמעותי בבניית האמון: "אני יודעת שבהתחלה היא יותר הסתייגה וחששה, ועכשיו ירד לה [...] צריך אומץ לדבר כזה, וגם ככה כל החיים שלה, תהליך שהיא צריכה לעכל [...]"

מדבריה של יעל עולה, כי האם עברה תהליך, מחשדנות כלפי שירותי הרווחה ועד הסכמה לשיח. בהמשך לדבריה של דקלה, הדגישה יעל את חוסנה של האם והאומץ הנדרש ממנה ליצירת יחסי האמון והחשיפה המתבקשים בקד"ם. נוסף על כך הזכירה יעל, כי נדרש זמן כדי לעכל את היחסים של המשפחה עם המתאמים ועם שירותי הרווחה עד שחל שינוי מחשדנות למוכנות לקשר. לא רק המשפחות הנזקקות לשירותי הרווחה התקשו לפתח אמון בתוכנית קד"ם, גם אנשי המקצוע ובעיקר אלה משירותי הרווחה התקשו לתת את מבטחם בתוכנית. כך למשל סיפרה מיכל, המתאמת של משפחת מלול, על התקשורת שלה עם העובדות הסוציאליות תוך כדי תהליך של קד"ם: "לקח להם זמן להיכנס לזה [...] כשרצינו לקבוע הם קבעו אתנו, אבל להיכנס לתהליך וזה, זה לקח קצת זמן".

דנה, המתאמת של משפחת מיכאלוב, תיארה את הצעדים אשר עזרו לה ליצור יחסי אמון בינה לבין העובדת הסוציאלית בשלבים של תוכנית קד"ם. אלו דבריה:

אני חושבת שככל שהיה לי יותר שיחות, יותר דיבור, יותר עבודה והכנה על החוזקות ועל הדאגות, היה לי איתם הרבה שיח ודיאלוג, וכן, זה יצר אמון איתם ואיתנו, ואיתם ועם התהליך [...] גם עם העו"סית. כל הזמן יידענו אותה בדברים

שעולים. גם מאוד הקשבנו. היינו כל הזמן בדיאלוג תמידי, ואני חושבת שזה יצר הרבה מאוד אמון הדדי.

מדבריה של דנה עולה כי נדרש זמן ליצירת אמון, אך מלבד הזמן, ציינה דנה כי הפרקטיקות: שיח פתוח, שיח חוזקות, שקיפות, שיתוף, והקשבה, יצרו את האמון בינה לבין העובדת הסוציאלית.

משתתפי מחקר נוספים ציינו, כי המפתח ליצירת יחסי אמון, הוא עשיית הדברים הלכה למעשה, כך שהמשפחות יכלו לראות את השיח מתורגם למעשים תוך כדי התהליך.

יואב, המתאם של משפחות זיגדון וקדישמן, תיאר כיצד נוצרו יחסי האמון הלכה למעשה בתהליך הגיוס של אנשי הקהילה. אלו דבריו: "בנינו אמון, תהליך הדרגתי של בניית אמון. סביב הפרקטיקה, זה גיוס אנשים בקהילה [...] ככל שאנשים נרתמים לעזור, אז האמון שלהם בתהליך ובנו גדל, כי הם מבינים שזה לא סתם דיבור".

בדומה לממצאים שעלו בפרק ההיוועדות תחת תת התמה "תפקיד התומכים", ולפיהם לתומכים יש תפקיד חיוני וחיובי בקידום התהליך של תוכנית קד"ם, גם בבניית יחסי אמון בין הגורמים השונים בקד"ם נמצא כי מרכיב מרכזי בהגברת האמון של המשפחות בשירותי הרווחה ובתוכנית, הוא נוכחותם של התומכים. יכולתם של המתאמים למצוא פתרונות מותאמים למשפחות מתוך הקהילה, והתגייסותם לתהליך ההיוועדות, יצרו בקרב אנשי המקצוע והמשפחות את האמון הנדרש לתהליך קד"ם. יחד עם זאת, כפי שהוזכר קודם לכן, עזיבתם של חלק מהתומכים את התהליך פגעה ביכולתן של העובדות הסוציאליות לתת אמון בתהליך קד"ם.

פרקטיקה נוספת ליצירת אמון בין הגורמים הנוטלים חלק בקד"ם, עולה מדבריה של מיכל, המתאמת של משפחת מלול, והיא תיאום ציפיות בין המשפחה לבין שירותי הרווחה. לטענתה, בזכות תיאום זה השתפרה מערכת היחסים בין המשפחה לבין שירותי הרווחה, ואלה דבריה:

למשל נקבעו פגישות קבועות פעם בשבועיים בין העו"סית להורים, לאימא, וזה נראה לי מאוד מאוד משמעותי מבחינת הקשר ביניהם. כי קודם היה תסכול מאוד גדול, שהיא מתקשרת ולא עונים לה, ולהם היה תסכול מאוד גדול שהיא כל הזמן מתקשרת, וזה יצר נתק. ומצד העו"סית זה הצבת גבולות, ומצד המשפחה זה כשמקשיבים להם באופן קבוע ומסודר, אז זה נראה לי מאוד מאוד משמעותי.

מדבריה של מיכל עולה, כי תיאום הציפיות לא נקבע בעל פה, אלא תורגם לכדי מעשים דוגמת מסגור זמני הפגישות בין המשפחה לבין שירותי הרווחה, ובזכות מעשים אלו נוצר בסיס לקשר מאפשר, קבוע ומיטיב בין המשפחה לבין שירותי הרווחה. תיאום ציפיות נוסף עלה בדבריהן של העובדות הסוציאליות בנוגע לציפיות המשפחות משירותי הרווחה. כמה מהן טענו, כי המשפחות ציפו משירותי הרווחה למענה כלכלי בלבד, וכשלא קיבלו מענה זה התקשו לתת אמון בשירותי הרווחה. כאשר החלה לפעול תוכנית קד"ם, יצרו העובדות הסוציאליות בעזרת המתאמים, תיאום ציפיות בין המענים של שירותי הרווחה לבין המשפחות, ולדעת העובדות הללו, בזכות תיאום זה השתפרה מערכת היחסים בין שירותי הרווחה לבין המשפחות הנוטלות חלק בקד"ם.

עוד עולה מן המחקר, כי גורם נוסף המבנה יחסי אמון בין העובדים הסוציאליים לבין המשפחות הנוטלות חלק בקד"ם הוא הצורך שלהן להיראות ולהיות נוכחות ושותפות לתהליך. כך למשל אמרה דנה, המתאמת של משפחת מיכאלוב, בהתייחס לסוגיה זו: "כל מפגש היא ראתה את המחויבות [...] היא ראתה את זה שכל מה שאמרנו, עשינו, שהכול היה נורא בשקיפות, שהכול היה

רק לפי הרצון שלהם, וההתאמה שלהם לדברים [...] הם באמת נתנו אמון כי הם ראו שאנחנו שם בשבילם."

בציטוט לעיל תיארה דנה את הפעולות שביצעו המתאמים, ושיצרו בקרב בני משפחת מיכאלוב תחושה כי רצונותיהם ותחושותיהם נמצאים במוקד התוכנית, ותחושות אלו גרמו לבני המשפחה להרגיש כי הם חלק בלתי נפרד מתהליך קד"ם. בתוך כך, יצרו בני המשפחה אמון במתאמים ובעובדות הסוציאליות, והבינו כי התוכנית נועדה לטובתם. חוויה דומה עלתה בדבריו של חיים, המתאם של משפחת פרישמן: "הם בטחו בנו [...] הם אמרו 'סוף כל סוף מסתכלים עלינו בעיניים ולא במספרים וילדים', גם האימא והאבא".

חיים ציין בדבריו לעיל, כי ההורים במשפחת פרישמן נכוו בעבר משירותי הרווחה, וחשו כי בשירותי הרווחה הם בלתי נראים ונחשבים כ"מספרים" על סמך נקודת מבט חד ממדית, המתייחסת למצבם של הילדים בלבד, מבלי להתחשב כלל בצורכיהם של ההורים. ממצא זה מחזק ממצא שהוצג בתת התמה "נקודת המפגש בין תפיסות הדאגות והמוגנות בתוכנית המשפחה", ולפיו ישנה חשיבות להתייחסותה של תוכנית קד"ם לכלל המשפחה ולא רק לילדים בסיכון.

הגורם נוסף שנמצא במחקר, כמוביל ליחסי אמון, הוא ההפרדה בין תוכנית קד"ם לבין שירותי הרווחה. הפרדה זו נוצרת בזכות המתאמים. אלו הם דבריה של דקלה, העובדת הסוציאלית של משפחת זיגדון, בהתייחס לגורם זה:

זה משהו באמת נפרד, הרווחה זה רווחה, עובדת סוציאלית זה עובדת סוציאלית כבוע של הרווחה, ומתאם זה משהו חיצוני, לא קשור. היה פעם שאמרתי 'אוקי אני אבוא איתך (המתאם) לביקור בית' והוא אמר 'אנחנו לא יכולים לעשות את זה יחד. אני אלך ואת יכולה לבוא ביום אחר', ובאמת חשבתי על זה כמה זה נכון [...].

דקלה ציינה בדבריה לעיל, כי בזכות ההפרדה בין שירותי הרווחה לבין המתאמים, נתפסים המתאמים גם בעיני המשפחות כגוף חיצוני לשירותי הרווחה. דקלה אף הדגישה בדבריה, עד כמה הפרדה זו היא חלק מהפרקטיקה המעשית של התוכנית, ובעיניה זו הפרקטיקה הנכונה. בניגוד לדקלה, מרבית המשפחות שהשתתפו במחקר זה, לא ראו במתאמים גורם חיצוני לשירותי הרווחה. שרית, האם במשפחת מלול, אף הדגישה את החיבור בין המתאמים לבין שירותי הרווחה, כשלפי תפיסתה העובדות הסוציאליות היו אלו שקבעו מי ישתתף בהיוועדות.

הפרקטיקות שהוצגו בתת תמה זו וזו כמו: הזמן, תדירות גבוהה של מפגשים, תיאום ציפיות, שיתוף בתהליך, שיח פתוח ומכבד וכן הפרדת עבודת הרווחה מעבודת המתאמים, נמצאו כפרקטיקות המייצרות אמון בין המשפחות, המתאמים ושירותי הרווחה, הן בקרב המשפחות והן בקרב אנשי המקצוע. לצד זאת, הפרדת שירותי הרווחה מעבודת המתאמים, מייצרת שאלה לגבי יחסיהם של המשפחות והעובדות הסוציאליות לאחר ההיוועדות. התמה הבאה תתייחס לנושא זה.

לקראת היום שאחרי ההיוועדות

כפי שעלה מממצאי המחקר עד כה, המשפחות שהופנו לתהליך קד"ם, גילו לפני כן קושי רב לתת אמון בשירותי רווחה. במהלך התהליך נבנה האמון בקשר ובשיח של המתאמים עם המשפחות. קשר זה נוצר בזכות עבודה אינטנסיבית לאורך זמן, כמו גם בזכות התחושה של המשפחות כי מתייחסים אליהן ואל הדאגות שלהן, ובזכות ההפרדה של תוכנית קד"ם משירותי הרווחה. לאחר ההיוועדות מסתיים תפקידם של המתאמים, והאחריות לביצוע תוכניות המשפחה מוטלת על המשפחות בסיוע העובדות הסוציאליות. בשלב זה, עולה שאלה בדבר תחושותיהם של המשפחות,

וכן של העובדות הסוציאליות בנוגע להמשך התהליך ויישום התוכנית, בהתייחס לקשרים שנוצרו ביניהם עד שלב זה. תת תמה זו תביא את תפיסותיהם של המשתתפים במחקר לגבי נושא זה. דנה, המתאמת של משפחת מיכאלוב, סיפרה על הצעדים אשר ננקטו עוד בתהליך ההכנה עם המשפחה, כדי להבטיח את הצלחת התוכנית עבור המשפחה, לאחר עזיבת המתאמים: עבדנו איתם (המשפחה) כל הזמן, על המקום הזה שאנחנו שם בניהול התהליך, אבל אחרי ההיוועדות אנחנו כבר לא נהיה, והכוח הוא אצלם, וההחלטות הן שלהם, והיישום הוא שלהם. כן, עם הרבה עזרה גם מהתומכים וגם מהעו"סית, היא נשארת כ-Case Manager וממשיכה לתמוך במשפחה.

מדבריה של דנה עולה כי גם לאורך התהליך, נערכות עם המשפחות שיחות בנוגע ליום שאחרי עזיבת המתאמים. בתוך כך, ציינה דנה שני גורמים עיקריים שיש להתייחס אליהם לאחר עזיבת המתאמים: העבודה עם התומכים והמעקב עליו אמונות העובדות הסוציאליות, וכן כוחה של המשפחה ליישם את התוכנית שהותאמה לצרכיה. גורם נוסף שיש לתת עליו את הדעת לאחר עזיבת המתאמים, עולה בדבריו של יואב, המתאם של משפחת זיגדון: אם נוכל לייצר קשר חיובי עם הרווחה, של הצלחה, אז ממילא אחר כך יש קשר חיובי עם הרווחה בדברים אחרים [...] אחר כך, אני אומר בצורה בוטה, להשליך את זה חזרה לרווחה אבל במקום אחר, לא במקום של חוסר אמון אלא לייצר משהו אחר.

על פי תפיסתו של יואב, המטרה של תוכנית קד"ם היא ליצור בין המשפחה לבין שירותי הרווחה קשר המבוסס על יחסי אמון, וזאת על מנת שיחזיק מעמד לאחר עזיבת המתאמים ויוכל לשמש בסיס לפתרון במקרה שיתעוררו במשפחה בעיות נוספות.

דבריו של יואב מדגישים, עד כמה משמעותי תפקידם של המתאמים ביצירת יחסי האמון בין שירותי הרווחה לבין המשפחות. מן המחקר עולה, כי אם המתאמים הצליחו ליצור יחסי אמון טובים בין המשפחות לבין שירותי הרווחה, אזי ההשפעה של עזיבת המתאמים פחותה מן ההשפעה של עזיבתם, במקרים שבהם יצירת יחסי האמון בין המשפחות לבין שירותי הרווחה הצליחה ברמה מועטה, כפי שקרה במשפחת מלול. אלה דבריה של שרית, אם המשפחה, בהתייחס לנוכח לעיל: "מה זאת אומרת שהקשר נותק, אז בסדר היא (המתאמת) היתה נחמדה, אמרה בסדר אנחנו שולחים לכם את התוכנית, אבל אנחנו כבר לא צד. ואז כאילו מה, תעקבו שבאמת התוכנית הזו, שמישהו עוקב אחרי מה שהבטיחו".

אף על פי שאמרו לשרית שהעובדת הסוציאלית אחראית למעקב על התוכנית, חוותה שרית את עזיבת המתאמים כנטישה. נראה כי למרות רצונו של יואב להחזיר לעובדת הסוציאלית את האחריות לטיפול במשפחות, הדבר לא צלח במקרה זה, ואם המשפחה עדיין התקשתה לתת אמון בשירותי הרווחה.

בהמשך לדברים אלו, כלל העובדות הסוציאליות שהשתתפו במחקר העלו קושי לאחר עזיבת המתאמים והחזרת הטיפול במשפחות לידיהן. כך למשל תיארה זאת אביב, העובדת הסוציאלית של משפחת מלול: "אני חושבת שאני קצת לוקחת על עצמי את הקשר עם המשפחה, שהשארתי אותו קצת בצד בתהליך הזה".

כמו אביב, רוב העובדות הסוציאליות שהשתתפו במחקר ציינו, כי ההפרדה בין תהליך קד"ם לבין שירותי הרווחה אכן עזרה ליצור יחסי אמון בין המתאמים לבין משפחות, אך הן לא הרגישו שותפות ליצירת יחסי האמון, ואף הרגישו כי נוצר חלל ריק לאחר עזיבת המתאמים. זאת ועוד, הביעו העובדות הסוציאליות ביקורת על המעבר שבין עזיבת המתאמים, לבין העברת האחריות לטיפול במשפחה חזרה אל העובדת הסוציאלית. בהתייחס לכך הודיה, העובדת הסוציאלית של משפחת מיכאלוב, היטיבה לתאר את הקשיים העולים לאחר עזיבת המתאמים:

הנוכחות של קד"ם, מה שהיא עשתה, היא שמה את התיק פה (מצביעה על השולחן באמצע) [...] חשבנו שקד"ם לוקחים את המשפחה ועושים שמה איזשהו תהליך [...] אבל לא, זה ממש לקחת משפחה ולמקד אותה, את ההתעסקות בה, גם העו"ס משפחה. צריך לזה המון יחידות זמן והמון המון משאבים בסוף, של זמן וכוח ואנרגיות.

מדבריה של הודיה עולה, כי כפי שהמשפחות הנוטלות חלק בתוכנית קד"ם עוברות תהליך, כך גם העובדות הסוציאליות עוברות תהליך. הודיה, ציינה בדבריה את הקושי לקבל את הטיפול במשפחה לידיה לאחר שהשתתפה במשפחה בתוכנית קד"ם ולאחר שקיבלה את מלוא תשומת הלב מן המתאמים. על פי דבריה של הודיה ושל עובדות סוציאליות נוספות, וכפי שנכתב ביומן המחקר, העובדות הסוציאליות נדרשות להשקיע משאבים רבים לכל משפחה שעברה את תהליך קד"ם. העובדות הסוציאליות העלו, כי הן התקשו להשקיע את המשאבים הנדרשים, לצד עבודתן הנוספת עם משפחות נוספות, ובשל כך הן חשו תסכול בנוגע ליכולתן לעבוד בצורה מיטיבה עם המשפחות המשתתפות בתוכנית קד"ם. יש לציין, כי גם בראיונות שנערכו עם המתאמים, ניכר כי הם היו מאוכזבים מיכולתן של העובדות הסוציאליות להקדיש את תשומת הלב הראויה למשפחות לאחר עזיבתם. המתאמים חששו כי עזיבתם עלולה לפגוע ביחסי האמון שיצרו עם המשפחות.

לסיכום, למרות שמחקר זה אינו נוגע בתהליך היישום של התוכנית, עסקה תת תמה זו בתפיסותיהם של המשתתפים בתוכנית, בנוגע לתחושותיהם את יחסי העובדות הסוציאליות עם יחסי המשפחה לאחר עזיבת המתאמים. נמצא, כי למרות שהתפתחו יחסי אמון במהלך תהליכי ההכנה וההיוועדות, קיים פער בין עבודתן של העובדות הסוציאליות לבין עבודתם של המתאמים, ופער זה נתפס כגורם אשר עלול לפגוע ביחסי האמון שנוצרו וכן ביישומם של התהליך לאורך זמן.

מן הממצאים שהוצגו בתמה זו עולה, כי בתוכנית קד"ם נוצרות פרקטיקות שונות (שיח פתוח, עבודה אינטנסיבית לאורך זמן, הצבת המשפחה במרכז והפרדת התוכנית משירותי הרווחה), בזכותן אכן נוצרו יחסי אמון בין המשפחות לבין המתאמים. עוד נמצא, כי העובדות הסוציאליות חיזקו את אמוןן במשפחות שהפנו לתוכנית קד"ם, כאשר התומכים הצטרפו לתהליך. עם זאת, במקרים שבהם בחרו התומכים שלא ליטול חלק ביישום תוכנית המשפחה, הרגישו העובדות הסוציאליות פגיעה ביחסי האמון שנקמו עם הקהילה, וכן עזיבת המתאמים לאחר ההיוועדות נחווה אצלן כמתסכלת.

בתמה הבאה תיבחן הפרקטיקה השיתופית עם המשפחות בתהליך קד"ם, שלפי ממצאי המחקר, זהו אחד הגורמים היוצרים יחסי אמון בין המשפחות לבין שירותי הרווחה. נוסף על כך יועלה בתמה הבאה מקום הילדים בתהליך ושיתופם בו.

תמה רביעית: פרקטיקה שיתופית בתהליכי קד"ם

אחת ממטרותיה של תוכנית קד"ם היא ליצור מרחב למימוש כוחות המשפחה, בנוגע להחלטות בענייני ילדיהם. בתוכנית קד"ם, ננקטות פרקטיקות שיתופיות החל מהשלב הראשון, בו מציעה העובדת הסוציאלית למשפחות לקחת חלק בתוכנית, ולהן קיימת הזכות להחליט האם הן רוצות בכך. אומנם, יש לזכור שזכות זו מוגבלת, שכן בחלק מן המקרים החלופה לתוכנית קד"ם היא ועדת תכנון, טיפול והערכה. פרקטיקות שיתופיות נוספות מתקיימות בזכות המשפחה לבחור את הגורמים אשר ישתתפו בהיוועדות, בשיתוף הילדים בתהליך, בהכנת ההיוועדות ובגיבוש התוכנית המתאימה לצרכי המשפחה. תוכנית המשפחה נבחרת יחד עם התומכים, וללא נוכחות אנשי המקצוע, אך גם כאן, נתונה זכות ההסכמה הסופית לתוכנית בידי העובדת הסוציאלית.

בתמה זו, יובאו תפיסותיהם של משתתפי המחקר בנוגע לפרקטיקה השיתופית המתקיימת בתוכנית קד"ם, ויוצגו בה שתי סוגיות מרכזיות אשר עלו מהראיונות בנוגע לנושא זה: 1. סוגיית יחסי הכוחות בין המשתתפים 2. שיתוף של הילדים בתהליך ההכנה, בהיוועדות ובקבלת ההחלטות.

סוגיית יחסי הכוחות בין המשתתפים

המטרות בשלבי ההכנה וההיוועדות, הן להעצים את המשפחות וליצור עבורן מרחב שבו יוכלו לממש את כוחן בהחלטות על חייהן, לצד הפחתת כוחם של שירותי הרווחה בהחלטות אלו. על כן, תת תמה זו תתאר את ההקשרים החברתי והפוליטי המתקיימים ביחסי הכוחות בין המשתתפים. כאמור, בתמה הקודמת נידונו יחסי האמון בין המשפחות לבין שירותי הרווחה, כמו גם תפקידים המשמעותי של המתאמים בבניית יחסים אלו. ממצאים אלו מעלים התייחסות גם למורכבות המתקיימת בהם, וכן התייחסות הנוגעת למידת יכולתם להשפיע על החלטות המשפחה. לדוגמא, בהתייעצות שעשתה דנה המתאמת יחד עם האם במשפחת מיכאלוב, לגבי השתתפות הילדות בהיוועדות, באה לידי ביטוי מורכבות היחסים שבין המתאמים לבין המשפחות. המתאמים של משפחת מיכאלוב, אשר רקמו יחסי האמון עם המשפחה קיבלו החלטה לא לשתף את ילדות המשפחה בהיוועדות, ושאלו את אם המשפחה בדבר הסכמתה. עם זאת, חשפה דנה בדבריה את הגבול הדק שבין בחירתה של האם, לבין אמונתה העיוורת במתאמים כשטענה, כי הסכמתה של האם נעשתה מתוך האמון בהם, ואם הם היו חושבים כי הבנות צריכות להישאר בהיוועדות היתה האם מסכימה גם לכך. בעקבות זאת, עולה שאלה בנוגע לשימוש ביחסי הכוחות בין המתאמים לבין המשפחות.

כפי שצוין בתחילתה של התמה, ננקטת בקד"ם פרקטיקה שיתופית כבר בשלב הראשון של התוכנית, כאשר ניתנת למשפחה הזכות לסרב להצעת העובדת הסוציאלית להשתתף בתוכנית זו. פרקטיקה זו יש לבחון בהקשר רחב יותר, שכן בחירה זו מוגבלת, שהרי אם תבחר המשפחה לא להשתתף בתוכנית ייתכן שיעבירו את הטיפול במשפחה זו לוועדת תכנון, טיפול והערכה. להלן דבריה של הודיה, העובדת הסוציאלית של משפחת מיכאלוב, בהתייחס לנזכר לעיל:

צריכים לדבר מול המשפחה על זה שהתהליך הזה רגע לפני וועדת תכנון טיפול, ואמור למנוע אותה, לגייס רגע לפני, אבל אם הוא לא יצליח, לשם הולכים [...] לא ממקום של נו נו, אלא תראו איזה כוח יש לי לתת לכם, אבל לא אצליח למנוע, אם לא תשתתפו בדבר הזה.

לטענתה של הודיה, יש להפיק תועלת מיחסי הכוחות הקיימים בין שירותי הרווחה למשפחות, וזאת על מנת לגייס את המשפחות לתהליך. הצעות דומות, עלו בישיבה הנוגעת לתוכנית קד"ם, שנערכה בלשכה לשירותים חברתיים בה נערך המחקר. בישיבה עלה, כי רוב העובדות הסוציאליות חשו חוסר אוניס בנוגע להתגייסות המשפחות לתהליך, ולטענתן, אם מבהירים למשפחות כבר בתחילת התהליך את האפשרויות העומדות לרשותן, מגבירים את הסיכוי שהן יבחרו להשתתף בתוכנית קד"ם. לדעתן, ייתכן ומכיוון שלא הבהירו למשפחות מראש את אפשרויות אלו, המשפחות גילו רמת מחויבות נמוכה כלפי התוכנית, והעובדות הסוציאליות התקשו לגייסן לאחר עזיבת המתאמים.

שלב נוסף שבו ניתנת למשפחות המשתתפות בתוכנית קד"ם זכות הבחירה, הוא שלב כתיבת התוכנית המותאמת לצורכיהן. כל משפחה, מקבלת תקציב אותו רשאית להציע כיצד לחלק לפי ראות עיניה, אך גם במקרה זה היא נתונה לבקרת העובדת הסוציאלית. יעל, התומכת של משפחה פרישמן השתתפה בשלב כתיבת התוכנית למשפחה זו, וסיפרה כיצד יחסי הכוחות בין המשפחה לבין שירותי הרווחה משפיעים על בחירות המשפחה. אלו דבריה:

עדיין יש מקום של אנחנו עוזרים להם. מי שמתמודד לבד זכותו לבחור לבד, ומי שעוזרים לו, אין לו אפשרות לבחור הכול לבד. בעל המאה הוא בעל הדעה! ומי שמביא את הכסף יכול להחליט. עדיין, לא שלא נתנו להם. נתנו להם לסרב, אבל עדיין הייתי נותנת להם יותר להחליט.

מדבריה של יעל, אפשר ללמוד על ההקשר של יחסי כוחות, סמויים וגלויים, המתקיימים בין המשפחות לבין התומכים והעובדות הסוציאליות. מחד גיסא, ציינה יעל, כי אכן משפחת פרישמן קיבלה את זכות הבחירה בתחומים מסוימים. מאידך גיסא היא ציינה, כי יחסי הכוחות באים לידי ביטוי במקורות המימון למשפחה. מדבריה עולה, כי לא ניתנה למשפחה אפשרות של ממש לבחור כיצד לחלק את התקציב שקיבלה במסגרת התוכנית.

נוסף על הנזכר לעיל, העובדות הסוציאליות שמכירות את הקהילה החרדית ראו את יחסים אלו בהקשר נוסף, ההקשר הקהילתי. הן ציינו, כי ייתכן שיש יחסי כוחות סמויים, והעלו תהייה בנוגע ליכולת הבחירה של משפחות מהחברה החרדית, כאשר נמצאים בחדר רבנים וחברי קהילה שהם בעלי השפעה. לדבריהן, גם אם המשפחות בחרו באנשים אלו, יש להתייחס גם להקשרים והכוחות החברתיים, פנים-קהילתיים המשפיעים על ההחלטות.

עד כה נידונה בתת-התמה הזאת הסוגייה בנוגע ליצירת מרחב המאפשר למשפחות לממש את כוחן. כעת ייבחן, האם המשפחות המשתתפות בקד"ם מעוניינות לממש כוח זה. אלו דבריה של מיכל, המתאמת של משפחת מלול, בהתייחס לסוגיה זו: "היה שלב שהתייאשנו ואמרנו שהם לא מתאימים, כי גם אחד מהרעיונות בקד"ם זה שמעבירים את האחריות למשפחה [...], ומניחים שהמשפחה רוצה את זה, ושם המשפחה לא רצתה".

בציטוט לעיל, הדגישה מיכל כי אחד העקרונות המרכזיים בקד"ם הוא שהמשפחות המשתתפות בתוכנית אמורות לממש את הכוח המצוי בידיהן. עיקרון זה נמצא כבעל חשיבות, שכן במקרה שהמשפחה לא מעוניינת לממש את כוחה, כפי שקרה במשפחת מלול, שקלו המתאמים להפסיק את התהליך.

התייחסות ליכולת בחירתן של המשפחות להשתתף בתהליך, וחשיבות השתתפותם לקיום ההיוועדות, עלתה גם בבחירתן של הנערות במשפחת פרישמן שלא להשתתף בהיוועדות, שבעקבות בחירה זו כמעט ובוטלה היוועדות המשפחה.

בהמשך לנזכר לעיל, סיפרה הודיה, העובדת הסוציאלית של משפחת מיכאלוב, על מצב נוסף שבו לא מימשה המשפחה את כוחה, ואלה דבריה: "אני חושבת שהמשפחה בעצמה, עד היום לא מבינים את הרעיון שהאחריות היא שלהם ולא שלנו. זאת אומרת, זה משהו שכל שיחה עולה מול המשפחה, של איפה הם בתוך הדבר הזה".

בציטוט לעיל, סיפרה הודיה על מצב שונה מן המצב של משפחת מלול, שבחרה במודע לא לממש את כוחה, ולאורך התהליך של קד"ם הפנתה אצבע מאשימה כלפי הסביבה. לדברי הודיה, ייתכן כי משפחת מיכאלוב אינה מממשת את כוחה ואינה לוקחת אחריות להתנהלותה מפני שאין לה את הכלים הנדרשים להשתתפות.

בהמשך לכך סיפרה שרה, התומכת של משפחת מיכאלוב, כיצד היא בתור תומכת מתמודדת עם הסוגיות אשר עולות מהעברת הכוח לידי המשפחה: "אני, בתור תומכת של המשפחה, לא יוצרת איתה קשר [...], אני מבינה את התפקיד שלי ואני אומרת 'אוקיי, אז אני לא אשאל, ואני לא אברר', כי אם אני רוצה להחזיר לה את הכוח אז היא חייבת ליזום"

מדבריה של שרה אפשר ללמוד על יחסי הכוחות בין המשפחה לבין תומכיה. על פי שרה, כוחה של המשפחה טמון ביכולתם ליזום את פניותיה אל התומכים, ואם המשפחה אינה עושה זאת, יש לאפשר לה את יכולת הבחירה להחליט מתי תרצה ואם תרצה לפנות אל התומכים.

בתת תמה זו הוצג עיקרון מרכזי בתוכנית קד"ם, והוא כוחן ואחריותן של המשפחות להתנהלותן. מהממצאים שהוצגו עולה, כי תוכנית קד"ם מנסה לקדם פרקטיקות שיתופיות, אך עולות שאלות בנוגע להשפעתם של ההקשרים- הקהילתי והפוליטי, וכן השפעת יחסי האמון ויחסי הכוחות, על היחסים שבין המשפחות לבין המתאמים ושירותי הרווחה. לצד זאת, נבחנה גם מידת הנכונות של המשפחות המשתתפות בקד"ם ליטול אחריות ולממש את כוחן.

בתת התמה הבאה ייבחן היבט נוסף לעיקרון ההשתתפות שתוכנית קד"ם מעוניינת להוביל, והוא העלאת רמת מעורבותם של הילדים בתהליך.

הזכות להשתתפות ילדים

מן הממצאים שהוצגו בתת התמה הקודמת עולה, כי בתוכנית קד"ם מושקעים מאמצים כדי לאפשר להורים במשפחות המשתתפות בתוכנית ליטול חלק פעיל בקד"ם. לצד זאת, עיקרון חשוב במודל קד"ם, נוגע להשתתפותם של הילדים לאורך התהליך ובקבלת ההחלטות. עיקרון זה העלה סוגיות בקרב משתתפי המחקר.

בתת תמה זו, ייבחנו תחושותיהם ומחשבותיהם של משתתפי המחקר בנוגע לשיתוף הילדים בתהליך ההכנה ובהיוועדות. בהתייחס לכך, ניתן לציין כי בכל חמש ההיוועדויות נכחו הילדים (בחלקים שונים של ההיוועדות), אך רואינה נערה אחת בלבד. הסיבה לכך נמצאת בשיקוליהם של המתאמים, כי חלק מהילדים לא יכולים להתראיין למשל מסיבות רגשיות או מפאת גילם הצעיר, וכן בשל סירובן של חלק מהורי המשפחות שהשתתפו במחקר לראיין את ילדיהם. דבר זה משפיע על הבנת הסוגיה- כיצד בא לידי ביטוי שיתוף של הילדים בתוכנית קד"ם. אסתר, הנערה ממשפחת מלול, סיפרה על תחושתה לגבי התהליך המתרחש בתוכנית קד"ם ואלה דבריה: "נתנו לי ואמרו לי 'יש לך זכות', ואמרו לי גם לפני ההיוועדות שאם אני צריכה משהו,

אני יכולה להתקשר אליהם וזה". מדבריה של אסתר אפשר להסיק, כי שיתפו אותה בתהליך ההכנה להיוועדות. היא ציינה כי התנהל שיח פתוח בינה לבין המתאמים. הן עודדו אותה להעלות את צרכיה בפניהן, ואף הדגישו בפניה כי זאת זכותה הבלעדית כחלק מתהליך קד"ם. נוסף על כך, ציינה אסתר בראיון שנערך עימה כי ההיוועדות הגבירה את תחושת הביטחון שלה.

זאת ועוד, חיים ושובל המתאמים של משפחת פרישמן, סיפרו על התהליך שהתרחש בינם לבין הילדים במשפחה זו. להלן דבריה של שובל: "ישבנו ועשינו אחד אחד את השיח – כוחות, דאגות, מענים. זה היה יפה אצל הקטנים שהם נכנסו לתהליך. הם לא ממש כאילו מדברים, נורא מתביישים וכל זה, אבל דיברו [...]"

מדבריה של שובל ניתן להבין, כי היא וחיים ייחסו חשיבות לשילוב הילדים של משפחת פרישמן בתהליך, אפילו הצעירים ביותר. שובל סיפרה, כיצד היא וחיים הכינו את ילדי המשפחה לקראת ההיוועדות, וסיפרו לילדים על שלביה, ועל הדברים אשר יאמרו בה על כל ילד. שובל הדגישה בדבריה, כי אפילו הילדים הצעירים במשפחה השתלבו בתהליך והיו שותפים לו בכך שהקשיבו לדברים שנאמרו עליהם, אף על פי שלא הרבו לדבר.

גם מיכל, המתאמת של משפחת מלול, ייחסה חשיבות לשיתוף של כל ילדי המשפחה בתהליך ההכנה, ומדבריה עלה, כי אכן שיתוף זה קיבל משמעות חיובית במהלך ההיוועדות, בה הילדים היו קשובים ומעורבים. כמו כן, הדגישה מיכל כי אין להסתפק בידיעה שהילדים מכירים בתהליך ושמעו עליו מהוריהם, אלא יש לבצע איתם שיחות בהן מוסבר להם התהליך בצורה ברורה ומפורטת.

גם חיים ושובל, המתאמים של משפחת פרישמן, תיארו את חוויתם מהשתתפותם של הילדים בהיוועדות. להלן דבריה של שובל:

בסוף ההיוועדות היה להם מאוד חשוב לקחת את הפלקטים הביתה. הילדים אמרו 'אנחנו רוצים לקחת את זה' [...] השלושה ילדים לפני ההיוועדות, נתנו להם לבחור צבע של טוש, ולכל ילד נתנו לבחור את הצבע שלו, בצבע של הטוש שהם בחרו. זו מחווה קטנה להראות את החיבור ולא ללכת לאיבוד. החלק של החוזקות, זה נעים וטוב לשמוע חוזקות. החלק של הדאגות זה חלק מהעניין, לקחת אחריות ולהכניס אותן אליי.

בציטוט לעיל, הציגה שובל פרקטיקה המוכיחה עד כמה היא מייחסת חשיבות להשתתפות של הילדים בהיוועדות. לדבריה, השתתפותם של הילדים באה לידי ביטוי באפשרות של כל אחד מהם לבחור צבע של טוש, בו ירשמו החוזקות והדאגות המועלים בנוגע אליו במהלך ההיוועדות. הבחירה הזאת שניתנה לילדים, יכולה להיחשב כפעולה קטנה וחסרת משמעות, אך היא תרמה להסבת הקשב של הילדים לתכנים שעלו בהיוועדות וחיבורם, עד כדי שבחרו לקחת את הפלקטים שבהם נרשמו החוזקות והדאגות לביתם, ולהראות אותם לאחיותיהן הגדולות, שלא הגיעו להיוועדות.

בניגוד לגישת המתאמים שהוצגה עד כה, חווה יואב, המתאם של משפחת קדישמן, את מקומה של הילדה בתהליך ההכנה להיוועדות בצורה אחרת, ואלה דבריו:

בכל התהליך יש לה מקום יחסית שולי. ככה אני רואה את זה [...], אני לא בטוח שהיא הבינה בדיוק מה אנחנו אמורים לעשות. אולי היא הבינה שאנחנו בשבילה ולטובתה בצורה מאוד כללית, אבל היה מאוד קשה להסביר לה את זה.

בציטוט לעיל, מעלה יואב תהייה בנוגע ליכולתה של הילדה במשפחת קדישמן להבין את המתרחש בתוכנית קד"ם, וייתכן כי הסיבה לכך היא מגבלה שכלית ממנה סובלת הילדה (ראה נספח 10, סיפור משפחה: קדישמן). כמו כן, על פי תפיסתו של יואב, מקומה של הילדה בתהליך ההכנה וכן בהיוועדות היה שולי, וזאת בניגוד לתפיסות אשר נכתבו קודם לכן. להלן המשך דבריו:

אני חושב שביום עצמו היא כן הבינה שזה לכבודה, כי היא לא הלכה לבית ספר, וחלק מהזמן היא היתה בפנים ודיברנו על הכוחות כשהיא היתה בפנים. כמה היא הבינה הכול? אני לא בטוח, אבל בעיניי זה לא כל כך חשוב [...] התהליך, אני חושב שהוא הרבה בשביל ההורים, פחות בשבילה. היא קטנה מדי בשביל להבין את כל המשמעות וההיקף.

מדבריו של יואב אפשר להסיק כי לדעתו, תהליך קד"ם וההיוועדות נועדו להורים ובכדי לעזור להם להוציא את בתם ממצב הסיכון בו היא נתונה, אך השתתפותה בתהליך איננה חשובה כמו השתתפות ההורים, וזאת הוא מקשר לגילה הצעיר של הילדה (בת 10).

בהמשך לדבריו של יואב, רוב העובדות הסוציאליות שהשתתפו במחקר העלו תהייה בנוגע למקומם של הילדים בהיוועדות עצמה ולנוכחותם בה. כך למשל אמרה הודיה, העובדת הסוציאלית של משפחת מיכאלוב, בהתייחס לתהייה זו:

אני לא חושבת שילדים צריכים להיות בחלק של הדאגות, אני לא חושבת. יש דברים שילד לא צריך לשמוע ולהיות חשוף. יש על זה ויכוח [...] התהליך במקורות שלו, כולם משתתפים בו, כולם כולם, לא חסים על אף אחד. הכול צריך להיאמר על השולחן מול כולם [...] יש דברים שנכון לערב ילד ויש דברים שלא.

בציטוט לעיל, הביעה הודיה את הקושי שלה ושל עובדות סוציאליות נוספות ליישם את ההשתתפות הילדים בכל שלבי ההיוועדות, ובמיוחד בחלק של הדאגות. הודיה הדגישה, כי יש לחוס על הילדים ובכך למעשה הדגישה, כי הילדים עלולים להיפגע מנוכחותם בהיוועדות.

בהמשך לכך הביעה שרית, האם במשפחת מלול, את הקושי שלה במעורבות הילדים בהיוועדות, בשל דברים שאמרה העובדת הסוציאלית לבנה. להלן דברי שרית: "מה פתאום? ממתי אומרים לילד 'אתה קובע'? יש לך הורים, אתה לא בן שמונה עשרה, ותשאל את ההורים שלך. ככה נהוג לחנך. ההורים שלך לא יציעו לך משהו לא טוב אלא רק משהו טוב בשבילך".

דבריה של שרית, מעלים סוגיה בנוגע ליכולת של תוכנית קד"ם לבצע התערבות בתוך הדינמיקה המשפחתית, ומעלים חשיבות להקשר התרבותי ממנו מגיעה המשפחה. ייתכן, כי בדבריה של שרית מתגלמת תפיסת החינוך החרדי, ולפיה ישנה חשיבות רבה להיררכיה המשפחתית ולהחלטות של ההורים בנוגע לילדיהם.

מלבד הנזכר לעיל, העלו חיים ושובל, המתאמים של משפחת פרישמן, את השאלה האם בכלל צריך לשתף את הילדים בהיוועדות. לדעתם, ההיוועדות מעוררת אצל ההורים עומס רגשי, ובמקרה של משפחת פרישמן, אב המשפחה החל לבכות במהלך ההיוועדות. להלן דברי חיים בהתייחס לנזכר לעיל:

כשאתה מגיע לרגע של הדאגות, ראיתי את הבנות מורידות את הראש למטה [...] לא בטוח שזה היה נכון. יש מקרים שאולי הילדים לא צריכים להיות במקום באותו רגע. לדבר על הכוחות של המשפחה, בכיף, על הכוחות של הילדים, בכיף

[...], לראות את האבא בוכה באותו רגע, בעיניי יצר משהו [...]. זו נקודה לדיון, אם בכלל צריך שילדים בגיל כזה ישמעו את זה."

בדומה לדבריה של הודיה, גם חיים ציין בדבריו לעיל, ששלב הדאגות בהיוועדות עלול לפגוע בילדים. בהמשך, תיאר חיים את שפת הגוף של הבנות במשפחת פרישמן כנפגעת, וציין כי שלב זה עלול לעורר חוויית קשות בקרב הילדים. נוסף על כך העלה חיים, כמו שרית, סוגיה הקשורה לסמכות ההורית, וממצאי המחקר שהוצגו, בתת התמה "סיכון זה עניין של הגדרות", עולה כי היעדר סמכות זו היא אחד הגורמים לסיכון בקרב ילדים. כמו כן, העלה חיים בדבריו לעיל שאלה, האם נכון שהילדים ינכחו כאשר גורמים חיצוניים למשפחתם מדברים על הקשיים של המשפחה, אשר מעוררים אצל ההורים מצבים רגשיים טעונים מאוד. בהמשך הריאיון טען חיים, כי אם הילדים רואים את הוריהם בוכים בהיוועדות, הנוק שעלול להיגרם להם, גובר על התועלת שהם יפיקו מהשתתפותם בהיוועדות.

בהמשך לדברים אלו, טענה יעל, התומכת של משפחת פרישמן, כי במהלך ההיוועדות הילדים עצמם לא נראו כמי שמעוניינים ליטול חלק בשלבי ההיוועדות ונוכחותם גרמה לאנשי המקצוע לחשוש מהבעת דאגותיהם מול הילדים בצורה פתוחה.

נוסף על הנזכר לעיל, יש לציין, כי ההיוועדות נמשכת כמה שעות, בעקבות זאת עולה השאלה, עד כמה ילדים רוצים ויכולים להיות שותפים בהיוועדות, סוגיה שעלתה גם בתת התמה הקודמת, בנוגע ליכולתם של ההורים לסרב ליטול חלק בכל שלבי התהליך. כך למשל, הביעו חיים ושובל, המתאמים של משפחת פרישמן, את תפיסתם לגבי יכולתם של הילדים לסרב להשתתפות בהיוועדות: דבריו של חיים: "היא (הילדה) במעמד שלה, ובדרך שלה יכולה להגיד את דעתה המלאה. 'אני לא צריכה להיות פה'". ואלה דברי שובל: "אני חושבת שהיא היתה צריכה להיות, כי יש לה תפקיד, והתפקיד שלה, אם היא במקום מאוד חזק וטוב, התפקיד שלה הוא להיות עוגן לאחים. יש לה מקום מאוד משמעותי במשפחה, וזה העניין".

בציטוטים לעיל העלו שובל וחיים דעות מנוגות בנוגע לזכות הבחירה של הילדים ליטול חלק בתהליך קד"ם. לדעת חיים, הזכות של הבנות לא ליטול חלק בהיוועדות היא חלק בלתי נפרד מעקרונות קד"ם, ולפיהם על המשפחה לממש את כוחה וליטול אחריות לדרכי התנהלותה. לעומת זאת לדעת שובל, הבחירה של בנות משפחת פרישמן להיעדר מן ההיוועדות אינה מוצדקת, ודעה זו ממחישה עקרון אחר של קד"ם, ולפיו בהיוועדות יש משמעות לנוכחות של כל בני המשפחה.

אם כן, תת התמה הקשורה בהשתתפותם של הילדים בתהליך וכן בקבלת ההחלטות העלתה מחד גיסא, את תרומת השתתפותם בהיוועדות ואת חשיבות תהליך ההכנה עם הילדים. ומאידך גיסא, העלתה תת תמה זו גם את הסתייגויותיהם של המשתתפים בנוגע להשתתפות הילדים, אם זה מחשש שיפגעו, מחשש להגיד את הדאגות בצורה אותנטית ליד הילדים וכן מחשש לפגיעה בסמכות ההורית.

בתמה הנוכחית הוצגו ממצאי המחקר הנוגעים לפרקטיקה השיתופית במתקיימת בתוכנית קד"ם. מן הממצאים עולה, כי בכל הקשור לשיתוף הורים קיימות בתוכנית קד"ם פרקטיקות שונות, אך לא כל ההורים שהשתתפו במחקר זה היו מוכנים לקחת אליהן אחריות זו. ממצא מרכזי נוסף שעלה בתמה זו הוא היעדר קולם של הילדים, ודעותיהם של מרבית העובדות הסוציאליות והתומכים, שראו בהשתתפותם של הילדים בהיוועדות כמזיקה להם. עם זאת, כמה מן העובדות

הסוציאליות והמתאמים שהשתתפו במחקר ציינו כי בהשתתפותם של הילדים בהיוועדות חיובית ובעלת משמעות רבה בתהליך קד"ם.

אחת מהסיבות המועלות על ידי אנשי המקצוע בנוגע לאי ההסכמה של הילדים או של אנשי המקצוע לגבי שיתוף ילדים בהיוועדות, מיוחסת להקשר התרבותי של הקהילה החרדית, על פיו ההשתתפות ילדים בהיוועדות אינה מותאמת להיררכיה המקובלת במשפחות חרדיות. בהמשך לכך, בתמה הבאה ייבחן הקשר זה והתאמת תהליך קד"ם לקהילה החרדית.

תמה חמישית: התאמה תרבותית לקהילה החרדית

מודל קד"ם פותח לראשונה בניו זילנד בשנות השמונים, על רקע מחאה של הקהילה המאורית, שהיא קבוצת מיעוט במדינה. חברי קהילה זו טענו, כי השירותים שמעניקים להם קובעי המדיניות החברתית בניו זילנד אינם מותאמים למאפיינים התרבותיים שלהם, ועל כן פוגעים בהם ובבני משפחתם. מטרתו העיקרית של המודל שפותח, היא ליישם בשירותי הרווחה מענה לדאגות של משפחות המתחשב בהקשרים השונים המתקיימים בחייהם, ובפרט ההקשר התרבותי, ובתוך כך להחזיר למשפחות הללו את כוחן לקחת אחריות לגורלן.

במחקר הנוכחי, נבחנה התאמתו של מודל קד"ם לרווחת הילדים בקהילה החרדית. היות שקהילה זו מתאפיינת בסגירות מהעולם החיצוני לה, כמו גם במנהגים ובקודים תרבותיים מיוחדים, עלו במחקר זה סוגיות בנוגע להתאמת מודל קד"ם לקהילה. תמה זו תביא את ההקשר התרבותי דרך סוגיות שעלו בחוויותיהם של המשתתפים במחקר זה.

זהות המתאמים – מבפנים או מבחוץ?

אחת מן הסוגיות העיקריות אשר עלו כבר בתחילת המחקר התייחסה לשאלה, האם המתאמים של המשפחות צריכים להיות אנשים הנמנים עם הקהילה החרדית. ההתייחסות לסוגיה זו דומה להתייחסות לחוקר שנמנה, או אינו נמנה עם הקהילה שהיא מושא מחקר, כאשר בכל מצב כזה יש יתרונות וחסרונות. אשר למתאמים שהשתתפו במחקר זה, רובם ציינו כי הם חילונים או מסורתיים ואף אחד מהם לא נמנה עם הקהילה החרדית.

תפקידם של המתאמים הוא להיות גורם ניטרלי המגשר בין המשפחות לבין שירותי הרווחה. היותם המתאמים שהשתתפו במחקר זה אינם נמנים עם הקהילה החרדית, בעוד כלל העובדות הסוציאליות שהשתתפו במחקר נמנות כדתיות – חלקן נמנות עם הזרם הדתי הלאומי וחלקן נמנות עם הקהילה החרדית, עלתה סוגיה בנוגע ליכולתם של המתאמים לייצר קשר עם המשפחות החרדיות. אלו דבריה של עדי, העובדת הסוציאלית של משפחת קדישמן, בהתייחס לסוגיה זו:

צריך מתאמים דתיים [...] זה ממש הפריע שהם לא מבינים לגמרי אותם, סתם כל מיני דברים שהמשפחה העלתה שהמתאמים כאילו [...], הם נורא ניסו ללחוץ שהסבתא כן תהיה מעורבת, אבל האבא, יש לו המון התנגדות, כי הסבתא לא דתייה ומביאה לבית תכנים שלא מתאימים לו.

בציטוט לעיל, הביעה עדי כיצד בא לידי ביטוי הקושי של המתאמים להבין את צורכי המשפחות בשל אי שיוכתם לקהילה החרדית. כחלק מרצונם של המתאמים למצוא למשפחה תומכים שישתתפו בהיוועדות, סיפרה עדי כי המתאמים של משפחת קדישמן הפעילו על בני משפחה זו לחץ לקבל את הסבתא כתומכת. לדעתה, הסיבה לכך היא, שהמתאמים לא הבינו עד כמה יש

פער תרבותי בין בני משפחת קדישמן לבין הסבתא מפני שהסבתא חילונית. בדומה לעדי, עובדות סוציאליות נוספות שהשתתפו במחקר ציינו, כי המתאמים התקשו להבין קודים חברתיים המקובלים בקהילה החרדית. כך למשל, היו מתאמים שנכנסו לבית ספר חרדי ללא כיפה, ניהלו שיח על הטרדות מיניות בצורה ישירה וכן התקשו להבין כי ההיוועדות עלולה להשפיע על שידוכי הילדים במשפחות המשתתפות בתהליך.

בניגוד לנזכר לעיל, כמה מן המתאמים שהשתתפו במחקר ונשאלו לגבי ההתאמה התרבותית שלהם לקהילה החרדית, ציינו כי נקטו פעולות שונות כדי לכבד את חברי הקהילה החרדית – למשל הם דאגו להתלבש בצניעות, להימנע משיחות טלפון בשבת ולהימנע מפני הימצאות בחדר לבד עם אדם מהמין השני. יתר על כן, חלק מן המתאמים אף טענו כי לא הרגישו שיש פערים תרבותיים ביניהם לבין המשפחות החרדיות. הראיון עם יואב המתאם ממחיש זאת:

מראיינת: אז באמת אחת המטרות היא להתאים את התוכנית ל אוכלוסיה החרדית. איך הרגשת בחוויה שלך? [...] אתה לא מגיע מהקהילה הזו, איך היתה התחושה שלך וההתאמה?

יואב: לא נראה לי שהיתה לזה משמעות.

מראיינת: לא היתה לזה משמעות?

יואב (מתאם): [...] התומכים והתומכות הם מהקהילה וזה סגר את הפער הזה.

יואב, המתאם של משפחת קדישמן ושל משפחת זיגדון סיפר, כי בחווייתו האישית לא היתה משמעות להיותו חילוני. דבריו של יואב מעלים את מידת מודעות המתאמים להקשרים התרבותיים בחייהם, ושאלה הנוגעת למידה בה המתאמים עברו הכשרה של כשירות תרבותית. כך למשל, בניגוד לדבריו של יואב, סיפרה האם ממשפחת זיגדון, כי שכנותיה תיארו את כניסתו של יואב לביתה כ"התפרצות". מכאן אפשר להסיק, כי האם וחברותיה לקהילה חשו מאוימות וייחסו חשיבות להיותו של יואב אדם זר המגיע מחוץ לקהילה. כמו כן, דקלה העובדת הסוציאלית של משפחת זיגדון סיפרה, כי התקשרו אליה מבית הספר שבו לומדים ילדי המשפחה, כדי שתאמר ליואב לחבוש כיפה כאשר הוא נכנס בשערי בית הספר. אי חבישת הכיפה בבית הספר, היתה עלולה להשפיע לרעה על שיתוף הפעולה של בית הספר עם תוכנית קד"ם ועם שירותי הרווחה.

אף על פי כן ציין יואב, כי יש פער בינו לבין הקהילה החרדית, אך לדבריו התומכים, שנמנים עם הקהילה החרדית, מגשרים על פער זה. יש לציין כי הן במהלך הראיונות והן במידע שנכתב ביומן המחקר, לא נתנו משתתפי המחקר מענה לשאלה, האם המתאם צריך להיות חבר הקהילה החרדית או חיצוני לה, אך בדבריהם ניכר כי לעיתים המתאמים אינם מיטיבים להבין את מאפייני התרבות של הקהילה החרדית.

סוגיה נוספת אשר עלתה היא הפער שבין החשיפה המתבקשת מצד המשפחות במהלך ההיוועדות, לבין הצורך של חברי הקהילה החרדית לשמור על פרטיותם. בהמשך התמה, ייבחן תפקידם של התומכים, ובעיקר של רבני הקהילה, ביכולתם לגשר על פער זה.

פרטיות מול חשיפה

אחד ממאפייניה של הקהילה החרדית הוא שמירה על פרטיות בכל הנוגע למה שמתרחש בתוך המשפחה, שכן מעמדה של המשפחה מהותי בתהליך מציאת שידוך הולם לילדים. לעומת זאת, המשפחות המשתתפות בתוכנית קד"ם, ובייחוד בשלב ההיוועדות, נדרשות לנהל שיח גלוי ופתוח. שיח זה נוגד את הקנאות לשמירה על הפרטיות, כיוון שבזמן ההיוועדות כל המשתתפים מספרים

על חוזקותיהם של בני המשפחה ועל דאגותיהם כלפיהם, וזאת מתוך אמונה, כי יש לקיים שקיפות מלאה כדי שהתוכנית שיוצרים עם המשפחה תצליח לתת מענה לכמה שיותר דאגות.

במהלך הראיונות, עלה המתח שבין הרצון של המשפחות הנוטלות חלק בקד"ם לשמור על פרטיותן והחשש שלהן מפני חשיפה, לבין הצורך של המתאמים לשמור על שקיפות. אסתר, הנערה ממשפחת מלול, סיפרה על המתח שבין הרצון להזמין את סבתה החילונית להיוועדות, אצלה התגוררה בשנים האחרונות, לבין הצורך לשמור על פרטיות המשפחה: "רציתי להביא את סבתא, אבל הבעיה שסבתא שלי, ביקשו שנשמור על סודיות [...], היא לא צריכה לשמוע כל דבר שהולך פה בבית וזה".

מדבריה של אסתר אפשר להסיק כי יש התנגשות בין הרצון שלה להזמין להיוועדות אנשים אשר יוכלו לתמוך בה, כמו למשל סבתה, לבין הצורך לשמור על סודיות בקרב המשפחה. גם רבקה, האם במשפחת מיכאלוב, סיפרה במהלך הראיון, כי חשה אי נוחות לנהל עם הנוכחים בהיוועדות שיח פתוח בנוגע לבעיות של בתה, ועשתה זאת בשל חובתה כלפי התוכנית. אלו דבריה:

רבקה: לא הכול מתאים. גם הסברתי למתאמים, כשהם היו איתנו, שאנחנו לא יכולים, לא רוצים, כדי שהבת שלי, שהיא במעקב הפסיכיאטרי, שכולם ידעו על זה ותומכים. אז היא (המתאמת) אמרה שתומכים צריכים לדעת הכול, כי זה רק בינינו, זה לא ילך החוצה [...]

מראיית: אז למה בסוף, כן הסכמתם שהם יספרו?

רבקה: לא היתה ברירה. זה חלק מהתוכנית.

מן הדיאלוג לעיל, עולה המתח בין רצונה של רבקה לשמור על הסודיות בכל הקשור לטיפול הפסיכיאטרי של בתה, לבין הדרישה של המתאמים לחשוף נושא זה. עוד עולה מן הדיאלוג לעיל, שכדי לשכנע את רבקה לשתף את הנוכחים בהיוועדות בבעיותיה, הבטיחו לה המתאמים כי כלל הנוכחים בהיוועדות ישמרו על סודיות, אף על פי שמי שאינם אנשי מקצוע לא חייבים זאת בחוק. ייתכן, כי הרצון של רבקה לשמור על סודיות בנוגע לבתה, עולה מהחשש לפגיעה בשידוך של בנותיה בעתיד, כפי שהזהירו אותה כמה מאנשי הקהילה החרדית, ביניהם נציגי עמותות ובני משפחתה. מלבד רבקה, משתתפי מחקר נוספים ציינו, כי הפגיעה בשידוכים עלולה להיות מחסום בתהליך קד"ם. אחת מהם היא הודיה, העובדת הסוציאלית שטיפלה במשפחת מיכאלוב, והכירה את השלכות החשיפה על המשפחות בקהילה החרדית. אלה דבריה: "אנחנו מכירים משפחות חרדיות, שמכבסים כביסה מלוכלכת בחדר קטן בבית עם דלת סגורה. ולבוא לפתוח מולנו, או בכלל לפתוח דברים, יש לזה משמעותיות אחר כך על שידוכים, על כל כך הרבה דברים, איך יסתכלו עליי בקהילה וידברו עלי [...]"

מדבריה של הודיה עולה, כי יש חשיבות רבה למעמד של כל משפחה בתוך הקהילה, ואם משפחה נחשפת המעמד שלה עלול להיפגע.

לצד הקושי של חשיפת המשפחות והשפעתו השלילית, רבות מהעובדות הסוציאליות שהשתתפו במחקר ציינו, כי לחשיפה המתרחשת בתוכנית קד"ם יש פן חיובי, שכן בזכותה אפשר להכיר ביתר שאת את המשפחות הנוטלות חלק בקד"ם. כמו כן, ציינו אנשי המקצוע שהשתתפו במחקר, שהחשיפה היא שלב הכרחי למימוש תוכנית קד"ם. בעקבות כך, בתת התמה הבאה אבחן מהם לדעת משתתפי המחקר הוביל לשינוי בקרב המשפחות, ועזר להן להשתתף בתהליך על אף החסמים אשר תוארו לעיל.

מצוות הרב

מממצאי המחקר עולה, כי אחד הגורמים אשר הצליחו לאפשר את חשיפת המשפחות, היה הקשר בין המתאמים לבין רבני הקהילה והחיבור בין הרבנים הללו לבין המשפחות. כך למשל סיפר יואב, המתאם של משפחת זיגדון, בהתייחס לגורם הנזכר לעיל:

אני חושב שבגלל שאנחנו מאוד גמישים ויצירתיים ולא פורמליים, הייתי יכול לשבת עם הרב הזה ולשכנע אותו שיבוא איתי למשפחה ולשכנע אותם לשתף פעולה, משהו שעובדת סוציאלית לא בטוח שהיא תעשה. זה לא באמת בצורה הפורמלית, זה משהו קצת יותר גמיש [...], היתה לנו מטרה ליצור תהליך ומצאתי את הדרך בצורה אחרת, וזה היתרון של קד"ם.

בציטוט לעיל, ציין יואב כי חיבור הרב של משפחת זיגדון לתהליך קד"ם יצר פריצת דרך בקשר שלו (של יואב) עם המשפחה. כמו כן מדבריו עולה, כי בזכות ההפרדה הפורמלית של המתאמים משירותי הרווחה, התאפשרה גמישות בעבודה עם הקהילה, וגמישות זו אפשרה לו ליצור קשרים עם אנשי מפתח בקהילה החרדית.

בנוסף, ביישוב שנבחן במחקר זה, יש ועדה משותפת לרבני הקהילה ולשירותי הרווחה. ועדה זו יוצרת בסיס לשיח ולהתערבות של שירותי הרווחה בתוך הקהילה החרדית, בעזרתם ובהנחייתם של הרבנים. הרב כהן נמנה עם חברי ועדת הרבנים, והיה חלק מתוכנית קד"ם כבר בראשיתה. החיבור בינו לבין קד"ם אפשר לדנה, המתאמת של משפחת מיכאלוב, להיעזר בקשריו ובמעמדו בקהילה כדי ליצור יחסי אמון בינה לבין משפחת מיכאלוב. אלו דבריה:

הדבר שעשינו, זה שבעצם הפגשנו את המשפחה עם הרב כהן [...]. המפגש הזה היה מפגש מכונן, כי הוא יצר הזדמנות למפגש עם קהילה ממקום של הבנה, של הכוח של הקהילה. אם עד אז היא ראתה בקהילה אולי פחד שידעו ומה יהיה עם השידוך... אז הוא אמר ' [...]. תדעי שהיום הכול פתוח, ותדעי שכל הנושא של השידוכים השתנה, והיום הרצון של הקהילה זה לעזור, ולתמוך ולהיות', מתוך זה יצא שיח מאוד מאוד מאוד משתף. היא שיתפה בהכול [...], כאילו זה יצר איזושהי פתיחות בתוך הקהילה.

בציטוט לעיל, סיפרה דנה על תהליך שעברה יחד עם המשפחה – החל מפחד של המשפחה לשתף, שמא תגלה הקהילה פרטים עליה, דרך חיבור אל הרב כהן שלא הכירו אותו קודם לכן, וכלה בבחירה ברב כהן להיות תומך המשפחה בשלב ההיוועדות, ובמוכנות המשפחה לשתף אחרים. משפחת קדישמן בחרה גם היא ברב כהן שיהיה אחד התומכים שלה בשלב בהיוועדות. נועה האם סיפרה, עד כמה הנוכחות של משתתפים מהקהילה החרדית בכלל, ונוכחותו של הרב כהן בחלק של כתיבת תוכנית המשפחה בפרט, היו משמעותיות לה ולמשפחתה. אלה דבריה: "הזמינו אנשים מהקהילה, רבנים קצת שיהיה יותר, גם בשבילנו שיהיה יותר נעים ויותר ברור מה לעשות מה לא לעשות, כאילו הם יכולים להגיד לנו מה יותר טוב, מה פחות טוב".

בציטוט לעיל, סיפרה נועה על מנהג מקובל בקהילה החרדית, והוא התייעצות עם רב בנוגע להחלטות משמעותיות שצריכה המשפחה לקבל בחייה. נוכחותם של הרבנים בזמן בחירת תוכנית המותאמת לצורכי המשפחה, כמו גם היכולת של המשפחה להתייעץ עם רבים ולקבל את הסכמתם, יצרו אצל נועה תחושת ביטחון לגבי החלטות המשפחה. יחד עם זאת, מיומן המחקר עולה, כי

העובדות הסוציאליות העלו שלצד הפן החיובי המתקיים בהשתתפותם של הרבנים בתהליך, ישנם גם יחסי כוחות פנים קהילתיים, אשר עלולים להשפיע על ההחלטות שמתקבלות בידי המשפחות. משמעות נוספת לקשר בין המתאמים לבין הרבנים עולה מדבריו של חיים, המתאם של משפחת פרישמן, בציטוט להלן:

ברגע שהוא (הרב) הבין מי אנחנו ושנחנו בטובת המשפחה והתהליך, הוא הפך להיות יד ימינו בתהליך. כשהיה פיצוץ, אז האבא אמר 'אנחנו הולכים לרב' ואמרתי 'אני בא איתך לרב, הרב, אני ואתה, ומה שהרב יחליט, זה מה שנעשה. תחליטו שאתם רוצים לפוצץ, אני הולך'. באתי לרב, הרב שמע את האבא ואמר 'תשמע, אני נותן לך אישור, כי אני חושב שזה נכון', ומצוות רב זה מצוות רב.

מדבריו של חיים עולה, כי על אף שאחד העקרונות של תוכנית קד"ם הינו האפשרות הניתנת למשפחות המשתתפות בה לקבל החלטות באופן עצמאי, בקהילה החרדית יש חשיבות למקומם של הרבנים בקבלת ההחלטות של המשפחות, וחיים ומתאמים נוספים היטיבו להבין זאת. המתאמים הללו התייחסו בכבוד למנהגי הקהילה, עד כדי כך שהיו מוכנים לוותר על שלב ההיוועדות, אם רב הקהילה היה אומר זאת, ובזכות כבוד זה הצליחו המתאמים ליצור יחסי אמון עם המשפחות.

בתמה זו הועלו סוגיות המתייחסות להקשר התרבותי בתוכנית קד"ם לרווחת הילד בקהילה החרדית. מממצאי המחקר עולה, כי חלק מן המתאמים שהשתתפו בו מצאו חשיבות נמוכה להשפעת התרבות החרדית על עבודתם. בנוסף, התמה הנוכחית הציגה את המתח המתקיים בין הצורך בשקיפות וחשיפה בזמן ההיוועדות, לבין הצורך והרצון של הקהילה החרדית והמשפחות בה לשמור על פרטיותן. נמצא, כי חשיפת המשפחות בהיוועדות עלולה להשפיע על שידוכי ילדיהם בעתיד ולפגיע במעמדם בתוך קהילתם. יחד עם זאת, מן הממצאים שהוצגו בתמה זו עולה, כי יש מתאמים שנקטו פעולות המתאפיינות ברגישות תרבותית כלפי הקהילה החרדית, כמו למשל יצירת קשרים עם הרבנים, והסתייעות ברבנים כדי ליצור יחסי אמון בין המתאמים לבין המשפחות. בזכות פעולות אלו חשו המשפחות כי מכבדים אותן ואת תרבותן ועל כן פעלו בשיתוף עם תוכנית קד"ם.

דיון

מחקר זה ביקש לחקור את חוויותיהם של משתתפי תוכנית קד"ם באוכלוסיה החרדית, ומהווה חלק ממחקר רחב הבוחן את חוויותיהם של משתתפי תוכנית קד"ם לרווחת הילד בישראל, בשלבים הראשונים להתחלתה.

במחקר זה, אנסה לענות על השאלות ברמת הפרקטיקה המקצועית, התיאורית והמדיניות אודות ארבע שאלות מחקר: 1. מהן תפיסות הסיכון והמוגנות של משתתפי המחקר (ילדים, הורים, תומכים ואנשי מקצוע)? 2. כיצד נתפסה הפרקטיקה השיתופית של תוכנית קד"ם בעיני כלל המשתתפים (הורים, ילדים, תומכים ואנשי מקצוע) ובפרט בהשתתפותם של הילדים? 3. כיצד השפיעה חוויות ההשתתפות בתוכנית קד"ם על תפיסת ההורים והילדים את מערכות הרווחה? 4. מהם האתגרים, ומהן התרומות בהתאמת תוכנית קד"ם אוכלוסיה החרדית?

פרק הדיון דן בתפיסותיהם של משתתפי התוכנית בנוגע לסוגיות הבאות: פרקטיקה שיתופית ושיתוף מבוגרים וילדים בתהליך; תפיסות הסיכון ומוגנות וכן הקשר התרבותי והתאמתו

התרבותית של המודל לקהילה החרדית. הדיון יבחן כל אחת מסוגיות אלו, תוך התייחסות לממצאי מחקרים שחקרו את תוכנית קד"ם בעולם, וכן תוך התייחסות מעמיקה להקשר התרבותי.

פרקטיקה שיתופית: שיתוף, השתתפות ושותפות של הורים וילדיהם בתוכנית קד"ם

סקירת הספרות במחקר זה, אשר דנה במושג פרקטיקה שיתופית העלתה, כי פרקטיקה זו מורכבת מהמושגים הבאים: שיתוף, השתתפות ושותפות. בהתאם לכך, תוכניות קד"ם בעולם, משתמשות במושגים הנ"ל באופן שונה בכל מדינה, אך כולן מייחסות חשיבות לזכותם של הורים וילדים להיות שותפים בהחלטות הקשורות בעניינם (Bcsly, Darlington, Healy, & Yellowlees, 2011).

הפרקטיקה השיתופית קיבלה תוקף בתקנון העבודה הסוציאלית של ועדות תכנון, טיפול והערכה בו נקבע כי: "ההורים, מתחילת הדיון ובמהלכו, יקבלו מקום מרכזי לשמיעת עמדתם ודאגותיהם, באשר למצב הילדים והצעותיהם להתמודד עם דאגות אלו" (תע"ס 8.9 עמ' 23).

אם כן, חלק זה של הדיון יעסוק בשתי סוגיות מרכזיות שעלו בתמה "הפרקטיקה השיתופית". 1. סוגיית יחסי הכוחות בין המשתתפים, תוך התמקדות ביחסי האמון ההדדי, וכיצד הוא מתבטא בפרקטיקה השיתופית של תוכנית קד"ם. 2. הזכות להשתתפות של ילדים, והתייחסות למוכנות של משתתפי המחקר להכיר בזכות זו וליישמה.

הזיקה בין יחסי אמון לשיתוף הורים

הספרות המקצועית מצאה, כי הגורם אשר עלול למנוע שיתוף מלא של המטופלים בוועדות תכנון, טיפול והערכה, הינו תפיסה פטרנליסטית המתבטאת בחוסר אמון של העובדות הסוציאליות ביכולות המשפחות לממש את כוחן (בנבנישתי, דולב וטימר, 2001; משרד הרווחה והשירותים החברתיים 2014).

בתמה, "אמון כבסיס לקשר" עלה, כי האמון ההדדי או חסרונו, מהווה נדבך מרכזי בבחינת יחסיהן של המשפחות אל הרווחה, וכן בבחינת הפרקטיקה השיתופית ומידת השתתפותן של המשפחות בתהליכי קד"ם.

על פי מחקרים של גלאגר ועמיתים (Gallagher, Hardy, Smith, & Wilkinson, 2012), שבדק את מעורבותם של הורים וילדים בתהליכי קבלת החלטות ברווחת הילד בבריטניה נמצא, כי יחסי אמון מתפתחים כאשר מתקיימים שני תנאים. התנאי הראשון הוא קיום תקשורת ישירה והעברת מידע בצורה שקופה למשפחה, והשני הוא קיום תהליך הכנה וליווי צמוד של ההורים והילדים על ידי אדם חצוני לתהליך. שני התנאים הללו מהווים חלק מהפרקטיקה השיתופית של תוכנית קד"ם.

סוגית השקיפות והעברת המידע כתנאי ליצירת אמון, נמצאה כמשמעותית גם ביכולתה של פרקטיקת קד"ם במחקר זה, ליצר שיתוף ולאפשר למשפחות את זכות הבחירה. הדבר עלה, בעיקר בשקיפות מול המשפחות במעמד בחירתן בתוכנית, ובדבר יידוען על החלופה, והיא האפשרות כי בסירובן לתוכנית יופנו לוועדות תכנון, טיפול והערכה.

כשם שהעובדות הסוציאליות במחקר הנוכחי ראו חשיבות במתן מידע למשפחות בנוגע לחלופה לקד"ם, אברם ועמיתים (Abram et al, 2014) שחקרו את תוכניות קד"ם בקנדה, הצביעו גם כן על חשיבות מתן מידע למשפחות בנושא החלופה. לצד זאת, בשונה מהעובדות הסוציאליות שראו במתן המידע כחיוני לטובת גיוסן של המשפחות לתהליך, יחסו אברם ועמיתים את חשיבות השקיפות לביסוס יחסי האמון בין המתאמים והמשפחות וחיזוק קשרים אלו.

סוגית האמון, עלתה בממצאי המחקר הנוכחי בתמה של "יחסי אמון כבסיס לקשר", שתיארה את תפיסותיהן וחוויותיהן של העובדות הסוציאליות באשר לקשריהן עם המשפחות. נמצא, כי חלק מהמשפחות אשר הופנו לתוכנית קד"ם הרגישו טרם תחילת התוכנית קושי לבטוח ולייצר אמון כלפי גורמי הרווחה, דבר שבא לידי ביטוי בחוסר רצון לאפשר לעובדות הסוציאליות להיכנס לביתם או בבקשה לנתק את הקשר עם הרווחה. מצידן של העובדות הסוציאליות נמצא, כי עלו קשיים לייצר קשר עם המשפחות, והתקשו להאמין ביכולותיהן של המשפחות. אחד הפירושים לממצא זה, בא לידי ביטוי בתגובת העובדות הסוציאליות, שהתפעלו מכוחות המשפחה במהלך ההיוועדות סביב נושאי הכנת הכיבוד ודברי הפתיחה של המשפחות. כמו כן, דבריה של דקלה העובדת הסוציאלית של משפחות זיגדון ופרישמן מחזקים פרשנות זו, כאשר דיברה על החשיבה שהובילה אותה לבחור במשפחות שייקחו חלק בתהליך: "גם אם לא היה אמון וגם אם לא היה את הקשר, אבל שעדיין יש בסיס לזה, שהעו"ס מרגיש שהוא שם בשביל המשפחה הזו".

ממצא נוסף שעולה מהדברים לעיל, נוגע לתפיסת העובדות הסוציאליות את הצלחתה של התוכנית כזו התלויה בבסיס לאמון שיש להן במשפחות, בטרם הפנייתן לתוכנית. מספר עובדות סוציאליות טענו כי הקשר הבסיסי עם המשפחה ויכולתן של העובדות הסוציאליות להיות נוכחות בשביל המשפחות מהווים בסיס ליצירת אמון עם המשפחות בהמשך. נמצא, כי לבסיס זה חשיבות יתרה גם לאחר סיום ההיוועדות, באשר ליכולתן של העובדות הסוציאליות לראות במשפחות כמסוגלות לפעול על פי תוכנית המשפחה שנבנתה בהיוועדות.

בניגוד לתחילת התהליך, בו נמצא כי לעובדות הסוציאליות אמון מועט במשפחות, וכן כי קיים קושי שלהן לראות במשפחות כשותפות לתהליך, הרי שלאחר ההיוועדות והשימוש בגישת הכוחות במהלכה, עלה האמון של העובדות הסוציאליות במשפחות. גישת הכוחות המוזכרת בסקירת הספרות של מחקר זה, וקיבלה גם התייחסות בתמה "חוויות ההיוועדות" מצאה, כי הפרקטיקות הייחודיות הקיימות בקד"ם כמו הדגשת חשיבותו של סבב הכוחות וכן הרחבה של הדאגות לכלל המשפחה, הובילו לנקודת מפנה בהסתכלות העובדות הסוציאליות על המשפחות. ניתן ללמוד מממצאים אלו, כי השתתפותם של כל בני המשפחה אפשרה לעובדות הסוציאליות להבין את התמונה המשפחתית על רבדיה השונים ולהבחין בהקשרים נוספים ודינאמיקות משפחתיות אליהן לא נחשפו קודם לכן. כך למשל, נחשפו העובדות הסוציאליות להקשר הכלכלי כאשר הכינו המשפחות את הכיבוד וראו את הקושי של המשפחות לקחת את הכוחות לידיהם בהקשרים נוספים. כמו כן, הבחינו העובדות הסוציאליות בקושי של האם להתמודד עם ילדיה, וצפו באחים גדולים שהגיעו להיוועדות ובקשרים שיש להם עם אחיהם הקטנים. על ידי היחשפות לדינאמיקות אלו, נוצרה תוכנית משפחה רחבה יותר, שכללה גם בני משפחה שלא נתפסו תחת הגדרות הסיכון של הרווחה.

יחסי האמון במחקר, זה נבחנו בשתי מערכות יחסים נוספות: בין המתאמים לבין המשפחות ובין המתאמים לעובדות הסוציאליות.

המתאמים, מוגדרים בספרות קד"ם כבעלי יחסים ניטרליים עם שני הצדדים ומי שאחראים על תהליך ההכנה וניהול ההיוועדות (Olson, 2009). נטלאנד וומלברג (Natland & Malmberg-Heimonen, 2014), התייחסו במחקרם לתפקידם של המתאמים בתהליכי קד"ם בנורבגיה ומצאו, כי יחסי אמון בינם לבין המשפחות, וכן בינם לבין העובדות הסוציאליות הינם מהותיים להצלחת התוכנית. המחקר טען כי יחסי האמון של המתאם עם המשפחה נבנים מהיותו נפרד למערכות הרווחה, וישנה חשיבות לבניית יחסי האמון כבר בפגישה הראשונה עם המשפחה.

גורם שנמצא כמשמעותי במחקרם של נטלאנד וומלברג ביצירת קשרים אלו, היה שיח בגובה העיניים בין המתאמים לבין המשפחות כיוון שעזר לשבירת יחסי ההיררכיה. גורמים נוספים שנמצאו משמעותיים לבניית אמון עם המתאמים היו היות המתאמים קשובים, אמפתיים ופתוחים לגבי עצמם (Natland & Malmberg-Heimonen, 2014).

המחקר הנוכחי מצא כי אכן נבנו יחסי אמון בין המשפחות לבין המתאמים בתוכנית. במהלך תהליכי ההכנה להיוועדות ניתנה התייחסות להיות המתאמים נפרדים מהרווחה, דבר שהתבטא בהפרדה הברורה בפגישות עם המשפחות אליהן התבקשו העובדות הסוציאליות שלא להצטרף, וזאת על מנת שיוכלו המתאמים לשמור על ניטרליות מהרווחה. היבטים נוספים של יחסי אמון בין המתאמים למשפחה צוטטו במילים: "נראים", "כנות", ו"אמון" בהתייחסות משתתפי המחקר לקשר שבין המשפחות למתאמים.

ממצא חדש שעולה ממחקר זה מצא, כי תדירות גבוהה של המפגשים והיכרות של המתאמים לאורך זמן עם המשפחות (לפחות הכרות של שלושה חודשים ועד הכרות של חצי שנה עם חלק מהמשפחות), יצרו יחסי אמון בין המתאמים למשפחות. היבט זה לא ניתן לבחון ביחס למחקרים אחרים בעולם, שכן תוכניות קד"ם אחרות נעשות לרוב בטווחי זמן קצרים יותר ודרך קשרים טלפונים או התכתבויות מייל בלבד, ולא יוחסה לו משמעות בבניית האמון (Connolly, 2005).

יחסי האמון שהתפתחו בין המתאמים לבין המשפחות העלו את ההקשר החברתי-תרבותי וסוגיית הכוח הטמונה ביחסים אלו. דוגמא לנושא, ניתן למצוא בתהליך ההכנה בעת בחירת התומכים על ידי המשפחות. מן הממצאים עולה, כי במקרים בהם התקשו המשפחות למצוא תומכים, דחפו המתאמים את המשפחות למצוא כאלו ונעשה שימוש בשורש צ.ר.ך בכדי לתאר את בקשת המתאמים. ניתן ללמוד, כי כאשר המשפחות התקשו להסכים עם חלק מהפרקטיקות המתקיימות בתוכנית קד"ם, נתפסו עמדותיהם של המתאמים כנוקשות וכמצמצמות את אפשרויות הבחירה של המשפחות בתהליך, והדבר הנכיח את יחסי הכוח בין המתאמים למשפחות. התייחסות לנושא זה ניתן לראות במאמרם של נטלאנד ומלברג-המונן (Natland & Malmberg-Heimonen, 2014), אשר התייחסו להקשר הפוליטי המתקיים ביחסי המתאמים עם המשפחות, וקבעו כי גם ביחסיהם אלו מתקיימים יחסי כוח בלתי נמנעים. המחקר ייחס חשיבות לרגישות אותה צריכים לקיים המתאמים בזמן בחירת התומכים על ידי המשפחות. יתרה מכך, נמצא כי "דחיפה" של המתאמים את המשפחה למצוא תומכים עלולה לסכן את יחסי האמון שבנו עם המשפחה. על כן, במידה ונתקל המתאם בקושי של המשפחה למצוא תומכים, עליו לא לוותר, אך למצוא דרכים יצירתיות למציאת תומכים (Natland & Malmberg-Heimonen, 2014; Abram, et al 2014).

יחסים נוספים בהם נמצא האמון כבעל משמעות, הם יחסי העובדות הסוציאליות עם המתאמים (Natland & Malmberg-Heimonen, 2014). במחקר הנוכחי נמצא, כי פרקטיקות כמו כנות, שיח פתוח ועדכון מתמיד לגבי המתרחש נחו בקרב המתאמים כפרקטיקות המייצרות אמון עם העובדות הסוציאליות, איתן לא חוו יחסי אמון בתחילת התהליך.

לסיכום, חלק זה של הדיון התייחס לפרקטיקה השיתופית המתקיימת בתהליכי קד"ם, בהקשרם של שיתוף ההורים בתהליך. נמצא כי יחסי האמון והכוח המצויים בפרקטיקה זו הינם משמעותיים בתהליך, ופרקטיקות קד"ם המאפשרות להרחיב את ההסתכלות להקשרים נוספים וכן פרקטיקות כמו עבודה בגישת הכוחות, שיח דאגות, שקיפות ומתן מידע הגבירו בקרב הצדדים

יחסי אמון עם המתאמים ועם תוכנית קד"ם בכלל. כמו כן, מחקר זה חידש שנושא הזמן ותדירות גבוה של הפגישות חשובים גם הם ביצירת האמון. חלקו הבא של הדיון יעסוק בזכותם של הילדים להיות שותפים בתהליכי קבלת ההחלטות וכיצד זכות זו באה לידי ביטוי במחקר הנוכחי.

הזכות להשתתפות

הזכות להשתתפות בקרב ילדים מצויה באמנה החברתית הבינלאומית בדבר זכויות הילד, שהוזכרה בסקירת הספרות של מחקר זה, כזכות הכוללת בתוכה את זכותם של הילדים לא רק להישמע, אלא גם את הזכות להשתתפות פעילה ומשפיעה בקבלת ההחלטות בעינם (בן אריה וקושר, 2009). זכות שמנוגדת למושג הטוקניזם שהוזכר גם הוא בסקירת הספרות.

בניגוד לממצאים בחלקו הקודם של הדיון, שמצאו כי תוכנית קד"ם מייצרת פרקטיקה שיתופית של הורים בתהליך קבלת ההחלטות, וכי הקושי העיקרי בה טמון ביחסי האמון המתקיימים בין המשתתפים, נמצאה תמונה שונה בכל הנוגע להשתתפות הילדים בתהליך.

ממצא מרכזי במחקר זה, הינו החסרון הבולט בקולם של הילדים בראיונות, וההצלחה לראיין נערה אחת בלבד. הקושי בראיונות עם ילדים בתהליכי קד"ם בפרט, ובכלל בהכוונה למחקרים על וועדות תכנון טיפול והערכה, ניכר גם בספרות המקצועית, ומהווה מרכיב מרכזי בפער וביכולת להבין את נקודת מבטם של הילדים בתהליכים אלו (Allan, Drury, Hollinshead, 2019; Merkel-Holguin, & Schwab-Reese, 2019).

הסבר לתופעה זו ניתן למצוא בממצאי המחקר הנוכחי, המציגים קושי של אנשי המקצוע וכן של ההורים לעזור לילדים לממש את זכותם להשתתפות. את תפיסות המשתתפים בנושא השתתפות ילדים, ניתן לסווג לכמה רמות על פי סולם השותפות של ארנסטיין (Arnstein, 1969):

טוקניזם. נמצא כי חלק ממשתתפי המחקר (עובדות סוציאליות, מתאמים ותומכים) חשבו, כי השתתפותם של הילדים במהלך ההיוועדות צריכה להיות מוגבלת לשלב הצגת הכוחות בלבד. **יידוע.** רמה זו, נצפתה בקרב מתאמים ועובדים סוציאליים שעבדו עם משפחות בהן הילדים כלפיהם הופנו הדאגות, היו ילדים קטנים או שנמצאו על הרצף התפקודי. במשפחות אלו, דאגו אנשי המקצוע להיפגש עם הילדים פעם או פעמיים, וזאת מתוך מטרה לידע את הילדים על התהליך, אך לא ראו בהם שותפים לתהליך זה. ניתן לראות זאת בדבריו של יואב המתאם שאמר כי ההיוועדות היא בשביל ההורים ופחות בשביל הילדה.

השתתפות חלקית. רמה זו נמצאה בעיקר במשפחות בהן מושאי הדאגות היו בני נוער, אשר השתתפותם נתפסה על ידי אנשי המקצוע כחיונית הן בתהליך ההכנה והן בהיוועדות. יחד עם זאת, לא ניתן להגיד כי רמת השתתפותם של הילדים בתהליך מלאה, כיוון שלא נמצאה התייחסות בממצאי המחקר לשלב כתיבת תוכנית המשפחה והשפעתם של הילדים על קבלת ההחלטות.

חלוקה דומה ניתן לראות בספרות במאמרם של באנדרס אלן ועמיתים (Bunders-Aelen, et al, 2014), שעשו הבחנה בין שלוש עמדות מרכזיות של אנשי המקצוע בנוגע לשותפות ילדים בתהליכי קבלת החלטות בוועדות לרווחת הילד: אנשי המקצוע שחושבים שיש לצמצם את השותפות לטובת איסוף מידע על הילד; אלו שרואים בשותפות כיידוע הילד בנוגע לדברים שהוחלטו בעניינו ואנשי המקצוע שרואים בשותפות כמייצרת מרחב לשיתוף של הילדים בתהליך, אך דעתם של הילדים לא משמעותית בקבלת ההחלטות הסופיות.

את הקושי שעלה בממצאי המחקר הנוכחי, בנוגע לקיום השתתפותם של הילדים ניתן ליחס לפי הקשרים שונים בהם נמצאים הילדים וכן חסמים עיקריים כמו החשש מפגיעה של הילדים, הקשרו של הגיל וכן ההקשר התרבותי ויחסי ההיררכיה במשפחה החרדית.

בדומה לאמנה החברתית שהוזכרה לעיל, ואיננה מקשרת את השתתפותם של הילדים לגיל אלא לכישוריו ויכולותיו של הקטין למשימה הנוכחית (בן-אריה וקושר, 2009), גם הפרקטיקה של תוכנית קד"ם מבססת את השתתפות הילדים כנוגעת למסוגלותם. עם זאת, לא מגדירה הפרקטיקה באופן ברור מי אמור להעריך מסוגלות זו (Archard & Skivenes, 2009).

הקשר הגיל נתפס כבעל משמעות בממצאי מחקר זה, בו נמצא כי במשפחות בהן רמת השתתפותם של הילדים היתה נמוכה יחסית, היו הילדים במשפחות אלו בגילאים קטנים, דבר שגרם לרוב אנשי המקצוע לא לראות בהם בעלי מסוגלות להבין את המתרחש. לעומת זאת, במקרים בהם מושאי הדאגות היו נערים, נמצא כי אנשי המקצוע וכן המתאמים, ראו בילדים בעלי מסוגלות והבנה גבוה יותר, מה שהוביל גם לחיבורם של הילדים הקטנים במשפחות אלו לתהליך.

בנוסף להקשר הגיל שנמצא כמרכיב משמעותי במוכנות המשתתפים לקיים את זכותם של הילדים להשתתפות, התקיימו שני חסמים בולטים נוספים:

פגיעות. ממצאי המחקר מגלים כי חסם להשתתפותם של הילדים בהיוועדויות מקורו בסברה כי השתתפות זו עלולה לפגוע בהם. משתתפי המחקר חוו את ההיוועדות כסיטואציה טעונה רגשית, שכן איגוד הגורמים השונים, עלול לייצר דינאמיקות מורכבות ולעיתים אף לכלול בהיוועדות אנשים שפגעו בילדים. מורכבות זו, הובילה את אחת העובדות הסוציאליות לראות בהוצאת הילדים מן ההיוועדות כמעשה ש"חס" עליהם, ובדומה לה, משתתפים נוספים ראו בהוצאת הילדים מההיוועדות פעולה שמגנה עליהם.

פתרון לאפשרות הפגיעה בילדים בהיוועדות קד"ם, נמצא במחקר שנעשה על תוכנית קד"ם בטקסס, בו מצאו כי תפקידם של התומכים לפני, במהלך ואחרי ההיוועדות הוא לספק את התמיכה לה זקוקים הילדים, ולאפשר את נוכחותם בהיוועדויות גם כאשר עולים תכנים קשים עבור הילדים (Kempe Center, 2013). הדבר התכתב עם ממצאי מחקר זה, וחיבתו של התומך בעייני אסתר הנערה, שראתה בו דמות מגנה מול המבוגרים שנכחו בהיוועדות.

ההיררכיה משפחתית. אחת מעשרת המצוות ביהדות הינה "כבד את אביך ואת אמך", המהווה אבן יסוד מרכזית בחינוך הילדים וכוללת בתוכה משמעת והערכת הורים.

על כן, בבחינת הקשרו התרבותי של המחקר, מציינת הספרות כי ילדים בחברה החרדית אינם רשאים להמרות את פי המבוגרים, והם מקבלים הוראה ברורה על המותר והאסור (Hakak, 2011). בכל הקשור להשתתפות ילדים, נמצא כי החברה החרדית נמנעת עד כמה שאפשר מהינתן אפשרויות בחירה לילדים ונערים. מחקרים אשר חקרו נערים חרדים בגיל ההתבגרות מצאו, כי הם אינם חווים מורטוריום וכיוון שישנה רק דרך אחת אשר מוצעת להם, הם אינם חווים בלבול וחיפוש עצמי כיתר בני גילם בחברה המערבית (שם).

התייחסות לשותפות הילדים בתוכניות קד"ם, שנבחנו במחקר בחברה החרדית, מחייבת התייחסות להקשרן התרבותי של המשפחות, בו מקבלת מעורבותם של ההורים בהשתתפות ילדים התייחסות מיוחדת לאור מאפייניה הייחודיים של קהילה זו. ממצאי מחקר זה עולה, כי ההיררכיה המשפחתית הקיימת בקהילה החרדית מתנגשת עם ערכי תוכנית קד"ם המדגישים את השתתפותם ומימוש כוחם של הילדים, וזאת נמצא גם בהתנהגות ההורים, שעל אף שנעשו ניסיונות להביא להשתתפות הילדים, הם התקשו לראות בילדיהם כבעלי זכות בחירה. זאת למשל, במשפחת מלול,

בה נאמר על ידי האם "מה פתאום, ממתי אומרים לילד אתה קובע? יש לך הורים, אתה לא בן שמונה עשרה ותשאל את ההורים שלך. ככה נהוג לחנך".

אם כן, הצטלבות ההקשרים- התרבותי והגיל באה לידי ביטוי בהתייחסות ליחסים הבין דוריים בתרבות החרדית, ובייחוד אלו המתקיימים בין ילדים להוריהם, מוריהם או רבניהם. יחסים אלו מונחים דרך עקרון בסיסי בחברה המסורתית, לפיו הדור המבוגר נמצא תמיד ברמה גבוה יותר מוסרית ואינטלקטואלית (Friedman, 1991), דבר המשפיע על תפיסת ההורים את ילדיהם כבעלי השפעה פחות בקבלת ההחלטות.

בנוסף עולה שאלה בדבר יכולתם של הילדים להרגיש בעלי יכולת השפעה בזמן המשפחתי, בו הם נמצאים לצד הוריהם, רבנים ומורים בחברה החרדית, שאף ייתכן ומקשים גם על הוריהם להביע את דעתם.

אם כן ניתן לומר, כי למרות שנושא השותפות מהווה את אחד מעקרונות היסוד של תוכניות קד"ם בארץ ובעולם, בפועל ניתן ועדיף להתייחס למושג פרקטיקה שיתופית על מנת לבחון את תהליכי קד"ם. בהתייחסותנו לפרקטיקה זו ניתן לומר כי לעיתים התקיים שיתוף, כדוגמא לבחירתן של המשפחות להשתתף בתוכנית ולעיתים התקיימה שותפות חלקית, לדוגמא הזמן המשפחתי. כל אלו יצרו את ייחודיותו של מודל קד"ם המאפשרת לקיים דרגת פרקטיקה שיתופית עם מבוגרים ברמה גבוה יותר מזו שהיתה נתונה עד כה בוועדות הנוגעות לרווחת הילד.

דבר חשוב נוסף שניתן ללמוד בפרק זה, הינו חשיבות ההקשרים השונים והצטלבותם, כאשר בוחנים את השתתפות הילדים והקושי של המבוגרים לאפשר את זכותם של הילדים להשתתפות. המחקר הנוכחי מצא, כי הקשרים שונים כמו ההקשר של יחסי כוח, הגיל והתרבות יצרו חסמים בהשתתפותם של הילדים, וכיוון שתחום השתתפותם של ילדים בקהילה החרדית הינו חדש, מצא המחקר הנוכחי כי כאשר מנסים לייצר השתתפות ילדים בקהילה החרדית, רצוי לתת דגש מיוחד לתפיסת ההורות והמשפחתיות הקיימת בקהילה ולקיים דיאלוג על היתרונות והחסרונות של שיתוף ילדים ובדיקת אפשרויות שונות לתמיכה בהם.

חלקו הבא של הדיון יביא את ההבדלים בין תפיסות הסיכון והמוגנות של משתתפי המחקר, וכיצד הבדלים אלו באים לידי ביטוי בתוכנית קד"ם במחקר הנוכחי.

הבדלים בתפיסות סיכון ומוגנות כלפי ילדים

המחקר הנוכחי מצא, כי לצד ההבנה הקיימת בנוגע לתפיסות הסיכון והמוגנות הקיימות בין אנשי המקצוע לבין הקהילה החרדית, קיימות גם שונות בתפיסות אלו. חלק זה של הדיון, יעלה את ההבדלים בתפיסות כפי שבאו לידי ביטוי בממצאי המחקר, תוך התייחסות לתפיסת הסיכון הדאגות והמוגנות הייחודיות לקהילה החרדית.

תפיסות הסיכון

מושג "הסיכון" אליו אתייחס בדיון זה, הוגדר בסקירת הספרות כמושג רחב בעל פרשנויות רבות המתבססות על האמנה החברתית לרווחת הילד שהוזכרה גם בחלקו הקודם של הדיון.

סקירת הספרות של מחקר זה, בחנה את הגישות המערביות לתפיסת הסיכון, אל מול תפיסותיהן של גישות מודעות הקשר. נמצא, כי החשיבות הניתנת בגישות מודעות הקשר לקונטקסט התרבותי מעלה איתה מורכבות, בין הרצון להכיל תרבויות שונות ולא להגדיר את תפיסות הסיכון

במונחים אוניברסליים, לבין אי היכולת להצדיק התנהגויות הוריות מסכנות כתלות תרבותית (רואר-סטריאר, 2007).

חלק זה של הדיון, יעלה את ההקשר התרבותי ביחס להבדלים בתפיסותיהם של המשתתפים כפי שבאו לידי ביטוי בממצאי המחקר, תוך התייחסות לתפיסת הסיכון הדאגות והמוגנות הייחודיות של הקהילה החרדית.

מחקר שנעשה בישראל, מצביע על כך שהעובדים הסוציאליים מצפים מהאוכלוסיות איתן הם עובדים להתאים עצמן לערכי התרבות המערבית, וחלקם אף מאמצים הנחות מוטות כלפי קבוצות מיעוט, ביניהן החברה החרדית. כמו כן נמצא, כי אלמנטים דתיים-תרבותיים כמו הסיכון הרוחני שיוצג בדיון זה, אינם נכנסים תחת הגדרות הסיכון המערביות, ועל כן ייתכן והעובדים הסוציאליים יתעלמו ממצבים אלו בהערכת הסיכונים, או לחלפין יקשרו אלמנטים תרבותיים להיווצרות מצבי סיכון בקרב הילדים (Engdaw-Vanda Gemara, Nadan, Roer-Strier, & 2018, Tener).

בניגוד לממצאים לעיל, המחקר הנוכחי מציג עמדה מודעת יותר תרבותית מצד העובדות הסוציאליות, בה כל העובדות הסוציאליות שרואיינו היו מודעות להשפעת התרבות, התפיסות והאמונות המקצועיות שלהן כתפיסות המתבססות על תרבות המערב, וזאת ייתכן בהיותן מגיעות מתרבות דתית או חרדית. יתרה מכך, ראו גם העובדות הסוציאליות וגם המתאמים חשיבות בהכרת תרבות הקהילה החרדית, והיו מודעים לשונות בין תפיסותיהם לתפיסות הקהילה. בנוסף נמצא, כי המעבר של תוכנית קד"ם מתפיסות סיכון לתפיסת דאגות, יצר התייחסות רחבה יותר גם להגדרות סיכון תרבותיות ייחודיות שאינן נכללות בהגדרות הסיכון האוניברסליות כמו ה"סיכון הרוחני", שמשמעותו מצויה במצבים בהם מתרחשת ירידה בקיום המצוות, הפרות נורמות וחוקים קהילתיים-תרבותיים וכן ירידה באמונה (Ganz & Nadan, 2018).

המחקר הנוכחי העלה, כי לצד המודעות לשונות זו, עדין נמצאו מספר מצבי סיכון שיצרו פערים תפיסתיים אותם התקשו העובדות הסוציאליות לגשר, וכן יצרו מתח בין ההורים לבין אנשי המקצוע. מתח זה, ניתן למצוא בממצאי המחקר הנוכחי ולייחסו לתפיסת הסיכון הרוחני בהם.

במהלך המחקר נמצאו כמה מצבי סיכון עיקריים, בהם העלו הצדדים פער תפיסתי, שכן מצבים אלו נתפסו כבעלי סיכון גם בחברה החרדית וגם בקרב אנשי המקצוע, אך מאפייני הסיכון של כל אחד מן המצבים היו שונים. דוגמא למצב אשר הוגדר כמצב סיכוני בקרב שתי הקבוצות הינו מושג "השוטטות" בהקשרם של בני הנוער. לתפיסתן של העובדות הסוציאליות, הוגדרה השוטטות סביב נושא ההיעדרות מבית הספר והן ייחסו שוטטות זו להקשר הגיל ומאפייניו של גיל ההתבגרות. לעומתן, ראו המשתתפים המגיעים מתוך הקהילה החרדית משמעות רבה יותר לשוטטות. גורמי הקהילה החרדית ראו את השוטטות בהקשרה התרבותי וכגורם אשר עלול להשפיע על הילדים לרעה ולדרדר אותם רוחנית, וכן כהתנהגות המפרה את הנורמות החברתיות המקובלות.

נושא השוטטות מדגים את חשיבות הגישה ההקשרית, בה המדדים התרבותיים, המשפחתיים והמקצועיים לגבי סיכון ומוגנות יכולים להיות מגוונים, והבהרתם חשובה ביותר על מנת שיוכל להתקיים דיאלוג בין השותפים.

בן רבי ועמיתים (2011), אשר חקרו נשירה של נוער חרדי ממערכת החינוך, מצאו במחקרם ממצאים התומכים בטענה לעיל מכיוון נוסף. נמצא, כי בני הנוער הנושרים ממסגרות החינוך במגזר החרדי, נדחקו ממערכות אלו בשל בעיות, הנחשבות נורמטיביות בחברה המערבית, ומאפיינות את גיל ההתבגרות כדוגמת מרדנות, אך עומדות בסתירה לאורח החיים החרדי של "חברת לומדים".

דוגמא לכך במחקר זה, ניתן למצוא במקרה של משפחת פרישמן, בה נתפס הקושי של הבנות בבית הספר כקושי שעלול לדרדר אותן ל"סיכון רוחני". כמו כן, ניתן ללמוד מהספרות המקצועית כי נשירה ממסגרות החינוך מייצרת לעיתים גם ניתוק מהמשפחה. זאת ועוד, נמצא כי התנתקות של בנות חרדיות מהדת, פוגעת ב"שמן הטוב" ומקשה עליהן להשתלב בחברה החרדית מחדש (שם).

טיעון זה מביא זווית נוספת לחששותיהם של משתתפי המחקר מהקהילה החרדית לגבי התדרדרות רוחנית. נמצא, כי במקרים מסוימים במחקר זה, הקהילה ומסגרות החינוך הפנו את המשפחות לרווחה, מחשש להתדרדרות רוחנית, והכרותם עם מקרים דומים שקרו לבנות אחרות בבית הספר. ייתכן, שגם ההורים במחקר זה הכירו מקרים דומים של נערים ונערות אשר נפלטו ממערכת החינוך, ולהם ולמשפחתם נגרם נזק תדמיתי.

חלק זה הציג את השוטטות כגורם שיצר מחלוקת בתפיסת הסיכון, מחלוקת אותה ניתן לייחס לשוני בין תפיסת ה"סיכון הרוחני", לבין תפיסות הסיכון המערביות. דוגמאות נוספות לסיכון הרוחני אשר עלו במחקר זה ניתן לייחס גם להשמעת מוזיקה בהסעה שאינה מתאימה לצביון הדתי של הקהילה החרדית וכן לתפיסות הסמכות ההורית. המחקר הנוכחי, ביקש גם לבחון את גורמי המוגנות שעלו מתפיסותיהם של המשתתפים לצד גורמי הסיכון שהוצגו עד כה.

תפיסות מוגנות

ניתוח הממצאים מראה, כי המשתתפים התייחסו לתפיסות המוגנות בהקשרים שונים הקושרים את המוגנות ברמת: הפרט, המשפחה, מוסדות חינוכיים והקהילה.

ברמת הפרט. ניתן ללמוד מן הספרות המקצועית הנוגעת לנושא המוגנות, כי התנסויות מרובות של הילד עם סביבתו המיידית משפיעות על התמודדותו עם אירועי חיים ויעזרו לו לסגל התנהגויות אדפטיביות (Fox, gunner & Phillips, 2011). על תפיסתו של הפרט את מצבי הסיכון ניתן ללמוד במחקר הנוכחי מן הריאיון היחיד שנעשה עם נערה שהשתתפה בתוכנית, בתמה "תפיסות סיכון, מוגנות, דאגות וחוסן", בה נמצא כי אסתר הנערה ראתה בחוסנה האישי כגורם מגן וזאת על אף תפיסתה כי הרווחה אמורה להוות גורם מגן עבודה.

ברמת המשפחה. המשפחה שנמצאה כגורם מוגנות במחקר הנוכחי, מתייחסת למשפחה הגרעינית אשר משפיעה באופן ישיר על הילד. על פי סיגל (Siegel, 2004), אופי הקשר של ההורה עם הילד חשוב בהערכת הסיכון ההתפתחותי רגשי של הילד, ועל כן יש לתת חשיבות להשפעות וללחצים הקיימים בחייו של ההורה.

ממצאי מחקר זה מעלים, כי הבית וכן המשפחה, נתפסו כגורמי מוגנות, כאשר ההורים נתפסו כחלק אינטגרלי מהבית. השוואתו של הבית כגורם מוגנות נעשתה במקרים בהם מצבי הסיכון נגעו בשוטטות הילדים, שם הושם דגש גם על מקומה של האם כגורם מגן. בנוסף, השווה הבית כגורם מגן חיובי יותר ממוסדות חוץ ביתיים, וזאת על אף שהועלו בקרב ההורים קשיים בטיפול הילדים וכן מחסור בכלים להתמודדות עם קשיים אלו.

לצד זאת יש לציין, כי במחקר זה לא ניתן לדעת מהם המאפיינים של הבית והמשפחה כגורמים מגנים, שכן משתתפי המחקר לא ענו על כך בצורה מפורטת ויש לתת לנושא זה מקום גם במחקרי המשך.

ברמת בית הספר. הרמה השלישית שנמצאה כמספקת מוגנות עבור ילדים נמצאה בבית הספר שנתפס כגורם מגן מפני מצבי השוטטות שהוזכרו לעיל. חיזוק לממצא, זה ניתן למצוא במחקרים שנעשו בעשורים האחרונים בהם נמצא כי לבית הספר חשיבות ויכולת השפעה על הילדים

החיים בסביבה מסכנת (בר שדה, ראזר וורשבסקי, 2008; מור, 2006). כמו כן נמצא, כי בית הספר יכול להוות גורם המגן על ילדים המתמודדים עם סביבה בעייתית וקהילה ענייה, כאשר המורים היו מודל חיקוי ותמיכה עבור הילדים (קין, 2016).

במחקר הנוכחי נמצא, כי בשלושת המקרים בהם התמודדו הילדים עם מגבלות שכליות/ נפשיות או קוגניטיביות, התקשו ההורים להתמודד עם הקושי של הילדים לצד הטיפול בילדיהם הנוספים, ובית הספר נתפס כמקור מוגנות הן לילדים והן להורים. הרחבת הזמן של הילדים בבית הספר אפשרה לילדים לקבל ליווי פרטני ומקצועי מותאם, ולאורך זמן רב יותר במשך היממה, וכן אפשרה להורים להתפנות לילדיהם האחרים.

בנוסף, נמצא כי הנערה אשר התראינה, בחרה במנהל הפנימיה שלה כתומך. הנערה מצאה במנהל הפנימיה דמות אשר תמכה בה בזמן שהותה בבית הספר, ובחרה בו על מנת להוות לה תמיכה גם בזמן ההיוועדות מול גורמי המקצוע. תפקידו של התומך בתוכנית המשפחה היתה מציאת מסגרת מותאמת לנערה, שייתכן וסמכה עליו כי ידע לגשר בין רצונותיה, שלא בהכרח תאמו לערכי הדת, לבין רצונות הוריה אשר ייתכן וכיבדו את המנהל מתוקף סמכותו.

ברמת הקהילתית-תרבותית. הקהילה החרדית מאופיינת כקהילה סגורה שרואה בתרבות המערבית גורם סיכון, ועל כן ייצרה לעצמה נהלים ומערכות פנימיות להגנה על ילדים. היותה קהילה מאוחדת, המאופיינת בסולידריות חברתית ופיקוח חברתי צמוד מאפשרת ליצור קהילה בעלת רשת חברתית רחבה, המורכבת מתומכים רבים הן ברמה המעשית (עזרה בטיפול הילדים) והן ברמה הרוחנית (ליווי של רבנים) (Bamberger at all, 2018).

ממצאי המחקר מלמדים, כי בשוב הנחקר פעלה ועדת רבנים טרם כניסתה של תוכנית קד"ם. למרות זאת, נמצא כי הקהילה החרדית נחוותה בקרב העובדות הסוציאליות כקהילה סגורה, דבר שיוחס לחוסר הידיעה בדבר התנהלותן של המשפחות והחשש כי ישנם דברים הנסתרים מעיניהן, מה שהגביר את דאגותיהן לסיכון הקיים בקרב המשפחות. יחד עם זאת נמצא שינוי בייחס של העובדות הסוציאליות כלפי הקהילה, וכי בעת תהליך קד"ם נתפסה הקהילה בקרב העובדות הסוציאליות כחלק מגורמי המגן. שינוי זה ניתן ליחס בעיקר לאירוע ההיוועדות, בו טענו העובדות הסוציאליות כי ראו את מחויבותם של גורמי הקהילה והתגייסותם עבור המשפחה. ייתכן כי הפתיחות המתקיימת בשנים האחרונות בחברה החרדית כלפי התרבות המערבית, וכן תמיכתם של מנהיגיה בחוקי הגנה על ילדים, השפיעה על הקשרים בין הקהילה לתוכנית קד"ם במקרה זה (הומינר ומילר, 2015; Bunge, 2014).

אם כן ניתן ללמוד מחלק זה, כי בקרב משתתפי המחקר ישנן תפיסות שונות למצבי סיכון ומצבי מוגנות. ממצאי המחקר מעלים, כי אנשי המקצוע שהשתתפו במחקר זה מודעים להקשר התרבותי כאשר בוחנים את מצבי הסיכון, ואף מביעים נכונות לפעול ברגישות תרבותית. יחד עם זאת נמצא, כי קיימת התנגשות בין תפיסות הסיכון האוניברסליות של העובדים הסוציאליים לבין תפיסות הסיכון בקרב הקהילה כמו ה"סיכון הרוחני", וכי קיים קושי למצוא פרקטיקות המגשרות בין תפיסות אלו בהקשרם של מצבי שוטטות.

בכל הקשור למוגנות, נמצאו גורמי המוגנות על הרצף שכלל גורמים אישיים, משפחתיים, בית ספריים וכן גורמים קהילתיים. מתוך חלק זה ניתן ללמוד כי ישנה התייחסות מיוחדת לקהילה החרדית כאשר בוחנים את התאמתו של מודל קד"ם לקהילה.

חלקו הבא של הדיון יבחן האם וכיצד הצליח המודל לייצר התאמות אלו.

התאמה תרבותית של תוכנית קד"ם ל אוכלוסיה החרדית

כאשר מייבאים מודל עבודה המתבסס על עקרונות עבודה מודעת הקשר, עולה שאלה בנוגע לדרכים באמצעותן יתורגם המודל וישתלב בחברה ותרבות אחרת מתרבות המקור (Holtan, Jenssen, 2016; Strandbu & Thørnblad).

בסקירת הספרות הנוגעת להתאמת התרבותית של המודל בקבוצות אתניות שונות, נמצא כי קיים חוסר ידע הנוגע להצלחותיו וכישלונותיו בקרב קבוצות מיעוטים (Bear, Conti, Day, 2010; Geary, Marcynyszyn, Pecora, & Wilson, 2012; Fusco & McCrae, 2010). גרשון וכהן (Cohen & Gershon, 2015), הציעו כי הרעיון ה"משפחתי" בתהליכי קד"ם אינו מייצג את כלל התרבויות וההקשרים. ברן ודאז (Barn & Das, 2015), טענו כי כשירות תרבותית בתהליכי קד"ם דורשת רפלקציה והבנה של ההקשר המשפחתי, הכולל את התרבות, הדת, השפה וכן מבנים רחבים כמו עוני ואפליה.

כיום, גדלה ההכרה בצורך בביצוע התאמת תרבותיות של תוכניות אשר מועברות ממדינה למדינה, אך זאת לצד הקושי לייצר מודל העברה מסודר שכן "תרבות" הינה מושג דינאמי ומורכב וגם בה יש להתייחס לכל משפחה באופן ייחודי (Booth & Marsiglia, 2015; Brown, 2019). מודל קד"ם, אשר נבחן במחקר זה נעשה בקרב הקהילה החרדית, ומחקר זה הוא הראשון מסוגו, בבחינת התאמות של מודל קד"ם לאוכלוסיה זו. על כן, לצד ההקשרים השונים שעלו במחקר, יתרכז פרק זה של הדיון בממצאים הנוגעים לסוגיות הקשורות בהקשר התרבותי. כיוון שלא קיימים מחקרים אשר בחנו את יישום המודל באוכלוסיה החרדית, יבחנו סוגיות אלו בהשוואה להתאמת המודל בקהילות תרבויות אחרות בעולם.

זהות המתאמים - מבפנים או מבחוץ?

הסוגייה הראשונה בהקשר זה, עלתה בפרק הממצאים בתת התמה "זהות המתאמים – מבפנים או מבחוץ", ונוגעת לשאלת זהותם של המתאמים. מממצאי המחקר עולה, כי המתאמים הגיעו מרקע חילוני, ללא זיקה לקהילה החרדית, מרביתם לא הגיעו מתחומי העבודה הסוציאלית אלא ממקצועות הגישור/עריכת דין, הדרכת הורים או טיפול פסיכותראפי, ולא ניתן לדעת מה היתה הכשרתם בהיבטים של עבודה מודעת הקשר. לצד זאת, כלל העובדות הסוציאליות שהשתתפו במחקר ונמנו כדתיות, העלו את סוגית כשירותם התרבותית של המתאמים ויכולתם לעבוד עם משפחות מהקהילה החרדית בהיותם מגיעים מרקע שונה של המשפחות ובעקבות פערים שעלו במהלך תהליכי קד"ם.

בהתאם לכך מלמדת סקירת הספרות, כי התאמת הרקע התרבותי בין המטפל והמטופל, הינה אסטרטגיה המאפשרת את שיפור הנוחות והנגישות של מיעוטים לשירותי הרווחה ובריאות הנפש. יתרה מכך, נמצא כי כאשר מתרחשת התאמה בין המטפל למטופל עולה האפקטיביות של תהליך הטיפול (Klimidis, Lewis, Stuart, & Ziguras, 2014).

מנגד, בקהילות סגורות כמו החברה החרדית ישנה התייחסות נוספת למיקומו של המטפל, שכן ישנה סבירות גבוהה יותר להכרות המטפל עם המטופל או משפחתו. נמצא, כי מטפל חיצוני יכול ליצר תחושת ביטחון גבוהה יותר בקרב המטופלים, וכי ישמור על סודיות ולא ישתמש בדברים הנאמרים לו כנגדם. סוגיית הסודיות וחשיבות שמירת פרטיות המשפחה החרדית אשר גם בה נמצא פער, יועלו בהמשך פרק זה (Lightman & Shor, 2002).

גישת הכשירות התרבותית מניחה, כי יש ביכולתה להכשיר את איש המקצוע לעבוד ברגישות תרבותית, וזאת מתוך ההבנה כי ישנו ידע תרבותי אחיד המאפיין את האוכלוסיה ועל כן הכרות עמה תביא לעבודה רגישה תרבותית.

סקירת הספרות של מחקר זה, הציעה שלושה ממדים להתייחסות לכשירות התרבותית, על פיהם תבחן עבודת המתאמים.

השגת ידע רלוונטי על תרבותו של המטופל. מתוך הממצאים עלתה התייחסות לפערים שבין ידיעתם של המתאמים את התרבות החרדית, לבין הפעולות אשר נעשו על ידם לאורך תהליכי קד"ם.

מתוך עבודתן של העובדות הסוציאליות עם המתאמים, עלו תהיות בנוגע ליכולתם של מתאמים שאינם מגיעים מהקהילה להבין את המאפיינים והדקויות הקיימות בחברה החרדית. העובדות הסוציאליות ציינו פערים תרבותיים בעבודת המתאמים, כמו לבוש מותאם, בבחירת תומכים שאינם חרדים ופערים בשיח והנושאים המועלים בפומבי בזמן ההיוועדות, כמו שיח על פגיעות מיניות, שיח שהינו מוצנע בקהילה החרדית ומצריך התייחסות ייחודית ורגישה תרבותית (בן מאיר ולבבי, 2010).

הגברת המודעות העצמית של העובד הסוציאלי. לעומת העובדות הסוציאליות שהצביעו על פער בין עבודת המתאמים לקהילה החרדית נמצא, כי מרבית המתאמים לא תפסו את עבודתם התרבותית כבעלת פערים רבים, וכזו המצריכה מהם התייחסויות מיוחדת.

לתפיסתן של העובדות הסוציאליות במחקר זה, קיים חוסר מודעות של המתאמים למאפייני התרבות, דבר שייחסו העובדות הסוציאליות לזהות החילונית של המתאמים. מחקרים אשר בחנו את התאמתם התרבותית של מתאמי תוכניות קד"ם בעולם מצאו, כי המרכיב המרכזי של התאמת המתאם אינו נמצא במוצאו התרבותי, אלא בהתכוונותו של המתאם למשפחה והאוכלוסיה איתה הוא עובד, כלומר היותם קשובים לצורכיהם הייחודיים של המשפחות (Carlton-LaNey, Macgowan, Pennell, Waites, & Weil, 2004).

אם כן, תהליך "התאמת" המתאם למשפחות מתבצע בתוכניות אלו על ידי בחינת האספקטים הכללים של הקהילה התרבותית איתה יעבוד, לצד מאפייניה הייחודיים של המשפחה. גישה שונה להכשרה, מציעה הגישה מודעת ההקשר לפיה, יש חשיבות למודל המשלב אנשי מקצוע מתוך הקהילה ומחוץ לה על מנת לבטא את מגוון הקולות ולפי גישה זו הרפלקטיביות והמודעות הינן במרכז. ניתן להכשיר אנשי מקצוע מחוץ לקהילה באופן שיעבדו בשיתוף מלא עם כל הגורמים, כל עוד הנושאים הטעונים מדוברים ונמצאות הדרכים לפתרון המתאימות למשפחה. התאמה בדרך זו, מעלה בתוכה את ההבנה הקיימת בדבר הטרוגניות תרבותית, וכן מדגישה את הצורך לתת משקל להקשרים תרבותיים נוספים מלבד התייחסות בינארית לתרבות ממנה מגיעה המשפחה (Nadan, 2016).

יישום התערבויות רגישות תרבות. יכולתם של המתאמים לקדם התערבויות מודעות הקשר, נמצאה בבניית רשת קהילתית תומכת המאפשרת התייעצויות והסברה מעמיקה יותר של התרבות, ויכולתה לעזור במקרים בהם ישנם חסמים בעבודה עם הקהילה (Weaver & Wodarski, 1995). הבנה זו נמצאה גם במחקרים שנעשו על התמודדות עם פגיעה מינית של ילדים בחברה החרדית, ועבודתם של המטפלים עם רבני הקהילה, וכן המשמעות אותה נתנו לסמכות הרב כדרך ליצירת קשר טיפולי עם המשפחה (בן מאיר ולבבי, 2010). ממצאיו של מחקר זה מצאו חשיבות דומה לקשריהם של המתאמים עם הרבנים, וכן נמצא, כי תפקידם הייחודי של המתאמים מאפשר

להם להיות יצירתיים יותר בעבודתם עם הקהילה, לעומת עבודתן של העובדות הסוציאליות. עוד נמצא, כי שיתוף הרבנים כבר בשלב הראשון של התוכנית וקבלת אישורם להפעלת התוכנית, יצרה בסיס למערכת היחסים של המתאמים עם רבני הקהילה גם לאחר מכן.

גם הספרות מייחסת חשיבות למקום הרבנים כמי שמחזיקים במפתחות לכניסתן של תוכניות הרווחה אל תוך החברה החרדית, וקבלת תוכניות אלו כלגיטימיות בקרב בני הקהילה (מילר והומינר, 2015). לצד כל האמור לעיל, ממצאי מחקר זה מלמדים כי תאוריית הכשירות התרבותית אינה מספקת על מנת לבחון את שאלת התאמת המודל לאוכלוסייה החרדית ובפרט שאלת זהות המתאמים, וזאת כיוון שבמחקר זה עלו הקשרים נוספים מלבד התרבות.

הגישה המודעת הקשר מתייחסת למיקומו של המטפל וההבדלים וההקשרים השונים בהם הוא מתנהל כמו ההקשר התרבותי המתקיים בינו לבין המטופל המגיע מתרבות שונה. הגישה מניחה, כי למרות ההבדלים התרבותיים, מידע והכרות עם תרבויות שונות לצד מודעות אישית ורפלקסיביות, יסיעו בהבנת חסמים ובהתגברות עליהם (רואר-סטריאר, 2016).

דברים אלו עומדים בניגוד לממצאים במחקר זה, שמצאו כי חלק מהמתאמים לא ייחסו חשיבות רבה לשונות הקיימת בינם לבין המשפחות, דבר אותו ניתן לפרש כמחסור ברפלקסיביות ומודעות אישית.

למרות זאת, נמצא כי הגורמים אשר הוזכרו קודם כאלו שיצרו אמון בין המתאמים לבין המשפחות כמו פתיחות וקבלה, הינם גורמים אשר נמצאו גם בבסיס הגישה המודעת הקשר כפעולות המייצרות עבודה בגישה זו (Ben Ari & Nadan, 2013). אם כן, נראה כי על אף שלא נעשתה למתאמים הכשרה לעבודת מתוך הקשר, ייתכן והמתאמים נחשפו למושגי הכשירות התרבותית וכן ייתכן ונושאים אלו עלו בהדרכותיהם, כך שנוצרו פרקטיקות אלה מתוך הצורך אשר עלה מהשדה. עד כה הוצגה סוגיה הנוגעת לזהותם של המתאמים, והתייחסות לסוגיה זו דרך גישת הכשירות התרבותית ודרך הגישה מודעת הקשר. סוגיה נוספת אשר עלתה גם היא בתמה "התאמה תרבותית לקהילה החרדית", נוגעת בפער שבין החשש מחשיפה הקיים בקהילה החרדית לבין פרקטיקת העבודה של תוכנית קד"ם, המקדמת את חשיפת הדאגות בקרב המשפחות.

פרטיות מול חשיפה

הסוגייה השנייה אותה אציג מתמקדת בפער שבין פרקטיקת העבודה של קד"ם, חשיפת דאגות המשפחה בהיוועדות מול אנשים רבים, לבין היותה של הקהילה החרדית קהילה סגורה ששומרת על פרטיותה. אבמה ועמיתיו (Abma et al, 2019), שחקרו את תוכנית קד"ם בהולנד מצאו, כי הצלחתה של תוכנית המשפחה טמונה ביכולתה של ההיוועדות לייצר נקודות מבט שונות הנוגעות לדאגות המשפחה, כך שהמענים אשר יכתבו בתוכנית יהיו המדויקים ביותר עבור הדאגות. אם כן, יעילותה של היוועדות תלויה ביכולתם של אנשי המקצוע לעזור למשפחות להתגבר על מבוכתם לשתף בדאגותיהם (De Jong & Schout, 2013; Holland & Rivett, 2006).

עקרונות אלו, עומדים בניגוד לנומרות המקובלות בחברה החרדית, המייצרות סודיות וסגירות של המשפחות כלפי החברה החיצונית לה, וכן כלפי הקהילה מחשש לחשיפת סודותיהם (בן מאיר ולבבי, 2010). הקהילה החרדית מסתייגת מדיונים הקשורים לרווחת הילד כמו פגיעות מיניות ואובדנות, וכן נרתעת מחשיפת מצוקות פיזיות ורגשיות (אבוחצירא ובארט, 2018). עמדה זו, מציבה בפני הקהילה החרדית שתי דילמות עיקריות. הראשונה היא האם להיפתח לסביבה החיצונית והשנייה, אם כן להיפתח - באיזו מידה? (בראון-לבינסון וקלעג'י, 2017).

רצון החברה להתגונן מפני ההשפעות החיצוניות יצר משאבים פנים-קהילתיים אליהם פונים אנשי הקהילה במקרה הצורך, כמו רבנים, מורים ומטפלים קהילתיים, והימנעות מפניה לשירות הטיפול שמחוץ לקהילה. ניתן לייחס את חסמי הפנייה לסביבה החיצונית כחשש מהחשיפה לעולם ערכים השונה מזה המוכר בקהילה, חשש מאי הבנה וביקורת וכן תחושת איום של החברה החרדית מפני הרשויות (Buchbinder & Shoob, 2013 וייסבלאי, 2019). כמו כן, הקושי של המשפחות החרדיות לחשוף את דאגותיהן נובע מהחשש שמעמד החברתי יפגע ויסכן את שידוך ילדיהם, כאשר נישואי השידוך בחברה החרדית מושפעים מייחוסה של המשפחה ומדגישים את המשקל הכבד שניתן לבריאותם הפיזית והנפשית של הילד המשוך ומשפחתו (גודמן 2013; ממון, 2014).

בדומה לכתוב בספרות ממצאי מחקר זה העלו, כי כמה משפחות חששו מהשלכות חשיפתם בהיוועדות על שידוכי ילדיהם. נמצא, כי חלק מהמשפחות אשר בחרו לשתף בדאגותיהן עשו זאת מתוך הכרח ולא מתוך רצון ותחושת נוחות, והיו שאמרו כי לא היו בוחרים להשתתף בתוכנית קד"ם שוב. זאת ועוד, עלה כי חלק מתומכי המשפחות ואנשי מקצוע המגיעים מתוך הקהילה, כמו נציגי עמותות, מטפלים ושכנים, אכן הביעו ביקורת בפני המשפחה וחשש ששיתוף זה יהוו חסם בשידוכי ילדיהם.

נמצא כי גם העובדות הסוציאליות וגם המתאמים היו מודעים להשלכות שעלולות להיווצר מחשיפתם של המשפחות בפני משתתפי ההיוועדות, ופעולה אשר נמצאה כיכולה לגשר על פער זה וליצר תחושת ביטחון ונוחות בקרב המשפחות, היתה העבודה המשותפת של המתאמים עם הרבנים וקבלת המשפחות אישור לחשיפתם מידי הרבנים.

מתוך הדיון עלה, כי גם בסוגיית המתאמים וגם בסוגיית החשיפה הייתה משמעות רבה ליחסים החיוביים של המתאמים עם רבני הקהילה, ויכולתם של קשרים אלו לגשר במידה מסוימת על הפער התרבותי, הן ככרטיס הכניסה של המתאמים לקהילה והן בהתייעצויות ומתן לגיטימציה לתוכנית לפעול. אם כן, ישנו מקום לחשיבות הרבנים כאנשי מפתח בתהליכי קד"ם, כאשר בוחנים את התאמת תוכנית קד"ם לאוכלוסייה החרדית, אך יחד עם זאת עולה כי חיבור זה הינו מורכב וטומן בחובו גם יחסי כוח ומצריך התייחסות להקשרים נוספים.

לסיכום, פרק הדיון התייחס לשאלות המחקר וניסה לתת מענה לשאלות אלו מתוך הממצאים אשר עלו במחקר זה.

1. באשר לתפיסות הסיכון והמוגנות של משתתפי המחקר נמצאו הבדלים בין תפיסות אנשי המקצוע לבין תפיסותיהם של המשתתפים מהקהילה החרדית. יחד עם זאת, נראה כי העובדות הסוציאליות והמתאמים היו מודעים להבדלים אלו וניסו לעבוד מתוך רגישות תרבותית. ניכר, כי תפיסת הסיכון הרוחני ליוותה את המשתתפים מהקהילה החרדית לאורך המחקר, וכי הגדרת תוכנית קד"ם את מצבי הסיכון כדאגות, היוותה פרקטיקה מודעת הקשר, אשר אפשרה לכלול בדאגות שעלו את מצבי הסיכון והרחיבה בכך את המודעות להקשרים המשפיעים על מצבי הסיכון.
2. נמצא כי אכן הפרקטיקה השיתופית המתקיימת בתוכנית קד"ם מייצרת רמה גבוהה של שיתוף, אך לצד זאת עלה בדיון כי פרקטיקה זו הינה מורכבת ונוגעת בעיקר למבוגרים. בכל הקשור לילדים, מתקשים אנשי המקצוע וכן ההורים ליצר פרקטיקה שיתופית וזאת מתוך התייחסות להקשר הגיל והתרבות.

3. במחקר זה נמצא כי ישנה חשיבות לקשרי האמון והקושי לייצר קשרים אלו בין עובדות סוציאליות לבין המשפחות שהשתתפו במחקר טרם תוכנית קד"ם. נמצא, כי פרקטיקות של תוכנית קד"ם כמו הפרדת המתאמים משירותי הרווחה ושימת המשפחות במרכז, יצרה קשרי אמון של המתאמים עם המשפחות וכן עם העובדות הסוציאליות ובינן לבין המשפחות.

4. מחקר זה, שחקר בפעם הראשונה את התאמת תוכנית קד"ם לאוכלוסייה החרדית, התרכז בשתי סוגיות מרכזיות אשר עלו בממצאים. האחת נגעה לזהותם של המתאמים ויכולתם לעבוד בגישה מודעת הקשר בהיותם אנשים חיצוניים לקהילה החרדית. השנייה, נגעה להתנגשות בין עקרונות התוכנית וחשיפת דאגות המשפחה בפורום ההיוועדות, לבין נורמות תרבותיות של החברה החרדית הסגורה, והשלכותיה של חשיפה זו על שידוך הילדים. שיתוף הרבנים לאורך שלבי התהליך, והחיבור בינם לבין המשפחות נמצא כפעולה המגשרת על שתי הסוגיות הנ"ל, זאת לצד התייחסות ליחסי הכוח הקיימים ביחסים אלו.

מגבלות המחקר

בעת קריאתו של מחקר זה, יש לקחת בחשבון כמה אתגרים שמהווים חלק בלתי נפרד מן התמונה הכוללת של ממצאי המחקר.

ראשית, כפי שסוכם בוועדות ההיגוי לתוכנית, החל המחקר הנוכחי עם תחילת ביצוע הליכי קד"ם ועל כן בחן המחקר את תוכנית הפיילוט הראשונה בארץ. משום כך, חלק מן הממצאים מייצגים את שלב חבלי הלידה הראשונים, שבעקבותיהם נעשו שינויים והתאמות. על כן, מחקר זה אינו מתיימר לתת תמונה עדכנית על פרקטיקת קד"ם כפי שהיא מתבצעת כיום בארץ כיוון שכבר לאורך המחקר נעשו מספר התאמות ושיפורים בפרקטיקה ובמודל, כמו הכנסת המלווים כבר בתחילת התהליך ולא רק במהלך ההיוועדות.

בנוסף, מאחר ומספר הנוכחים במחקר זה קטן (חמש משפחות ובהן 21 ראיונות) לא ניתן לראות במחקר זה כמייצג לכלל החברה החרדית.

בהתאם לכללי האתיקה, חקר הילדים במחקר זה נעשה רק לאחר קבלת רשות הוריהם. כבר בתחילת המחקר, התגלה קושי להגיע אל הילדים, בין אם בהמלצת המתאמים שלא לראיין את הילדים מהחשש להתעוררות לחץ נפשי, או באי הסכמת ההורים. לפיכך, הקושי לייצר תמונה רב ממדית במחקר זה חסרה באופן בולט מבחינת קולם של הילדים, ממצא אשר צוין לכל אורך המחקר. מגבלה נוספת, ניתן לראות בחיצוניותה של החוקרת לקהילה החרדית, דבר אשר היה עלול להשפיע על תחושת הנוחות של משתתפי המחקר המגיעים מהקהילה. בשיח עם החוקרת, עמדה חיצונית לקהילה עלולה היתה להוביל לכך שדברים אשר נאמרו תחת הקודים החברתיים המקובלים בקהילה לא הובנו כראוי על ידי החוקרת. בכדי להתגבר על מגבלה זו, התייעצה החוקרת עם רבני הקהילה וכן עמיתים המגיעים מתוך הקהילה החרדית, בנוגע לדברים אשר ביכולתה לעשות על מנת שירגישו המראיינים נוח עד כמה שאפשר במהלך הריאיון.

מגבלה הקשורה גם היא למיקומה של החוקרת, וכמי שעבדה בלשכה לשירותים חברתיים, ועמיתה של העובדות הסוציאליות במחקר. ייתכן, כי היכרותה המוקדמת עם הנחקרות גרם להשפעתה על התנהגותן, כמו דברים שהחסירו המראיינות מהראיונות מתוך חשש שהדברים ייוודעו, או דווקא מתוך הנחה כי הדברים ידועים לחוקרת. יתכן גם, שחלק מהממצאים הושפעו מרציה חברתית ומרצונה של החוקרת להציג את עמיתה לעבודה בצורה חיובית. על מנת להתגבר על כך, ביקשה החוקרת מהעובדות הסוציאליות כי ישתפו אותה בכמה שיותר פרטים, וכן הדגישה

בפניהם כי נעשות פעולות שמטרתן לשמור על סודיותן במחקר. כפי שצוין, החוקרת ניהלה יומן שדה שכלל תיאור עשיר, מגוון ומשמעותי שעלה גם בממצאים וסייע בתהליך הרפלקציה. ההנחיה וקבוצת המחקר בה השתתפה גם עודדה הליכים רפלקטיביים מתמשכים.

מגבלה נוספת ואחרונה של מחקר זה, הינה באי הסכמתם של הורי משפחת פרישמן להתראיין, וזאת מתוך ההבנה כי המשפחה לא היתה מרוצה מהתהליך שהתקיים. מגבלה זו מעידה על הקושי להביא את נקודת מבטן של משפחות שאינן מרוצות מהתהליך, ובכך נעדרות מהשיח תפיסות וחוויות שהיו עשויות להתגלות.

תרומות והשלכות המחקר

תרומתו של מחקר זה, היא בפיתוח הידע התאורטי והמעשי על מודל קד"ם, ובפרט על התאמתו לאוכלוסייה החרדית ובתחום שינוי המדיניות בכל הקשור לוועדות הנוגעות לרווחת הילד. אפרט תרומות אלה:

תרומה בהרחבת הידע התאורטי. מחקר זה תורם לידע התאורטי בכמה תחומים:

בתחום הכשירות התרבותית ועבודה מתוך הקשר, תרם מחקר זה ללמידה על עבודה מודעת הקשר בתחום קבלת החלטות ברווחת הילד. המחקר הנוכחי תורם להבנה כי קיימת חשיבות בהתייחסות להקשרים השונים בקרב המשפחות, ושעל אף שמודל קד"ם שנבחן במחקר זה עסק בבחינת ההקשר התרבותי, לא ניתן היה להתעלם מהקשריהם נוספים בחיי המשפחות.

בנוסף, תורם המחקר לחקר הפרקטיקה השיתופית ויכולתה של הפרקטיקה להביא לידי ביטוי את המושגים שיתוף, השתתפות ושותפות. המחקר תרם להבנה כי ישנו פער בכל הקשור לפרקטיקה השיתופית הנעשית עם מבוגרים לעומת זו שנעשית עם ילדים, כאשר מחקר זה חיזק את הפער הקיים בין עקרון השיתוף על פיו מומלץ כי הילדים יהיו נוכחים בהיוועדות לבין עקרון ההשתתפות בו הילדים לא יהיו שותפים בקבלת ההחלטות.

זאת ועוד, מחקר זה חקר את התרבות החרדית ותרם להבנת מאפייני הקהילה כאשר בכל הקשור לשותפות ילדים מצא המחקר שבקהילה החרדית יש להתייחס להקשר התרבותי כאשר מנסים לייצר שותפות מעין זו. נוסף על כך, תרם המחקר הנוכחי להבנת הקשרים הקיימים בין הרווחה לבין הקהילה החרדית והעלה כי יש משמעות ליחסי האמון. כמו כן, תרם המחקר לידע התאורטי הקשור להבנת תפיסות הסיכון והמוגנות השונות בין אנשי המקצוע לבין הקהילה החרדית כמו תפיסת הסיכון הרוחני.

תרומה בהרחבת שינוי מדיניות: המחקר הנוכחי ייחודי, כיוון שעסק בתחום שלא נחקר

בישראל עד כה, אודות מודל קד"ם לרווחת הילד ובפרט לגבי השמת מודל קד"ם בחברה החרדית. למחקר חשיבות ביכולתו לתרום לידע המקצועי בתחומי הכשרה: הפעלת תהליכי קד"ם בשלב ההכנה וההיוועדות; השתתפות ילדים בקבלת החלטות; עבודה מתוך הקשר עם הקהילה החרדית ובתחום סיכון ומוגנות ילדים בחברה החרדית. המחקר מאגד בתוכו תחום ידע חדש, המחבר בין הידע שהתווסף בעולם על תהליכי קד"ם, לבין התאמת תהליכים אלו לחברה החרדית, מתוך פרספקטיבות שונות של משתתפי המחקר.

כמו כן, למחקר זה חשיבות בהיותו חלק ממחקר רחב החוקר את השמת מודל קד"ם בישראל. ממצאיו של המחקר יכולים להיות משמעותיים בהשפעה על מדיניות הפעלתו בהמשך,

שכן ממצאי המחקר משתלבים בדו"ח הערכה מעצבת, המוגש למבצעי התהליך ולקובעי המדיניות במשרד הרווחה, האמונים על הטעמת תוכנית קד"ם בישראל.

המלצות למחקרי המשך ופרקטיקה

המחקר הנוכחי מהווה כאמור חלק ממחקר רחב היקף אשר חוקר את מודל קד"ם לרווחת הילד בישראל. ביצוע מחקרים נוספים באוכלוסייה החרדית, והבנת המאפיינים התרבותיים הייחודיים לקהילה זו, יעזרו למצב את המודל כחלופה לוועדות תכנון טיפול והערכה מודע הקשר, ובפרט לגבי יחסי הגומלין עם גורמי רווחה.

ממצאי המחקר והדיון בהם, העלו כמה פערים בידע שנרכש במחקר זה ועל כן מוצגות ההמלצות למחקרי המשך בכמה תחומים:

חקירת יישומו של המודל, ושימת דגש להבדלים בהצלחת התוכנית בקרב משפחות שהדאגות בעניינן בהיוועדות הורחבו לכלל בני המשפחה, לבין משפחות בהן התמקדו בדאגות בבן משפחה אחד.

כמו כן, בשל הפער שעלה במחקר זה בדבר הבאת קולם של הילדים, מומלץ לבצע חקר של התוכנית מתוך דגש על נקודת מבטם של הילדים והרחבת נקודת מבט זו בהבנת המודל.

מומלץ להעמיק בנושא הדאגות וגורמי המוגנות בקהילה החרדית, בכדי לתרום לידע בתחום זה וכן לטובת יצירת מענים להעלאת מוגנות מותאמות לקהילה החרדית.

בנוסף, מחקר זה נגע בשלב ההכנה ושלב ההיוועדות של תוכנית קד"ם, לכן המלצת המחקר הינה לבחון את שלב היישום של התוכנית, ולשים דגש בבחינת שלב זה על הפחתת גורמי הדאגות, וכן מהות הקשר המתקיים לאחר ההיוועדות, בין העובדים הסוציאליים לבין המשפחות.

המלצות לפרקטיקה

הכשרה ותיאום ציפיות מול התומכים. התומכים במחקר העלו כי משימתם כתומכים לא הייתה ברורה מספיק. בנוסף, העובדות הסוציאליות במחקר העלו כי חוסר בהירות זה גרם לחלק מהתומכים לא לבצע את הדברים אליהם התחייבו לאחר ההיוועדות. על כן, מומלץ לבצע תיאום ציפיות מול התומכים, הכולל את תפקידם בהיוועדות ולאחריה. התומכים, יכולים לשמש גם כמשאב להתייעצות בנושא התאמה תרבותית והתאמת המודל לכל משפחה באופן ספציפי. כלומר, מה לדעתם עשוי לסייע או להזיק בהיוועדות עצמה, ובכל התהליך עם המשפחה.

גיוס התומכים. נמצא, כי על אף חשיבותם של התומכים, עלו במחקר זה קשיים הנוגעים לגיוס תומכים וחשש מחשיפה של המשפחות. נושא זה נתפס כבעל חשיבות בקהילה החרדית ועל כן, המלצתו של מחקר זה הינה לבצע חשיבה מחודשת לגבי פרקטיקת הגיוס הכוללת את בחירת התומכים, והתאמתה לכל משפחה ומשפחה.

חלקן של העובדות הסוציאליות בתהליך ההכנה. קיימת חשיבות חיובית להפרדה של המתאם משירותי הרווחה, ואחריותו על התהליך אכן מייצרת יחסי אמון עם המשפחות. יחד עם זאת, קיים קושי של העובדות הסוציאליות לקחת אחריות על תהליכים אלו לאחר ההיוועדות. בעקבות כך, המלצתו של מחקר זה, הינה לשותף את העובדות הסוציאליות לגבי משמעות קד"ם ולדון בהבדלים הפרדיגמטיים בשוני שבין: ועדה והיוועדות; בין סיכון לדאגות ובין ידוע לשיתוף כולל ברפלקטיביות לגבי ייחסי כוח ושונות בהגדרות סיכון.

מומלץ להרחיב את שיתופן של העובדות הסוציאליות וקשריהן עם המשפחות כבר בתהליך ההכנה, וכן לשים דגש על בניית הקשרים שלהן עם המשפחות. כמו כן, חשוב כי גם העובדות הסוציאליות וגם המתאמים ירגישו שותפים במהלך התהליך.

בחירתם והכשרתם של המתאמים. ההבנה אשר עלתה ממחקר זה בנוגע למתאמים הינה, כי הם אכן מנסים ומשתדלים לייצר קשר עם הרבנים, קשר שתורם רבות לתהליך, אך לצד זאת נמצא, כי הם לא היו מודעים לדילמות שעולות מהיותם חיצוניים לקהילה.

בנוסף נמצא, כי בהיות מרבית המתאמים אנשי מקצוע שאינם מגיעים מתחום עבודה סוציאלית, הם אינם מכירים לעומק את ערכי העבודה מתוך מודעות להקשר, ואינם מודעים לפערים בעבודתם. על כן המלצתו של מחקר זה, הינה להרחיב את הכשרתם של המתאמים בכל הקשור לעבודה מודעת הקשר.

סיום תפקידו של המתאם. המחקר אשר בדק את המודל בשלביו הראשונים העלה, כי יציאתם של המתאמים מיד בסיום ההיוועדות מייצרת בקרב חלק מהמשפחות ריק בקשר שבינם לבין העובדות הסוציאליות. על כן, נראה כי כדאי להאריך את שהותם של המתאמים לאחר ההיוועדות, וזאת על מנת לסייע לעובדות הסוציאליות ולמשפחות בהחלת יישומה של התוכנית בשלביה הראשונים.

סיכום

מחקר זה ביקש לבחון תפיסותיהם וחוויותיהם של המשתתפים בתוכנית קד"ם בחברה החרדית בישוב הנחקר. הושם דגש רב על תפיסת ההקשרים הקיימים בחייהן של המשפחות המשתתפות במחקר, ובפרט ההקשר התרבותי אשר עלה בהשמתו של מודל קד"ם באוכלוסיה החרדית.

בבחינת שאלות המחקר נראה, כי עלו תשובות מגוונות ששיקפו הגדרות וגורמים של תופעת הסיכון על שלל מאפייניה, תוך התייחסות לסיכון הרוחני ומקומם של הבית והקהילה כגורמים מגנים בקהילה החרדית. כמו כן מצא המחקר, כי לעקרונות תוכנית קד"ם, המחליפים את מושגי הסיכון במושג הדאגות, משמעות חיובית ביכולתם לייצר תוכנית משפחה רחבה המכלילה בתוכה מצבי סיכון שלא היו נכנסים תחת הגדרות הסיכון המקובלות.

הפרקטיקה השיתופית אשר נבחנה במחקר זה, נתפסה כחיובית בעיני אנשי המקצוע בכל הקשור לשיתופם של ההורים בתהליכי קד"ם, וזאת לצד התייחסות ליחסי הכוח שמתקיימים בקשריהם של מתאמים עם המשפחות. כמו כן בכל הקשור לילדים נמצא, כי הפרקטיקה השיתופית נתפסה בעיניהם של מרבית המבוגרים שהשתתפו בתהליך כבעלת חשיבות פחותה מהשתתפותם של הילדים וכי יש לתת חשיבות להקשרי הגיל והתרבות כאשר בוחנים סוגיה זו.

בנוסף מצא המחקר, כי מערכות היחסים בין העובדות הסוציאליות לבין המשפחות שהשתתפו בתוכנית התאפיינו בחסמים ליצירת אמון הדדי טרם ההיוועדות. המחקר מצא, כי ישנה חשיבות לתפקידם של המתאמים ותהליכי קד"ם בבניית יחסים המבוססים על אמון, הן עם המשפחות והן עם העובדות הסוציאליות, וכן כי כאשר יחסים אלו טובים הם עוזרים ביצירת תוכנית משפחתית רחבה.

באשר להתאמתה של תוכנית קד"ם לאוכלוסיה החרדית נמצא, כי ישנם אתגרים הנובעים מזהותם של המתאמים כאנשים המגיעים מחוץ לחברה החרדית וכן כי קיים פער בין פרקטיקת התוכנית הנסמכת על חשיפה לבין החשש מחשיפה זו, והשמירה על הפרטיות האופיינית לחברה החרדית הסגורה. נמצא, כי מה שהצליח לגשר על שני האתגרים הללו, היה יכולתם של המתאמים לעבוד בדרכים יצירתיות ולהתחבר אל רבני הקהילה וועדת הרבנים שפעלה בעיר, וכן לבסס יחסי אמון עם המשפחות דרך קשריהם החיוביים עם הרבנים והבנת חשיבותם כלפי הקהילה.

התקווה היא, כי מחקר זה יוכל לתרום למדיניות ולפרקטיקה מודעת הקשרים בתוכניות קד"ם בכלל, ובהתאם לאוכלוסיה החרדית בישראל בפרט. כמו כן, יוכל מחקר זה לתרום לפיתוח גוף ידע רחב בתחום תפיסות תלויות הקשרים בנושא סיכון ומוגנות, ועל תפיסות השיתוף של הורים וילדים בתהליכי קבלת ההחלטות.

ובנימה אישית

סיום כתיבת המחקר הינה הזדמנות בשבילי להביט לאחור על הדרך שעברתי ולאסוף את חוויותי ותובנותי כחוקרת שעבדה בלשכה לשירותים חברתיים ומחוץ לקהילה החרדית.

בבואי לדון בסוגיה זו, אני נזכרת במשחק "ים- יבשה" בו פנים החישוק הוא המים ומחוץ לו היבשה והמשתתפים תלויים בידיו של המנחה אשר מנחה אותם לקפוץ מעל גבולות החישוק. ים...יבשה...ים...יבשה. הלחץ לקפוץ בזמן, להתאים את עצמי לנאמר, כשרק חישוק אחד דק מפריד בין השניים.

היותי חוקרת בתוך שדה המחקר, הביאה אותי לא פעם להרגיש כי אני מקפצת בין שני צידי החישוק. לרגע ביבשה, עומדת על ההר הגבוה ביותר, בטוחה כי אני מצליחה לראות את הדברים ממבט-על ובאופן אובייקטיבי, בטוחה כי אני יכולה לעשות את ההפרדה הברורה בין מקומי כחוקרת לבין המרואיינים. רגע לאחר מכן, אני יכולה למצוא את עצמי בים, שוקעת ומוצפת. כך, כשאני בפנים המחקר הוא אני ואני - המחקר. הרי איך אפשר להפריד? אני הרווחה והרווחה זו אני, אני לא רוצה לברוח מכך או להסתיר זאת, אך לא ניתן היה להתעלם מהקשיים הרבים העולים בעקבות כך.

התהייה האם להגיד לנחקרים שאני עובדת ברווחה עלתה פעמית רבות בתחילת המחקר. ידוע כי לאוכלוסיה החרדית קיים קושי רב ליצור אמון עם גוף שנחווה עבורם כזר וחילוני כמו האקדמיה. ולא רק זאת, העובדה שאני משתייכת בעיניהם לגורמי הרווחה, הנתפסים באופן שלילי בקרב האוכלוסיה החרדית המקומית, ייתכן וגם היא הערימה קשיים והעמידה בשאלה את יכולתם לתת בי אמון.

ומן הצד השני, הרווחה היא אני. לא פעם רציתי לסגור תוך כדי הריאיון עם המשפחות ולהגיד להן שהעובדות הסוציאליות עובדות קשה, ורוצות אך ורק את טובתן, אבל נאלצתי לשמור זאת לעצמי ולהקשיב. תחילה, חשתי קושי אל מול חוסר היכולת להגיד את שעל ליבי, אך עם התקדמות המחקר וגיבוש זהותי כחוקרת, נעשו המילים קלות יותר להכלה, ובעזרת רפלקציה אישית אף הצלחתי גם להפנים אותן ולהעלות אותן על הכתב ולהגיע לתוצאה איתה אני שלמה. אני עומדת כעת על קו הסיום, מבינה כי כמו במחקר, גם אצל בני האדם הדברים מורכבים יותר מכתובתם. ואני נזכרת כעת שיש במשחק "ים-יבשה" גם מצב ביניים שנקרא ים-בשה. כמעט ושכחתי שהוא קיים, כי כמו במשחק גם במחקר אני מזכירה לעצמי שאני גם וגם ושהמציאות שאני חוקרת מורכבת גם היא ממצבי גם וגם.

מקורות

- אבוחצירא, א' ובארט, ע'. (2018). *מניעים וחסמים ביורוקרטיים בהקמת מערך הייעוץ לגיל הרך במחוז החרדי: חקר-מקרה*. הפיקוח במחוז החרדי של משרד החינוך: בין רשויות, רשתות הציבוריות החרדיות ירושלים: משרד החינוך המחוז החרדי.
- אגמון-שניר, ח' ושמר, א'. (2016). *כשירות תרבותית בעבודה קהילתית*. ירושלים: משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים, השירות לעבודה סוציאלית.
- אדלשטיין, א' וכהן, ש'. (2008). גורמי סיכון וגורמי הגנה להתנהגות אובדניות בקרב בני נוער יוצאי אתיופיה. *מניתוק לשילוב*, 15(3), 14-171.
- איילון, י', וצבר בן-יהושע, נ'. (2010). תהליך ניתוח תוכן לפי תאוריה מעוגנת בשדה. בתוך ל. קסן ומ. קרומר נבו (עורכות), *ניתוח נתונים במחקר איכותני*. (עמ' 359-382). באר שבע: הוצאת אוניברסיטת בן גוריון בנגב.
- אינגדאו-ונדה, ש'. (2017). אתגרים בטיפול ביוצאי אתיופיה במחלקות לשירותים חברתיים והמלצות לדרכי התמודדות. *מידע"ס*, 82, 22-26.
- בארט, ע' ובן ארי, ע'. (2014). אחרי שמוזבח מוריד דמעות: התמודדות אישית וחברתית עם גירושין בחברה החרדית. *חקר החברה החרדית*, 1, 100-126.
- בטלר, ר'. (2016). *השפעות תרבותיות על סגנונות הורות וויסות עצמי בקרב ילדי גן: מחקר השוואתי בין אימהות וילדים חרדים וחילונים בישראל*. עבודת גמר לתואר מוסמך, בית הספר לחינוך-האוניברסיטה העברית: ירושלים.
- בן אריה, א' וקושר, ח'. (2009). השתתפות ילדים בעיצוב מדיניות חברתית – תפקידה של העבודה הסוציאלית. *ביטחון סוציאלי*, 81, 107-134.
- בנבנישתי, ר', דולב, ט' וטימר, א'. (2001). *ועדות החלטה בישראל: ארגון תהליכי עבודתן ותוצאותיהן-דוח מסכם*. ירושלים: מאיירס ג'וינט, מכון ברוקדייל.
- בן גל, ע' וסלונים נבו, ו'. (2018). שיתוף הורים בוועדות תכנון, טיפול והערכה הדנות בדיוור החוץ ביתי. *ביטחון סוציאלי*, 104, 87-121.
- בן מאיר, ח' ולבבי, י'. (2010). היבטים ייחודיים בטיפול בילדים נפגעי תקיפה מינית מהמגזר החרדי. *חברה ורווחה*, ל, 475-453.
- בן רבי, ד' ועמיאל, ש'. (2013). תוכנית "קהילה 2000": שדרוג ועדות החלטה ככלי לתכנון שירותים בקהילה ולמציאת חלופות התערבות לילדים ולהוריהם. *דוח שלב ג': שלוש שנים לאחר סיום הניסוי*. ירושלים: מאיירס-ג'וינט, מכון ברוקדייל.
- בן רבי, ד', פאס, פ' ורותם, ר'. (2011). מסמך מידע לאשלים: ילדים ובני נוער חרדים: סוגיות במערכת השירותים בתחומי הרווחה והבריאות. ירושלים: מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל.
- בן שלמה, ש'. (2015). לומדים להיפגש עם הזר. *נקודת מפגש*, 9, 8-11.

- בראון- לבינסון, א' וקלעג'י, ת'. (2017). *השתלבות מתבדלת חרדים אקדמאים במשק הישראלי*. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- בר שדה, א', ראזר, מ' וורשבסקי, ב'. (2008). *קשר אחר זה הסיפור כיצד עוזרים למורים העובדים עם תלמידים בסיכון והדרה חברתית*. קרית טבעון: המכללה האקדמית לחינוך אורנים.
- גודמן, י'. (2013). *גלות הכלים השבורים: חרדים בצל השיגעון*. תל אביב וחיפה: ידיעות ספרים ואוניברסיטת חיפה.
- גולדשטיין, ש' ולאור, ר'. (2007). *היבטים רב תרבותיים בחובת הדיווח ובאיתורם של ילדים נפגעי התעללות והזנחה*. משפחה במשפט, ג-ד, 243-276.
- גרופר, ע', סלקובסקי, מ' ורומי, ש'. (2014). *ילדים ומתבגרים במצבי סיכון: הגדרות, התפתחויות ודרכי התערבות*. מתוך: גרופר, ע' ורומי, ש' (עורכים), *ילדים ומתבגרים במצבי סיכון בישראל*. (כרך א: תמונת מצב של התחום ותוכני ליבה עמ' 19-52), ת"א: מכון מופ"ת.
- דוח מבקר המדינה. (2013). *סדרי עבודתן של ועדות לתכנון טיפול והערכה בנושא ילדים בסיכון*. ירושלים: משרד מבקר המדינה.
- דושניק, ל' וצבר בן-יהושע, נ'. (2016). *אתיקה של מחקר איכותני*. בתוך נ. צבר-בן יהושע (עורכת), *מסורות וזרמים במחקר האיכותני – תפיסות, אסטרטגיות וכלים מתקדמים* (עמ' 235–217). רעננה: מכון מופ"ת.
- דיין, ח'. (2015). *כשהתנגדות לטיפול עטופה בטלית: אתגרים בטיפול בנוער חרדי*. ביטאון אפשר לעובד החינוכי-סוציאלי, 26-25, 8-13.
- הומינר, א' ומילר מ'. (2015). *"טובים השניים"*. נקודת מפגש, 8, 22-28.
- וייסבלאי, א'. (2019). *טיפול הרשויות בנוער חרדי בסיכון ובסכנת נשירה ממערכת החינוך*. ירושלים: הכנסת.
- זועבי, ח'. (2015). *התערבות רגישת תרבות. המודל התוך-תרבותי – המקרה של החברה הערבית*. ביטאון אפשר לעובד החינוכי-סוציאלי, 26-25, 5-7.
- זיכרמן, ח'. (2014). *שחור כחול-לבן: מסע אל תוך החברה החרדית בישראל*. תל-אביב: משכל.
- יוסיפון, מ'. (2016). *חקר מקרה*. בתוך נ. צבר בן יהושע (עורכת), *מסורות וזרמים במחקר האיכותני – תפיסות, אסטרטגיות וכלים מתקדמים* (עמ' 179–219). רעננה: מכון מופ"ת.
- כץ, כ', לוין ל' ומרמור, א'. (2017). *"תיבת פנדורה": עמדותיהם של עובדים סוציאליים כלפי השתתפות ילדים בוועדות תכנון טיפול והערכה*. חברה ורווחה, ל"ז (2), 393-410.
- לב שדה, ד'. (2012). *נייר עמדה: השמה חוץ-ביתית של ילדים ובני נוער בישראל: עמדת מנהלת שירות ילד ונוער במשרד הרווחה*. מפגש לעבודה סוציאלית, כ(36), 205-214.

לצר, י', ספיבק, ז' וצישינסקי, י'. (2013). הקשר בין תחושת קוהרנטיות לבין פתולוגיה הקשורה באכילה ודימוי גוף בקרב מתבגרות בישראל: זיהוי קבוצות בסיכון. *מפגש*, כ"א(28), 153-169.

מור, פ'. (2006). *לראות את הילדים: מדריך ליצירת סביבה חינוכית מגדלת לתלמידים בסיכון*. ירושלים: אשלים ומשרד החינוך.

מיכאלי, נ'. (2018). סוגיות אתיות בחברה רגישת תרבות. *מידעו"ס*, 85, 34-35.

ממן, ר'. (2014). *נטל סובייקטיבי בקרב הורים למתמודדים עם מגבלות נפשיות מהחברה החרדית*. עבודת גמר לקבלת תואר "מוסמך", בית הספר לעבודה סוציאלית, האוניברסיטה העברית ירושלים.

משרד הרווחה והשירותים החברתיים. (2014). *ועדות תכנון טיפול והערכה: עקרונות ודרכי העבודה, שותפות הורים וילדים, המערכת הממוחשבת- מערכת מתווה (מערכת תכנון טיפול והערכה)*. ירושלים: משרד הרווחה והשירותים החברתיים.

נדן, י' וקורבין, ג'. (2015). הזנחה והתעללות בילדים: ההקשר התרבותי והשכונתי. *נקודת מפגש*, 9, 6-7.

סבו לאל, ר'. (2017). *ילדים ובני נוער בסיכון בישראל*. ירושלים: מכון מאייר גיוינט- ברוקדייל.

סדן, א' וצ'רצ'מן, א'. (2003). השתתפות הדרך שלך להשפיע. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.

צבר בן- יהושע, נ'. (2005). אמינות במחקרים נטורליסטים. *שבילי מחקר*, 12, 28-30.

צבר בן-יהושע, נ'. (2016). *מסורות וזרמים במחקר האיכותני: תפיסות, אסטרטגיות וכלים מתקדמים*. רעננה: מופ"ת.

קין, ז'. (2016). "סיכון" ו"עמידות" בקרב בני נוער - סקירת ספרות ביקורתית. *מניתוק לשילוב*, 1, 83-111.

קשי, ע'. (2019). *ועדות לתכנון טיפול והערכה כמרחב של שותפויות*. *נקודת מפגש*, 16, 28-32.

רואר-סטריאר, ד'. (2007). הפחתת הסיכון לילדים בהקשרים תרבותיים משתנים: המלצות להתערבות והכשרה. בתוך ר. כהן וד. הופשטטר (עורכות), *משפחה ודעת* (כרך ג'-המעשה בהנחיית הורים, 15-26). ירושלים: משרד החינוך.

רואר-סטריאר, ד'. (2016). הכשרה אקדמית לעבודה סוציאלית מותאמת הקשר עם משפחות: תובנות ואתגרים. *חברה ורווחה*, לו(3-4), 439-461.

רוזנפלד, י'. (1993). שותפות - קווים לפיתוח פרקטיקה עם ולמען אוכלוסיות מובסות. *חברה ורווחה*, י"ג(3), 225 - 236.

רומי, ש'. (2007). קידום נוער: התפתחות וסוגיות מרכזיות. בתוך ש'. רומי ושמיד, מ' (עורכים), *החינוך הבלתי פורמלי במציאות משתנה*. (עמ' 453-467). ירושלים: מאגנס.

- רוסו-נצר, פ' ושלזינגר ר'. (2017). הכשרת סטודנטיות חרדיות לייעוץ חינוכי: מבט מבפנים. *דברים*, 10, 137-155.
- ריבקין, ד. ושמעיה ידגר, ס. (2007). *הערכת תוכנית ק.ד.מ. קבוצות דיון משפחתיות לנוער עובר חוק*. ירושלים: מאיירס ג'וינט מכון ברוקדייל.
- שלחב, י. ופרידמן, מ. (1985). *התפשטות תוך הסתגרות: הקהילה החרדית בירושלים*. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
- שמיד, ה' ושמר, א'. (2006). לקראת הגדרה משותפת של שותפות קהילתית: גישה תלת מימדית. *חברה ורווחה*, 26, 327-354.
- שמר, א. (2003). *שותפות קהילתית בתהליכי הנהגת שינויים בקיבוץ*. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה ירושלים: בית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש פאול ברוולד.
- שמר, א'. (2019). הזמנה לשיתופיות מקיפ"ה. *נקודת מפגש*, 16, 6-14.
- שקדי, א'. (2003). *מילים המנסות לגעת - מחקר איכותני, תיאוריה ויישום*. תל-אביב: רמות.
- תימור-שליון, ש'. (2018). שותפות: הפרקטיקה ומשמעויותיה בעבודה עם בני נוער. *ביטחון סוציאלי*, 104, 9-34.
- תקנון העובדים הסוציאליים 8.9 (2017). *ועדת תכנון טיפול והערכה- תפקידה ודרכי עבודתה*.
- Abma, T., Meijer, E., & Schout, G. (2019). Family Group Conferencing in Coercive Psychiatry: On Forming Partnership Between the Client, Social Networks and Professionals. *Issues in mental health nursing*, 40, 459-465.
Doi: org/10.1080/01612840.2018.1563254
- Abram, F., Burgess, H., & Frost, N. (2014). Family group conferences: evidence, outcomes and future research. *Child & Family Social Work*, 19(4), 501-507.
Doi: org/10.1111/cfs.12049
- Allan, H., Drury, I., Hollinshead, D., Merkel-Holguin, L. & Schwab-Reese, L. (2019). Nothing about me without me: Children and young people's experiences with family group conferences. *Child & Family Social Work*, 19(4), 1-10.
Doi: org/10.1111/cfs.12648
- Alvord, M. K., & Grados, J. J. (2005). Enhancing Resilience in Children: A Proactive Approach. *Professional Psychology: Research and Practice*, 36(3), 238-245.
Doi: org/10.1037/0735-7028.36.3.238
- Archard, D., & Skivenes, M. (2009) Hearing the child. *Child Family Social Work*, 14 (4), 391-399. Doi:org/10.1111/j.1365-2206.2008.00606.x

- Arnkil, T. E. (2003). *Early intervention–anticipation dialogues in the grey zone of worry*. Nordiska barnavårdsk on gressen. Reykjavik, Island.
- Arnstein, S. R. (1969). A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of planners*, 35(4), 216-224. Doi: org/10.1080/01944366908977225
- ATD Fourth World (2017). *The Roles We Play: Recognising the Contribution of People in Poverty*. England: ATD Fourth World.
- Attar-Schwartz, S., Ben-Arieh, A., & Khoury-Kassabri, M. (2011). The geography of children's welfare in Israel: The role of nationality, religion, socio-economic factors and social worker availability. *British Journal of Social Work*, 41, 1122-1139. Doi: org/10.1093/bjsw/bcq134
- Bamberger, E., Gemara, N., Keesing, R., Korbin, J., Nadan, Y & Roer-Strier, D. (2018). 'Spiritual Risk': A Parental Perception of Risk for Children in the Ultra-Orthodox Jewish Community. *The British Journal of Social Work*, 49(5), 1198-1215. Doi: org/10.1093/bjsw/bcy092
- Band-Winterstein, T. & Freund, A. (2013). Between tradition and modernity: Social work-related change processes in the Jewish ultra-orthodox society in Israel. *International Journal of Intercultural Relations*, 37(4), 422-433. Doi: 10.1016/j.ijintrel.2012.10.003
- Barn, R., & Das, C. (2015). Family group conferences and cultural competence in social work. *The British Journal of Social Work*, 46(4), 942-959. Doi: org/10.1093/bjsw/bcu105
- Barnsdale, L., & Walker, M. (2007). *Examining the use and impact of Family Group Conferencing*. Social Work Research Centre University of Stirling. Edinburgh: Scottish Executive.
- Bcsly, F., Darlington, Y., Healy, K. & Yellowlees, J. (2011). Parents' perceptions of their participation in mandated family group meetings. *Children and Youth Services Review*, 34, (2), 331-337. Doi: org/10.1016/j.childyouth.2011.10.030
- Bear, P. S., Conti, R., Day, P. A., Geary, E., Marcynyszyn, L. A., Pecora, P. J., & Wilson, S. T. (2012). Family Group Decision Making (FGDM) with Lakota families in two tribal communities: tools to facilitate FGDM implementation and evaluation. *Child welfare*, 91(3), 34-113.
- Bednar, S. G., & van Wormer, K. (2002). Working with male batterers: A restorative strengths perspective. *Families in Society*, 83(5), 557-565.

- Beetham (1999). *Democracy and human rights*. Cambridge: Polity Press.
- Ben-Ari, A. & Nadan, Y. (2013). What can we learn from rethinking “multiculturalism” in social work education? *Social Work Education*, 32(8), 1089–1102.
Doi: org/10.1080/02615479.2012.723686
- Ben-Arieh, A. & Gottfried, R. (2018). The Israeli Child Protection System. *Child Maltreatment*, 139-171.
- Benbenishty, R. & Schmid, H. (2011). Public attitudes toward child maltreatment in Israel: Implications for policy. *Children and Youth Services Review*, 33(7), 1181–1188. Doi: 10.1016/j.childyouth.2011.02.015
- Bernier, J. E., Durran, I., Feinberg, L., Pedersen, P., Smith, E. J., Sue, D. W., & Vasquez-Nuttal, E. (1982). Position paper: Cross-cultural counseling competencies. *The Counseling Psychologist*, 10, 45–52.
Doi: 10.1177/0011000082102008
- Bessell, S. (2011). Participation in decision-making in out-of-home care in Australia: What do young people say? *Children and Youth Services Review*, 33(4), 496-501.
Doi: org/10.1016/j.childyouth.2010.05.006
- Booth, J.M & Marsiglia, F., (2015) 'Cultural Adaptation of Interventions in Real Practice Settings'. *Research on Social Work Practice*, 25, 423–432.
Doi: 10.1177/1049731514535989
- Braithwaite, J. (2000). Democracy, Community and Problem Solving. In G. Burford & J. Hudson (Eds.), *Family group conferencing: Perspectives on policy, practice and research*. (pp. 31-39). NY: Aldine de Gruyter.
- Brown, L. (2019). Managing evidence and cultural adaptation in the international transfer of innovative social work models. *International Social Work* 1-12.
Doi: pdf/10.1177/0020872818818247
- Buchbinder, E., & Shoob, T. (2013). Essential partnership: Child welfare officers' perceptions of cooperation with rabbis in the Ultra-Orthodox Jewish community in Israel. *Journal of Social Service Research*. 39, 204-217.
Doi: org/10.1080/01488376.2012.745825
- Bunders-Aelen, J. F. G., Dedding, C. W. M. & Van Bijleveld, G. G. (2014). Seeing eye to eye or not? Young people's and child protection workers' perspectives on children's participation within the Dutch child protection and welfare services. *Children and Youth Services Review*, 47, 253-259.
Doi: org/10.1016/j.childyouth.2014.09.018.

- Bunge, M. J. (2014) 'The positive role of religion and religious communities in child protection', *Child abuse & neglect*, 38(4), 562-566.
- Carlton-LaNey, I., Macgowan, M. J., Pennell, J., Waite, C., & Weil, M. (2004). Increasing the cultural responsiveness of family group conferencing. *Social Work*, 49(2), 291-300.
- Cicchetti, D., & Schneider-Rosen, K. (1986). An organizational approach to childhood depression. In M. Rutter, C. E. Izard, & P. B. Read (Eds.), *Depression in young people: Developmental and clinical perspectives* (pp. 71-134). New York, NY: Guilford Press.
- Cohen, A. J., & Gershon, I. (2015). When the state tries to see like a family: Cultural pluralism and the family group conference in New Zealand. *PoLAR: Political and Legal Anthropology Review*, 38(1), 9-29.
Doi: org/10.1111/plar.12084
- Connolly, M., & MacKenzie, M. (1998). *Effective participatory practice: Family group conferencing in child protection*. New York: Transaction Publishers.
- Connolly, M. (2005). Fifteen years of family group conferencing: Coordinators talk about their experiences in Aotearoa New Zealand. *British Journal of Social Work*, 35(4), 523-540.
Doi: 10.1093/bjsw/bch273
- Cowley, S. & Coyne, I. (2007). Challenging the philosophy of partnership with parents: A grounded theory study. *International Journal of Nursing Studies*, 44, 893-904.
- De Jong, G., & Schout. G. (2013). Breaking through marginalisation in public mental health care with Family Group Conferencing: Shame as risk and protective factor. *British Journal of Social Work*, 43 (7) pp. 1439-1454.
Doi: 10.1093/bjsw/bcs050
- Doolan, M. (2004). *The Family Group Conference: A mainstream approach in child welfare decision-making*. In American Humane Society Conference on Family Group Decision Making, Harrisburg, PA.
- Ellis, C. (2007). Telling Secrets, Revealing Lives- Relational Ethics in Research With Intimate Others. *Qualitative inquiry*, 13(1), 3-29.
Doi: org/10.1177/1077800406294947

- Engdaw-Vanda, S., Gemara, N., Nadan, Y., Roer-Strier, D., & Tener, D. (2018). in the eyes of the beholder: Parental and professional value mismatch in child risk and protection in two communities in Israel'. *International Journal of Psychology*, 53(s2), 23-33. Doi: 10.1002/ijop.12513.
- Fontana, A., & Frey, J. H. (1994). Interviewing: The art of science. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *Handbook of qualitative research* (pp. 361-376). Thousand Oaks, CA, US: Sage Publications, Inc.
- Fox, N. A., Gunnar, M. R & Phillips, D. A (2011). Same place, different experiences: Bringing individual differences to research in child care. *Child Development Perspectives*, 5(1), 44-49. Doi: org/10.1111/j.1750-8606.2010.00155.x
- Friedman, M. (1991). *The Haredi (ultra orthodox) society: Sources, trends and processes*. Jerusalem: The Jerusalem Institute for Israel Studies (Hebrew).
- Fusco, R. A. & McCrae, J. S., (2010). A racial comparison of Family Group Decision Making in the USA. *Child & Family Social Work*, 15(1), 41-55. Doi: org/10.1111/j.1365-2206.2009.00636.
- Gallagher, M., Smith, M., Hardy, M., & Wilkinson, H. (2012). Children and families' involvement in social work decision making. *Children & Society*, 26(1), 74-85. Doi: org/10.1111/j.1099-0860.2011.00409.
- Ganz, Z. & Nadan, Y. (2018). 'The perspective of Ultra-Orthodox children in Israel on risk and protection: The intersection of culture, religion, gender and age. *Childhood*, 25(3), pp. 325– 339. Doi: full/10.1177/0907568218774096
- Glaser, B. G., & Strauss, A. L. (2017). *Discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research*. New York: Routledge. Doi: org/10.4324/9780203793206
- Hakak, Y. (2011). Psychology and democracy in the name of God? The invocation of modern and secular discourses on parenting in the service of conservative religious aims, *Mental Health, Religion & Culture*, 14(5), 433-458. DOI: 10.1080/13674671003793698
- Hart, R. (1992). *Children's Participation: From Tokenism to Citizenship*. Florence: Unicef

- Holland, S., & Rivett, M. (2006). 'Everyone started shouting': Making connections between the process of family group conferences and family therapy practice. *British Journal of Social Work*, 38(1), 21-38.
Doi: org/10.1093/bjsw/bcl064
- Holtan, A., Jenssen, T. Strandbu, A., & Jenssen, T. Thørnblad, R., (2016). Family group conferences: from Maori culture to decision-making model in work with late modern families in Norway. *European Journal of Social Work*, 19(6), 992-1003.
Doi: org/10.1080/13691457.2015.1086727
- Huntsman, L. (2006). *Family group conferencing in a child welfare context. Literature review*. Ashfiel: NSW Department of Community Services.
- Karen J. Skaale, H. & Øivin C. (2014). *Knowledge Review on Family Group Conferencing, Experiences and Outcomes*. Bergen, Norway: uni Research.
- Kempe Center for the Prevention and Treatment of Child Abuse and Neglect. (2013). *Family group decision making in child welfare: Purpose, values and processes*. Retrieved on from the Web, July 10,2019 from:
<http://www.ucdenver.edu/academics/colleges/medicalschoo/departments/pediatrics/subs/can/FGDM/Documents/FGDM%20Web%20Pages/About%20FGDM/FGDM%20Purpose%20Values%20and%20Processes.pdf>
- Kiro, H. (2006). Child Rights, Family Rights and the Family Group Conference: The New Zealand Experience. Retrieved from the Web May, 6, 2018 from
http://www.americanhumane.org/site/DocServer/child_and_family_rights_speech.pdf?docID=4626
- Klimidis, S., Lewis, J., Stuart, G. & Ziguras, S (2014). Ethnic matching of clients and clinicians and use of mental health services by ethnic minority clients. *Psychiatric Services*, 54, 535-541.
- Korbin, J., Nadan, Y. & Spilsbury, J. (2015). Culture and context in understanding child maltreatment: Contributions of intersectionality and neighborhood-based research. *Child Abuse and Neglect*, 41, 40-48.
Doi: 10.1016/j.chiabu.2014.10.021
- Lightman, E. S. & Shor, R. (2002). Askanim: Informed helpers and cultural brokers as a bridge to secular helpers for the Ultra-Orthodox Jewish communities of Israel and Canada. *Families in Society*, 83(3), 1-10.
Doi: org/10.1606/1044-3894.26

- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Beverly Hills, CA: Sage Inc.
- Lum, G. (1999). Where's the Competence in Competence-based Education and Training? *Journal of Philosophy of Education*, 33(3), 403-418.
Doi: 10.1111/1467-9752.00145
- Lundy, L. (2018). In defence of tokenism? Implementing children's right to participate in collective decision-making. *Childhood*, 25(3), 340-354.
Doi: org/10.1177/0907568218777292.
- Manson, J. (2004). Semistructured interview. *The SAGE Encyclopedia of Social Science Research Methods*.
Doi: 10.4135/97814/12950589.
- Nadan, Y. (2016). Teaching Note—Revisiting Stereotypes: Enhancing Cultural Awareness Through a Web-Based Tool. *Journal of Social Work Education*, 52(1), 50-56. Doi: 10.1080/10437797.2016.1113054
- Natland, S., & Malmberg-Heimonen, I. (2014). A study of coordinator positionings in family group conferences. *Nordic Social Work Research*, 4(2), 158-172.
Doi: org/10.1080/2156857X.2013.826142
- Olson, K. B. (2009). Family group conferencing and child protection mediation: Essential tools for prioritizing family engagement in child welfare cases. *Family Court Review*, 47(1), 53-68. Doi.org/10.1111/j.1744-1617.2009.00239.x
- Peshkin, A. (2000). The nature of interpretation in qualitative research. *Educational Researcher*, 29(9), 5-9. Doi: 10.3102/0013189X029009005
- Pinkus, S. (2003). All talk and no action: Transforming the rhetoric of parent-professional partnership into practice. *Journal of Research in Special Educational Needs*, 3, 128-141. Doi: org/10.1111/1471-3802.00004
- Pranis, K. (2000). Conferencing in the community. In G. Burford & J. Hudson (Eds.), *Family group conferencing: Perspectives on policy, practice and research*. pp. 120-130. NY: Aldine de Gruyter.
- Roer-Strier, D., & Sands, R. G. (2014). Moving beyond the 'official story': when 'others' meet in a qualitative interview. *Qualitative Research*, 15(2), 251-268.
Doi: 10.1177/1468794114548944.

- Ryburn, M, Sundell, K. & Vinnerljung, B. (2001). Social workers' attitudes towards family group conferences in Sweden and the United Kingdom. *International Journal of Child & Family Welfare*, 5(1-2), 28-39.
Doi: 10.1046/j.1365-2206.2001.00216.
- Saleebey, D. (1997). The strengths approach to practice. *The strengths perspective in social work practice*, 3, 80-93.
- Sawrikar, P. (2014). Inadequate supervision or inadequate sensitivity to cultural differences in parenting? Exploring cross-cultural rates of neglect in an Australian sample. *Qualitative Social Work*, 13(5), 619–635.
Doi: 10.1177/1473325013512359
- Sawrikar, P., & Katz, I. B. (2014). Recommendations for Improving Cultural Competency When Working with Ethnic Minority Families in Child Protection Systems in Australia. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 31(5), 393–417.
- Siegel, DJ. (2004). Attachment and self understanding: Parenting with the brain in mind. *Journal of prenatal and perinatal psychology*, 18(4), 273-287.
- Sjöberg, L. (1998). Worry and risk perception. *Risk analysis*, 18(1), 85-93.
- UN General Assembly, Convention on the Rights of the Child, 20 November 1989, United Nations, Treaty Series, vol. 1577, p. 3. Retrieved from the Web September 20, 2019, from:
<https://www.refworld.org/docid/3ae6b38f0.html>
- Weaver, H. N., & Wodarski, J. S. (1995). Cultural issues in crisis intervention: Guidelines for culturally competent practice. *Family Therapy: The Journal of the California Graduate School of Family Psychology*, 22(3), 213-223.
- Wong, Y. R. & Yan, M. C. (2005). Rethinking self-awareness in cultural competence: Toward a dialogic self in cross-cultural social work, *Families in Society* 86, 181-188. Doi: 10.1606/1044-3894.2453

נספחים

נספח 1. טבלת משתתפים שנחקרו במחקר זה

שם (בדוי)	תפקיד	מקצוע	גיל	ארץ מוצא	השתייכות דתית
משפחת מיכאלוב					
הודיה	עו"ס	עו"ס	34	ישראל	דתי לאומי- ספרדי
דנה	מתאמת	מגשרת	57	ישראל	חילוני- אשכנזי
שרה	תומכת	עו"ס	45	ישראל	חרדי- אשכנזי
רבקה	אם	ללא תעסוקה	44	בריה"מ	חרדי- אשכנזי
משפחת קדישמן					
עדי	עו"ס	עו"ס	27	ישראל	דתי לאומי- ספרדי
יואב	מתאם	עורך דין	47	ישראל	חילוני- אשכנזי
נועה	אם	עובדת מפעל	34	בריה"מ	חרדי = אשכנזי
הרב כהן	תומך	מנהל ישיבה	65	ישראל	חרדי- אשכנזי
משפחת מלול					
אביב	עו"ס	עו"ס נוח"ם (נוער חרדי נושר)	32	ישראל	דתי לאומי- אשכנזי
שרית	אם	מורה	47	ישראל	חרדי- ספרדי
אסתר	בת	תלמידה	16	ישראל	חרדי- ספרדי

מיכל	מתאמת	עו"ס	46	ישראל	חילוני- אשכנזי
משפחת זיגדון					
דקלה	עו"ס	עו"ס	37	ישראל	חרדי-ספרדי
שולה	תומכת	מורה	35	ישראל	חרדי- ספרדי
תקווה	אם	לא עובדת	41	ישראל	חרדי- ספרדי
אלחנן	אב	אברך	50	ישראל	חרדי- ספרדי
יואב	מתאם	עורך דין	47	ישראל	חילוני
משפחת פרישמן					
דקלה	עו"ס	עו"ס משפחה	37	ישראל	חרדי- אשכנזי
יעל	תומכת	מנחת הורים	39	ישראל	חרדי- אשכנזי
חיים	מתאם	מנחה הורים+ גישור	62	ישראל	חילוני
שובל	מתאמת	גישור וקינסולוגיה	38	ישראל	חילוני

נספח 2. מדריך ראיון הורים

קוד המשפחה: _____

שם המראיין: _____

מבוא

שלום _____ (שם ההורה),

אני _____ (שם המראיין) ואני חלק מצוות הלומד את התהליך שנעשה בקד"מ – קבוצת דיון משפחתית. הכוונה לתהליך ההכנה ולהיוועדות שעברת ולתוצאות שלו. זאת על מנת לעצב ולשפר את תהליך קד"מ כך שיעשה בצורה מיטבית, הוגנת ויעילה עבור משפחות נוספות. לאור הניסיון שצברת חשוב לנו לשמוע כיצד אתה הרגשת בתהליך ומה חשבת לגביו.

אני מודה לך על שהסכמת להקדיש זמן ולהתראיין. ראיון זה מהווה חלק מראיון נוסף עם שאלות סגורות שמופיע כשאלון, ושאלונים נוספים שניתנים גם לעובדת הסוציאלית, לילד שלך (באישורך כמובן) ולאחד התומכים שבחרת והגיעו להיוועדות. כל הפרטים נשמרים בסודיות גמורה ואף שם לא יוזכר בתהליך העבודה על הנתונים.

חשוב לי שתעלה נושאים שחשוב לך לדבר עליהם בהקשר למצב שהביא לתוכנית קד"מ ועל התהליך של ביצוע קד"מ. אין כאן תשובות נכונות או לא נכונות. יש חשיבות רבה למחשבות, לרגשות, לחוויות ולתובנות שלך.

להחתים על טופס הסכמה ולהסביר בעל פה – סודיות, הקלטה, יכולת להפסיק את הראיון וכו'.

נתחיל במספר פרטים כלליים ולאחר מכן נעבור לשיחה פתוחה יותר.

- שם מלא של ההורה _____
- מצב משפחתי : חד הורי/נשוי
- גיל _____
- מספר ילדים : _____
- ישוב _____
- מוצא : _____
- שם המראיין _____
- תאריך הראיון : _____
- מיקום הראיון : _____

• משך הראיון: _____

• תאריך ההיוועדות: _____

הנחיה למראיינ/ת:

במידה והראיון זורם ניתן לאפשר זאת ולהתקדם עם השאלות על פי סדר הנושאים שהמראיין יוצר. חשוב להתייחס לתחומי התוכן.

שימ/י לב לדבר בשפה מותאמת למגדר, לסיטואציה, להקשר ולשפה שהוא/היא מדבר/ת. יש לפשט שאלות שלא ברורות.

רצוי לבקש דוגמאות מהמראיין.

שאלות מנחות:

היכרות.

אשמח להכיר אותך, לשמוע עליך – מה לדעתך חשוב לדעת עליך.

תפיסת ראציונל התוכנית.

איך הגעת לתוכנית קדם?

מה לדעתך גרם לעובדת הסוציאלית להציע לך להשתתף בתהליך זה? מה היו הפתרונות אותם ניסיתם קודם?

תהליך ההכנה.

מה אתה יכול לספר לי על התוכנית- תהליך ההכנה שעברתם?

מי השתתף בפגישות?

על מה דיברו?

על מה חשבת כשמעת את מה שדיברו?

האם הצלחת לבטא את עצמך? וכי?

היוועדות.

כיצד הכנתם את מפגש ההיוועדות? מה היה חלקך בהכנה?

איך הרגשת במפגש עם כל השותפים? מדוע? תן דוגמאות.

איך הרגשת בשלבי ההיוועדות השונים? (העלאת הדאגות, זמן פרטי למשפחה, הצגת תוכנית המשפחה)

ממי הרגשת הכי הרבה תמיכה בפגישות שהיו?

מה התמיכה שקיבלת? דוגמאות

מה היו הדברים החיוביים?

מה היו הקשיים?

תוצאות.

עד כה (ההכנה להיוועדות וההיוועדות) מה הושג מבחינתך? ובזכות מה? (לאחר שיענה אפשר לברר היבטים כמו: הערכת "סיכון" הילד, רשת תמיכה של המשפחה, דרכי התמודדות, יחסים במשפחה, מיצוי זכויות...)

ביקורת.

מה היית משנה בתהליך?

תפיסת הסיכון

האם לדעתך היה סיכון כלשהו עבור הילד שלך שבגללו הופנית לקדם?

האם הוא הופחת- התחזק?

איזה גורמים לתפיסתך מספקים הגנה טובה לילד שלך? (רווחה, קהילה, משפחה, גורמים רוחניים...)

מה מאפיין הגנה זו?

(במידה והייתה חשיבה על הוצאת הילד מהבית והוא לא הוצא/כן הוצא) – מה היו השיקולים והפתרונות הנוספים שעלו בהקשר להוצאתו מהבית והאם הם נכונים עבורו ועבורכם כמשפחה לדעתך?

קשר בין המשפחה לגורמי רווחה

כיצד אתה מאפיין את הקשר שלך עם העובדת הסוציאלית ועם גורמי רווחה נוספים?

האם משהו השתנה בעקבות התהליך?

עבודה מתוך הקשר

האם לדעתך קיבלת יחס של הבנה ופתרונות המותאמים לתרבות של המשפחה שלך? כן/לא – מדוע? דוגמאות?

מה עוד

חשוב שאדע על התוכנית? מסקנות? רעיונות ומחשבות שיש לך?

אני ממש מודה לך על כל מה שסיפרת לי ושיתפת אותי.

מראיין, לאחר כל ראיון אנא כתוב פסקה רפלקסיבית והערות לגבי ההקשר שבו נערך הראיון.

נספח 3. מדריך ראיון עובדת סוציאלית

קוד משפחה: _____

שם המראיין: _____

מבוא

שלום _____ (שם הע"ס),

אני _____ (שם המראינת) ואני חלק מצוות המחקר הלומד את התהליך שנעשה בקד"מ. לאור הניסיון שצברת חשוב לנו לשמוע כיצד אתה הרגשת בתהליך ומה חשבת לגביו.

אני מודה לך על שהסכמת להקדיש זמן ולהתראיין. ראיון זה מהווה חלק מראיון נוסף עם שאלות סגורות שמופיע כשאלון אותו נשאל אותך, ושאלונים נוספים שניתנים גם להורה, לילד ולמתאם, ובמספר מיקרים גם לאחד התומכים שנבחרו להגיע להיוועדות. כל הפרטים נשמרים בסודיות גמורה ואף שם לא יוזכר בתהליך העבודה על הנתונים. חשוב לי שתעלי נושאים שחשוב לך לדבר עליהם בהקשר למצב שהביא לתוכנית קד"מ ועל התהליך של ביצוע קד"מ. אין כאן תשובות נכונות או לא נכונות. יש חשיבות רבה למחשבות, לרגשות, לחוויות ולתובנות שלך.

להחתים על טופס הסכמה ולהסביר בעל פה – סודיות, הקלטה, יכולת להפסיק את הראיון וכו'. נתחיל במספר פרטים כלליים ולאחר מכן נעבור לשיחה פתוחה יותר.

- שם העובדת הסוציאלית: _____
- תפקיד: _____
- מקום עבודה: _____
- שם המשפחה: _____
- ישוב: _____
- מוצא: _____
- שם המראיין: _____
- תאריך הראיון: _____
- תאריך ההיוועדות: _____

הנחיה למראיין/ת:

במידה והראיון זורם ניתן לאפשר זאת ולהתקדם עם השאלות על פי סדר הנושאים שהמראיין יוצר. חשוב להתייחס לתחומי התוכן. שימי לב לדבר בשפה מותאמת למגדר, לסיטואציה, להקשר ולשפה שהוא/היא מדבר/ת. יש לפשט שאלות שלא ברורות.

רצוי לבקש דוגמאות מהמרואינת.

שאלות מנחות:

היכרות.

אשמח להכיר אותך, לשמוע על התפקיד שאת עושה.
כמה זמן את בתפקיד,
עם מה ועם מי התפקיד מפגיש אותך....

תפיסת ראציונל התוכנית.

איך נחשפת לתוכנית קד"מ?
מה חשבת על התוכנית?
מה גרם לך להציע להורים להשתתף בתהליך זה?
מה היו הפתרונות אותם ניסיתם קודם?

תהליך ההכנה.

מה את יכולה לספר לי על התוכנית-
כיצד חווית את המפגש שלך עם המתאמת?
מה היה תהליך ההכנה שעברה המשפחה לפי הידוע לך?
מה היה מקומך בתהליך זה? כיצד חווית מיקום זה - ומדוע?

היוועדות.

איזה הכנה עברת לקראת ההיוועדות?
איך התנהלה ההיוועדות?
מה דעתך על התהליך?
איך היתה החוויה שלך במפגש הזה?
כיצד לדעתך המשפחה, כולל הילד/ה – חוו את ההיוועדות?
מה מחשבותייך על ההחלטות שהתקבלו בהיוועדות? תני דוגמאות.

לאחר ההיוועדות:

מה יהיה תפקידך/חלקך בתוכנית עליה החלטתם?
כיצד מתנהל כעת הקשר שלך עם המשפחה?
איזה דברים טובים יקרו להערכתך בתהליך זה?
איזה אתגרים וקשיים יהיו בדרך?
(במידה והיה מלווה-משפחה) ממה שראית, מה היתה לדעתך תרומתו של המלווה לתהליך זה? מה
איפשר או איתגר את הקשר שלו עם המשפחה? כיצד התנהל ביניכם הקשר לגבי המשפחה?

תוצאות -

עד כה מה הושג מבחינתך בתוכנית? (לאחר שתענה אפשר לברר היבטים כמו: הערכת "סיכון" הילד,
רשת תמיכה של המשפחה, דרכי התמודדות, יחסים במשפחה, מיצוי זכויות...)
בזכות מה הושגו הישגים אלו לדעתך?

ביקורת: מה היית משנה בתהליך?

תפיסת הסיכון.

מה היה לדעתך הסיכון עבור הילד לפני שהגיע לתוכנית?

ומה לגבי הסיכון כעת?

איזה גורמים לתפיסתך מספקים הגנה טובה לילד/ה (רווחה, קהילה, משפחה, גורמים רוחניים...)

מה מאפיין הגנה זו?

במידה והיתה חשיבה על הוצאת הילד מהבית והוא לא הוצא/כן הוצא – מה היו השיקולים

והפתרונות הנוספים שעלו בהקשר להוצאתו מהבית והאם הם נכונים עבורו להערכתך?

קשר בין גורמי רווחה למשפחה.

כיצד את מאפיין את הקשר שלך עם המשפחה לאורך כל התהליך?

האם משהו השתנה בעקבות התהליך?

עבודה מתוך הקשר.

האם לדעתך נעשה מאמץ להתאים את התהליך להקשרים השונים של המשפחה – למשל הקשר

תרבותי, מצב של עוני, של הגירה? תן דוגמאות.

מה עוד ניתן לשפר בתחום זה?

מה עוד חשוב שאדע על התוכנית? מסקנות? רעיונות ומחשבות שיש לך?

אני ממש מודה לך על כל מה שסיפרת לי ושיתפת אותי.

מראיין, לאחר כל ראיון אנא כתוב פסקה רפלקסיבית והערות לגבי ההקשר שבו נערך הראיון.

נספח 4. מדריך ראיון ילד

קוד משפחה: _____

שם מראיין: _____

מבוא

שלום _____ (שם התומכת),

אני _____ (שם המראיין) ואני חלק מצוות הלומד את התהליך שנעשה בקד"מ – קבוצת דיון משפחתית. הכוונה לתהליך ההכנה ולהיוועדות שעברת ולתוצאות שלו. זאת על מנת לעצב ולשפר את תהליך קד"מ כך שיעשה בצורה מיטבית, הוגנת ויעילה עבור משפחות נוספות. לאור הניסיון שצברת חשוב לנו לשמוע כיצד אתה הרגשת בתהליך ומה חשבת לגביו. אני מודה לך על שהסכמת להקדיש זמן ולהתראיין. ראיון זה מהווה חלק מראיונות נוספים שאנו שואלים את ההורה, את הילד/ה, העובדת הסוציאלית ולאחד התומכים שבחרת והגיעו להיוועדות. כל הפרטים נשמרים בסודיות גמורה ואף שם לא יוזכר בתהליך העבודה על הנתנים.

חשוב לי שתעלה נושאים שחשוב לך לדבר עליהם בהקשר למצב שהביא לתוכנית קד"מ ועל התהליך של ביצוע קד"מ. אין כאן תשובות נכונות או לא נכונות. יש חשיבות רבה למחשבות, לרגשות, לחוויות ולתובנות שלך.

להחתים על טופס הסכמה ולהסביר בעל פה – סודיות, הקלטה, יכולת להפסיק את הראיון וכו'.

נתחיל במספר פרטים כלליים ולאחר מכן נעבור לשיחה פתוחה יותר.

- שם המשפחה בתוכנית קד"ם: _____
- שם התומכת: _____
- מין התומכת: _____
- מקום מגורים: _____
- מוצא: _____
- תעסוקה: _____
- קשר למשפחה: _____
- זמן היכרות עם המשפחה: _____
- ישוב: _____
- תאריך הראיון: _____
- תאריך ההיוועדות: _____

הנחיה למראיינ/ת:

במידה והריאיון זורם ניתן לאפשר זאת ולהתקדם עם השאלות על פי סדר הנושאים שהמראיין יוצר. חשוב להתייחס לתחומי התוכן. שימ/י לב לדבר בשפה מותאמת למגדר, לסיטואציה, להקשר ולשפה שהוא/היא מדבר/ת. יש לפשט שאלות שלא ברורות. רצוי לבקש דוגמאות מהמראיין.

שאלות מנחות:

היכרות.

אשמח להכיר אותך, לשמוע מה את עושה בדרך כלל, מה הקשר שלך למשפחה בדרך כלל?

תפיסת רציונל התוכנית.

איך נחשפת לתוכנית קד"מ?

מי פנה אליך?

מה חשבת על התוכנית?

מה גרם לך להסכים להשתתף בתהליך זה?

מה ידעת על המצב של המשפחה?

האם לפני קד"מ היה לך קשר עם המשפחה בהקשר של ההתמודדות שלה עם המצב של הילדים?

תהליך ההכנה.

מה את יכולה לספר לי על תהליך ההכנה שעברת עם המתאמת?

כיצד הכינו אותך למפגש ההיוועדות?

כיצד חווית את המפגש שלך עם המתאמת?

מה התהליך הזה איפשר לך?

במה הוא איתגר אותך?

היוועדות.

איך התנהלה ההיוועדות?

מה דעתך על התהליך?

איך את/ה הרגשת במפגש זה? מדוע?

האם השפעת לדעתך על מה שהתרחש והוחלט בהיוועדות?

כיצד לדעתך המשפחה, כולל הילד/ה – חוו את ההיוועדות?

מה מחשבותייך על ההחלטות שהתקבלו בהיוועדות? תני דוגמאות.

לאחר ההיוועדות.

מה יהיה תפקידך/חלקך בתוכנית עליה החלטתם?

כיצד מתנהל כעת הקשר שלך עם המשפחה?

האם את שבעת רצון מההחלטות לגבי חלקך בתהליך? – מדוע?

מהם האתגרים שאת צופה?

(במידה והיה מלווה-משפחה) ממה שראית, מה היתה/תהיה לדעתך תרומתו של המלווה לתהליך זה? מה איפשר או איתגר את הקשר שלו עם המשפחה?

תוצאות.

מה הושג עד כה מבחינתך בתוכנית? (לאחר שיענה אפשר לברר היבטים כמו: הערכת "סיכון" הילד, רשת תמיכה של המשפחה, דרכי התמודדות, יחסים במשפחה, מיצוי זכויות...) (במידה והיתה חשיבה על הוצאת הילד מהבית והוא לא הוצא/כן הוצא) – מה היו השיקולים והפתרונות הנוספים שעלו בהקשר להוצאתו מהבית והאם הם נכונים עבורו להערכתך?

ביקורת.

מה היית משנה בתהליך?

תפיסת הסיכון.

מה היה לדעתך הסיכון עבור הילד בתחילת התהליך ומה לגבי הסיכון כעת? איזה גורמים לתפיסתך מספקים הגנה טובה לילד/ה (רווחה, קהילה, משפחה, גורמים רוחניים...) מה מאפיין הגנה זו?

קשר עם גורמי רווחה.

במידה ויש לך מידע בענין - מה את/ה חושבת על גורמי הרווחה שהיו מעורבים בתהליך? האם משהו השתנה בקשר בינם לבין המשפחה בעקבות התהליך?

עבודה מתוך הקשר.

האם לדעתך נעשה מאמץ להתאים את התהליך להקשרים השונים של המשפחה – למשל הקשר תרבותי, מצב של עוני, של הגירה? תן דוגמאות. מה עוד ניתן לשפר בהקשר זה?

מה עוד.

חשוב שאדע על חלקך בתוכנית? מסקנות? רעיונות ומחשבות שיש לך? אני ממש מודה לך על כל מה שסיפרת לי ושיתפת אותי.

מראיין, לאחר כל ראיון אנא כתוב פסקה רפלקסיבית והערות לגבי ההקשר שבו נערך הראיון.

נספח 5. מדריך ראיון תומכים

קוד משפחה: _____

שם מראיין: _____

מבוא

שלום _____ (שם התומכת),

אני _____ (שם המראיינת) ואני חלק מצוות הלומד את התהליך שנעשה בקד"מ – קבוצת דיון משפחתית. הכוונה לתהליך ההכנה ולהיוועדות שעברת ולתוצאות שלו. זאת על מנת לעצב ולשפר את תהליך קד"מ כך שיעשה בצורה מיטבית, הוגנת ויעילה עבור משפחות נוספות. לאור הניסיון שצברת חשוב לנו לשמוע כיצד אתה הרגשת בתהליך ומה חשבת לגביו.

אני מודה לך על שהסכמת להקדיש זמן ולהתראיין. ראיון זה מהווה חלק מראיונות נוספים שאנו שואלים את ההורה, את הילד/ה, העובדת הסוציאלית ולאחד התומכים שבחרת והגיעו להיוועדות. כל הפרטים נשמרים בסודיות גמורה ואף שם לא יוזכר בתהליך העבודה על הנתנים.

חשוב לי שתעלה נושאים שחשוב לך לדבר עליהם בהקשר למצב שהביא לתוכנית קד"מ ועל התהליך של ביצוע קד"מ. אין כאן תשובות נכונות או לא נכונות. יש חשיבות רבה למחשבות, לרגשות, לחוויות ולתובנות שלך.

להחתים על טופס הסכמה ולהסביר בעל פה – סודיות, הקלטה, יכולת להפסיק את הראיון וכו'.

נתחיל במספר פרטים כלליים ולאחר מכן נעבור לשיחה פתוחה יותר.

- שם המשפחה בתוכנית קד"ם: _____
- שם התומכת: _____
- מין התומכת: _____
- מקום מגורים: _____
- מוצא: _____
- תעסוקה: _____
- קשר למשפחה: _____
- זמן היכרות עם המשפחה: _____
- ישוב _____

- תאריך הראיון : _____
 - תאריך ההיוועדות : _____
- הנחיה למראיינ/ת:**

במידה והראיון זורם ניתן לאפשר זאת ולהתקדם עם השאלות על פי סדר הנושאים שהמראיין יוצר. חשוב להתייחס לתחומי התוכן.

שימ/י לב לדבר בשפה מותאמת למגדר, לסיטואציה, להקשר ולשפה שהוא/היא מדבר/ת. יש לפשט שאלות שלא ברורות.

רצוי לבקש דוגמאות מהמראיין.

שאלות מנחות:

היכרות.

אשמח להכיר אותך, לשמוע מה את עושה בדרך כלל, מה הקשר שלך למשפחה בדרך כלל?

תפיסת רציונל התוכנית.

איך נחשפת לתוכנית קד"מ?

מי פנה אליך?

מה חשבת על התוכנית?

מה גרם לך להסכים להשתתף בתהליך זה?

מה ידעת על המצב של המשפחה?

האם לפני קד"מ היה לך קשר עם המשפחה בהקשר של ההתמודדות שלה עם המצב של הילדים?

תהליך ההכנה.

מה את יכולה לספר לי על תהליך ההכנה שעברת עם המתאמת?

כיצד הכינו אותך למפגש ההיוועדות?

כיצד חווית את המפגש שלך עם המתאמת?

מה התהליך הזה איפשר לך?

במה הוא איתגר אותך?

היוועדות.

איך התנהלה ההיוועדות?

מה דעתך על התהליך?

איך את/ה הרגשת במפגש זה? מדוע?

האם השפעת לדעתך על מה שהתרחש והוחלט בהיוועדות?

כיצד לדעתך המשפחה, כולל הילד/ה – חוו את ההיוועדות?

מה מחשבותייך על ההחלטות שהתקבלו בהיוועדות? תני דוגמאות.

לאחר ההיוועדות.

מה יהיה תפקידך/חלקך בתוכנית עליה החלטתם?

כיצד מתנהל כעת הקשר שלך עם המשפחה?

האם את שבעת רצון מההחלטות לגבי חלקך בתהליך? – מדוע?

מהם האתגרים שאת צופה?

(במידה והיה מלווה-משפחה) ממה שראית, מה היתה/תהיה לדעתך תרומתו של המלווה לתהליך זה? מה איפשר או איתגר את הקשר שלו עם המשפחה?

תוצאות.

מה הושג עד כה מבחינתך בתוכנית? (לאחר שיענה אפשר לברר היבטים כמו: הערכת "סיכון" הילד, רשת תמיכה של המשפחה, דרכי התמודדות, יחסים במשפחה, מיצוי זכויות...) (במידה והיתה חשיבה על הוצאת הילד מהבית והוא לא הוצא/כן הוצא) – מה היו השיקולים והפתרונות הנוספים שעלו בהקשר להוצאתו מהבית והאם הם נכונים עבורו להערכתך?

ביקורת.

מה היית משנה בתהליך?

תפיסת הסיכון.

מה היה לדעתך הסיכון עבור הילד בתחילת התהליך ומה לגבי הסיכון כעת? איזה גורמים לתפיסתך מספקים הגנה טובה לילד/ה (רווחה, קהילה, משפחה, גורמים רוחניים...) מה מאפיין הגנה זו?

קשר עם גורמי רווחה.

במידה ויש לך מידע בענין - מה את/ה חושבת על גורמי הרווחה שהיו מעורבים בתהליך? האם משהו השתנה בקשר בינם לבין המשפחה בעקבות התהליך?

עבודה מתוך הקשר.

האם לדעתך נעשה מאמץ להתאים את התהליך להקשרים השונים של המשפחה – למשל הקשר תרבותי, מצב של עוני, של הגירה? תן דוגמאות.

מה עוד ניתן לשפר בהקשר זה?

מה עוד- חשוב שאדע על חלקך בתוכנית?

מסקנות? רעיונות ומחשבות שיש לך?

אני ממש מודה לך על כל מה שסיפרת לי ושיתפת אותי.

מראיין, לאחר כל ראיון אנא כתוב פסקה רפלקסיבית והערות לגבי ההקשר שבו נערך הראיון.

נספח 6. מדריך ראיון מתאם

קוד המשפחה: _____

שם המראיין: _____

מבוא

שלום _____ (שם המתאמת),

אני _____ (שם המראינת) ואני חלק מצוות המחקר הלומד את התהליך שנעשה בקד"מ. אשמח לשמוע כיצד אתה הרגשת בתהליך ומה חשבת לגביו.

אני מודה לך על שהסכמת להקדיש זמן ולהתראיין. ראיון זה מהווה חלק מסדרת ראיונות שיש סביב משפחה זו: עם הורה, ילד ועובד סוציאלי ומשלים את השאלון הכמותני עליו גם אבקש ממך לענות. כל הפרטים נשמרים בסודיות גמורה ואף שם לא יוזכר בתהליך העבודה על הנתנים.

חשוב לי שתעלה נושאים שחשוב לך לדבר עליהם. אין כאן תשובות נכונות או לא נכונות. יש חשיבות רבה למחשבות, לרגשות, לחוויות ולתובנות שלך.

להחתים על טופס הסכמה ולהסביר בעל פה – סודיות, הקלטה, יכולת להפסיק את הראיון וכו'.

נתחיל במספר פרטים כלליים ולאחר מכן נעבור לשיחה פתוחה יותר.

- שם מלא של המתאמת: _____
- תאריך התחלת התהליך: _____
- תאריך ההיוועדות: _____
- שם המראיין: _____
- תאריך הראיון: _____

הנחיה למראיין/ת:

במידה והראיון זורם ניתן לאפשר זאת ולהתקדם עם השאלות על פי סדר הנושאים שהמראיין יוצר. חשוב להתייחס לתחומי התוכן.

שימי לב לדבר בשפה מותאמת למגדר, לסיטואציה, להקשר ולשפה שהוא/היא מדבר/ת. יש לפשט שאלות שלא ברורות.

רצוי לבקש דוגמאות מהמראיין.

שאלות מנחות:

היכרות.

אשמח להכיר אותך, לשמוע מה הביא אותך להיות מתאמת בקד"מ,

מה הציפיות שלך מתהליכי קד"מ.....

תפיסת ראציונל הקשר עם המשפחה.

על פי הבנתך מה לדעתך גרם לעובדת הסוציאלית להציע למשפחה להשתתף בתהליך זה?

מה היו הפתרונות שהם ניסו קודם?

תהליך ההכנה.

מה אתה יכול לספר לי על תהליך ההכנה שעברת מבחינת החוויה שלך (תפיסות, הרגשה אישית)

מהי חווית הקשר שלך עם המשפחה והתומכים?

איך התנהלו הפגישות? (מי השתתף בפגישות, על מה דיברתם, על מה חשבת כששמעת את מה שדיברו)

האם הצלחת לקדם תהליך של חשיבה מחודשת על המצב?

מה קידם ומה חסם זאת?

מה היו הלבטים שלך?

איך חווית את מערכת הרווחה בתקופה זו של הכנה?

היוועדות.

כיצד ועם מי הכנת את מפגש ההיוועדות?

האם ההיוועדות התנהלה באופן אפקטיבי ומקדם להערכתך? תני דוגמאות.

איך לדעתך הרגישו ההורים במפגש ומה תרמו? תני דוגמאות.

איך הרגיש הילד ומה תרם? תני דוגמאות.

איך הרגישו התומכים ואנשי המקצוע ומה תרמו? תני דוגמאות.

מה היו האתגרים שלך במפגש ההיוועדות?

כיצד המשפחה התמודדה בשלבי ההיוועדות השונים? (העלאת הדאגות, זמן פרטי להכנת התוכנית, הצגת התוכנית)?

לאחר ההיוועדות.

מה דעתך על התוכנית עליה הוחלט?

האם לדעתך היא תיצור שינוי חיובי בחיי הילד והמשפחה?

האם הילד יצא מהסיכון בעקבות תוכנית זו? מה יאפשר את העלאת המוגנות שלו?

ביקורת.

מה היית משנה בתהליך?

קשר עם גורמי רווחה.

כיצד את/ה מאפיין את הקשר שלך עם העובדת הסוציאלית ומערכת הרווחה לאורך התהליך?

האם משהו השתנה בעקבות התהליך בקרב גורמי הרווחה?

האם היית בקשר עם גורמים אחרים?

מה היתה תרומתם?

עבודה מתוך הקשר.

האם לדעתך עשיתם מאמץ להתאים את התהליך להקשרים השונים של המשפחה – למשל הקשר
תרבותי, מצב של עוני, של הגירה? תני דוגמאות.
מה עוד ניתן לשפר בתחום זה?
מה עוד חשוב שאדע על התוכנית? מסקנות? רעיונות ומחשבות שיש לך?
אני מודה לך על כל מה שסיפרת לי ושיתפת אותי.

מראיין, לאחר כל ראיון אנא כתוב פסקה רפלקסיבית והערות לגבי ההקשר שבו נערך הראיון.

נספח 7. טופס הסכמה מדעת

טופס הסכמה מדעת להשתתפות במחקר

שלום רב,

אנו מודים לך על שהסכמת להשתתף במחקרינו העוסק בהערכת תוכנית "עולים לדרך" הלומדת כיצד נתפס הליך קד"מ (קבוצת דיון משפחתית) ומה הן השלכותיו על הלוקחים בו חלק.

אנו מודים לך על השתתפותך ועל תרומתך.

ברצוננו להדגיש כי תהליך המחקר כולו יתבצע תוך הקפדה על שמירת סודיות, כך שפרטים אישיים יוסוו והראיונות/השאלונים ינותחו באופן שלא יאפשר לזהות אותך.

במידה ותרצה/ה להפסיק את השתתפותך במחקר מכל סיבה שהיא, הנך רשאי/ת לעשות זאת בכל עת. הדבר לא יפגע כלל בהליך השתתפותך בקד"מ ובמענים שאתה זכאי להם. כמו כן שמורה לך הזכות ונתונה לך הרשות שלא לענות על שאלות שלא תרצה/ה לענות עליהן.

במידה ועדיין נותרו לך שאלות או אם ברצונך לקבל הבהרות נוספות לגבי המחקר, הינך מוזמנת לפנות לחוקרים.

כמו כן, במידה ותרצה/י שבעקבות הראיון תרצה/י להתייעץ עם גורם מקצועי, ניתן לפנות לד"ר ארנה שמר, לפרופ' דורית רואר-סטריאר או לד"ר יסמין עבוד-חלבי בביה"ס לעבודה סוציאלית, האוניברסיטה העברית ירושלים.

ד"ר ארנה שמר, טלפון 054-4919723, או במייל ornashemer4@gmail.com

פרופ' דורית רואר-סטריאר, טלפון 054-8033569 או במייל dorit.roer-strier@mail.huji.ac.il

ד"ר יסמין עבוד-חלבי, טלפון 054-3117117 או במייל jaboud@campus.haifa.ac.il

בברכה,

ד"ר ארנה שמר, פרופ' דורית רואר-סטריאר וד"ר יסמין עבוד חלבי

חממת המחקר נבט,

בית הספר לעבודה סוציאלית, האוניברסיטה העברית

קראתי את תיאור המחקר לעיל, וכן הוסברו לי פרטי המחקר על ידי המראיינת.

אני מסכימה/ים להשתתף במחקר זה, בתנאים המפורטים לעיל.

תאריך _____

חתימה _____

שם ושם משפחה _____

כתובת דואר אלקטרוני _____

טלפון _____ טלפון נייד _____

במחקר דרך הטלפון –

אני מצהיר כי למרואיין הוקרא טופס ההסכמה והוא אישר בעל פה את הסכמתו להשתתף במחקר

תאריך _____

שם ושם משפחה _____

כתובת דואר אלקטרוני _____

טלפון _____ טלפון נייד _____

חתימת המראיין _____

נספח 8. טופס הסכמה מדעת לילדים

טופס הסכמה מדעת לילדים להשתתפות במחקר

שלום רב,

אנו מודים לך על שהסכמת לספר לנו על ההשתתפות שלך בתוכנית "עולים לדרך". אנחנו לומדים איך תוכנית קד"מ (קבוצת דיון משפחתית) עובדת ואיך היא משפיעה על מי שמתתף בה. מאד חשוב לנו לשמוע את דעתך ודעה של ילדים נוספים שמתתפים בתוכנית. זה יעזור לנו לשפר את התוכנית.

חשוב לנו להבטיח לכל מי שמדבר איתנו שאנחנו שומרים על סודיות, כך שאף אחד לא ידע שדברים שאמרת קשורים אליך. כשאנחנו מספרים מה למדנו מהשאלות שלנו ונותנים דוגמאות אנחנו משתמשים בשמות בדויים (לא בשם האמיתי שלך) ואתה אפילו יכול לבחור את השם שנראה לך.

אם בשיחה שלנו תרגיש שאתה לא רוצה לענות על שאלה מסוימת או רוצה להפסיק את השיחה מכל סיבה שהיא, זה בהחלט בסדר ומותר. זה לא ישנה שום דבר לגבי השתתפות שלך בקד"מ.

אם יחיו לך שאלות או אם תרצה לקבל הסברים נוספים לגבי המחקר, או עזרה במשהו או יעוץ אתה מוזמן לשאול אותי ואני אענה או אפנה אותך לשותפים שלי.

כמו כן, במידה ותרגיש/י שבעקבות הראיון תרצה/י להתייעץ עם גורם מקצועי, ניתן לפנות לד"ר ארנה שמר, לפרופ' דורית רואר-סטריאר או לד"ר יסמין עבוד-חלבי בביה"ס לעבודה סוציאלית, האוניברסיטה העברית ירושלים.

ד"ר ארנה שמר, טלפון 054-4919723, או במייל ornashemer4@gmail.com

פרופ' דורית רואר-סטריאר, טלפון 054-8033569 או במייל dorit.roer-strier@mail.huji.ac.il

ד"ר יסמין עבוד-חלבי, טלפון 054-3117117 או במייל jaboud@campus.haifa.ac.il

בברכה,

ד"ר ארנה שמר, פרופ' דורית רואר-סטריאר וד"ר יסמין עבוד חלבי

חממת המחקר נבט, בית הספר לעבודה סוציאלית, האוניברסיטה העברית

קראתי את תיאור המחקר, וכן הוסברו לי פרטי המחקר על ידי המראיינת.

אני מסכימה/ה להשתתף במחקר זה, בתנאים המפורטים לעיל.

תאריך _____

חתימה _____

שם ושם משפחה _____

כתובת דואר אלקטרוני _____

טלפון _____ טלפון נייד _____

במחקר דרך הטלפון –

אני מצהיר כי למרואיין הוקרא טופס ההסכמה והוא אישר בעל פה את הסכמתו להשתתף במחקר

תאריך _____

שם ושם משפחה _____

כתובת דואר אלקטרוני _____

טלפון _____ טלפון נייד _____

חתימת המראיין _____

נספח 9. תקציר סיפור משפחה: מיכאלוב

משפחת מיכאלוב מונה זוג הורים ושישה ילדים. הזוג, רבקה ונפתלי, נשואים בשנית לאחר ששניהם היו נשואים בעבר. רבקה ונפתלי הינם עולים אשר חזרו בתשובה לאחר עלייתם. נפתלי האב איננו עובד בצורה מסודרת וגם רבקה איננה עובדת בשל מצבה הנפשי אך איננה זכאית לקצבה, על כן מצבה הכלכלי של המשפחה קשה.

מאז פנייתם לרווחה היה מאופיין קשר זה בחשדנות רבה מצד המשפחה וחוסר אמונה בגורמי הרווחה, והפנית המשפחה לתוכנית קד"ם נעשתה על מנת שתוכל הרווחה לקבל תמונה מלאה יותר לגבי המשפחה בעיקר לגבי הבת הקטנה בת ה-10. לפני ההפניה ידעה העובדת הסוציאלית כי הבת סובלת מחרדות קשות וכן קשיי קשב וריכוז כאשר הדאגה העיקרית היתה יכולתם של ההורים להחזיק את מצבה הנפשי והקוגניטיבי המורכב של הילדה לצד בעיותיה הנפשיות של האם.

ההכנה להיוועדות נעשתה על ידי דנה ואלי אשר היו המתאמים מטעם תוכנית קד"ם. תהליך ההכנה ארך חצי שנה וכלל פגישות רבות עם המשפחה עם העובדת הסוציאלית וכן פגישות אחדות עם תמכי המשפחה. את בחירת התמכים התקשתה המשפחה לעשות תחילה מתוך הקושי שלהם לבקש את עזרת חבריהם אך לאחר לחצים מצד המתאמים נמצאו תמכים אשר הוסכמו על כולם.

תוכנית העבודה אשר נבחרה על ידי המשפחה כללה מענים להורים כמו הדרכה הורית, ופגישות עם הודיה העובדת הסוציאלית, וכן מענים לילדים ביניהם חוגים ותמיכה נפשית.

נספח 10. תקציר סיפור משפחה: קדישמן

משפחת קדישמן מונה זוג הורים נשואים וארבעה ילדים. הזוג נועה, ואלנתן עולים, אשר חזרו בתשובה לאחר הגעתם לארץ ונישאו בשידוך. האם נועה עובדת במפעל ואלנתן הינו אברך ולומד כל שעות היום, והמשפחה מתקשה כלכלית.

הקשר עם הרווחה לפני תוכנית קד"ם היה מאופיין בהתנגדויות והתבסס על עזרה כלכלית בפעוטון לילדים בלבד. בשנת 2018 חודש הקשר בעקבות אירוע שקרה לילדה בת ה-10 והצריך את התערבות הרווחה.

הפנית המשפחה לתוכנית קד"ם נעשתה בעקבות התקרית של הילדה בת ה-10 ומתוך הבנה כי היא סובלת מבעיות קוגניטיביות, והעובדת הסוציאלית של המשפחה העלתה את דאגותיה לחשש של פיגור שכלי אצל הילדה. בנוסף העלתה העובדת הסוציאלית קושי בתקשורת עם האם, אך לצד זאת נאמר בהפניית המשפחה כי יש שיתוף פעולה מצד המשפחה וכי לאם כוחות ויכולת הנעה לפעולות עבור המשפחה.

תהליך הכנת המשפחה להיוועדות ארך כחצי שנה, במהלכו התחלפה העובדת הסוציאלית בעקבות יציאה לחופשת לידה וכן התחלפה מתאמת אשר פרשה בתחילת התהליך. תהליך ההכנה כלל פעולות מקדמות כגון אבחונים לילדה ובעקבותיהם מעבר הילדה לבית ספר לילדים עם צרכים מיוחדים. בנוסף כלל תהליך ההכנה את בחירת התמכים בהם בני משפחה וחברי הקהילה שהכירו את המשפחה מאז התקרית עם הילדה.

תוכנית העבודה שנבחרה כללה טיפול רגשי לילדה בת ה-10 שינתן על ידי בית הספר וכן מענה של תומך לסופי השבוע בהם נמצאת הילדה בבית המשפחה וכן גם כמה פעמים במהלך השבוע בהם חוזרת האם מאוחר מהעבודה. בנוסף, ניתן מענה להורים בטיפול זוגי וכן תקבל נועה עזרה בניקיון הבית פעם בשבוע.

נספח 11. תקציר סיפור משפחה: מלול

משפחת מלול מונה זוג הורים נשואים ושבעה ילדים. שרית עובדת כמורה באחד מבתי הספר ביישוב ויעקב משמש כאברך, והמשפחה מתפרנסת בעיקר ממשכורתה של האם כך שישנם קשיים כלכליים רבים. הזוג מוכר לרווחה בעקבות בעיות התנהגות בין ההורים ובין ההורים לילדים.

הקשר של המשפחה עם הרווחה מאופיין בחוסר אמון מאוד גבוה לאחר שהשתתפו בהמון תוכניות של הרווחה אך שום דבר לא צלח. המשפחה מטופלת ברווחה על ידי צוות רחב אשר כולל- עו"ס משפחה, עו"ס לחוק נוער, עו"ס נערו, עו"ס נערים, עו"ס לשירות מבחן וכן נמצאת המשפחה בקשר ישיר עם סגן מנהל המחלקה, אורן איתו יש להם קשר של אמון.

המשפחה פנתה לרווחה בעקבות הקשיים הכלכליים אליהם נקלעו, בבקשה למצוא מסגרת לבנם בן ה-17 וכן, בעקבות שוטטות של הבת הצעירה בת ה-16 שמתגוררת בבית הסבתא כיוון שאיננה מצליחה להסתדר עם הוריה בבית.

גם הילד בן ה-17 וגם הילדה בת ה-16 נמצאים בתהליכים של חזרה בשאלה ואינם מקיימים אורח חיים חרדי מלא כמו הוריהם.

ההפניה לתוכנית קד"ם נעשתה מתוך מטרה לנסות ולייצר שיתוף פעולה עם המשפחה, מה שלא, כשהנחת העובדת הסוציאלית היתה כי אולי תוכנית בה זכות הבחירה תהיה של המשפחה, תוכל המשפחה לייצר ביטחון בתוכנית ולשתף פעולה.

תהליך ההכנה לתוכנית כלל עליות ומורדות וארך בערך כחצי שנה. תחילה התקשו המתאמות לייצר אמון בקרב המשפחה ובמהלך תהליך ההכנה היתה נקודה בה חשבו המתאמות להפסיק את התהליך כיוון שנראה היה כי אין שיתוף פעולה מצד המשפחה. לאחר שיחה של המתאמות עם כלל התמכים (ללא המשפחה אך בידיעתם) נמצאה התגייסות מצד התומכים שעזרו בגיוס המשפחה, מה שהביא בסופו של דבר להחלטה להמשיך את התהליך עם המשפחה. הוחלט בהיוועדות כי ההורים יכנסו לטיפול זוגי, לילדים בני ה-16 וה-17 תמצא מסגרת מתאימה אשר תהיה מסגרת דתית, וכן תינתן עזרה כלכלית מעמותת ואהבתך לרעך כמוד.

נספח 12. תקציר סיפור משפחה: זיגדון

משפחת זיגדון מונה זוג הורים נשואים ולהם שישה ילדים. האם תקווה אינה עובדת והאב אלחנן גם כן אינו עובד או לומד בשיבה כיוון שסובל ממחלה ויושב בכיסא גלגלים.

המשפחה מתמודדת עם קשים כלכליים, הזוג מוכר לרווחה שנים רבות על רקע הקשיים בגידול הילדים והיתה בעבר מעורבות של פקידת סעד.

הפנית המשפחה לתוכנית קד"ם נעשתה על רקע קשיים עם בנם יואל, בן ה-12 אשר נמצא על הרצף האוטיסטי ונפגע ופוגע מינית בבית הספר וכן בהסעה.

הקשר של המשפחה עם הרווחה אופיין בחשדנות וחוסר אמון בעיקר מצידה של האם וכן התנגדות רבה להסתייע בשירותי הרווחה למרות הקושי עם יואל. על כן, ההפניה לתוכנית קד"ם נעשתה מתוך מטרה לנסות ולייצר שיתוף פעולה עם המשפחה ולעזור להם להתמודד עם הקשיים בטיפול של יואל.

במהלך תהליך ההכנה התקשה המתאם יואב לייצר קשר עם המשפחה ואם המשפחה לא הסכימה לצאת מחדרה בביקוריו. נקודת מפנה בתהליך מיוחסת להסכמתו של רב המשפחה לתהליך, כאשר לאחר הסכמה זו נצפה שיתוף פעולה רב יותר עם המשפחה.

במהלך ההיוועדות נמצאה התייחסות רחבה לתפקידן של התומכות בכתיבת תוכנית המשפחה ושכנוען את האם לעשות ליואל אבחון פסיכולוגי. אבחון אותו התנגדה האם לעשות במשך כמה שנים.

הנקודה חשובה ונוספת בהיוועדות היתה צירופו של מנהל ההסעות של בית הספר על מנת לדון איתו בבעיות ההטרדות המיניות המתרחשות במהלך ההסעה אך גם על מנת למצוא פתרון לדאגה של ההורים בדבר השמעת מוזיקה שאינה "כשרה" ומשפיעה לרעה על יואל. את ההיוועדות ניהל יואב, שזוהי ההיוועדות השנייה, בה הוחלט כי יואל יעבור אבחון פסיכולוגי וכי מי שתדאג לכך היא אחת התומכות שעובדת בקופת חולים. בנוסף הוחלט כי יואב יישאר בבית הספר הנוכחי אך במהלך ההסעה יקבל יואל מלווה צמודה רק לו.

נספח 13. תקציר סיפור משפחה: פרישמן

משפחת פרישמן מונה זוג הורים נשואים ולהם חמישה ילדים. האם דפנה עובדת כמטפלת של ילדים קטנים ואברהם האב איננו עובד ונמצא במצב שיקומי.

האבא מתגורר בבית אבות ביישוב הנחקר וחוזר לבית רק בשבתות, בעוד האם דפנה הינה המטפלת העיקרית במשפחה ומקבלת תמיכה מהקהילה בענייני משק הבית. המשפחה מתמודדת עם קשים כלכליים בשל מצבו של האב וכרגע מתקיימת בעיקר מקצבת הנכות של האב. מקרה המשפחה מוכר לרווחה בעקבות פנייתה של הקהילה לרווחה הנוגעת לקשיים בתפקוד ההורי ודיווחים אשר עלו מבית הספר על חוסר תפקוד מצד ילדות המשפחה.

יחסי הרווחה עם המשפחה טרם תוכנית קד"ם התאפיינו בעיקר בסיוע חומרי ובחוסר אמון ואי שיתוף פעולה עד כי המשפחה ביקשה לסגור את התיק לפני השתתפותה בתוכנית. בעקבות בקשתה של המשפחה לסגור את התיק שלהם ברווחה, לצד פניות חוזרות ונשנות מצד הקהילה לטיפול במצבם של הבנות, הופנתה המשפחה לתוכנית קד"ם במטרה לייצר שיתוף פעולה ולעזור במציאת מסגרת חינוכית לבנות, עזרה כלכלית וכן תמיכה נפשית וחומרית בעקבות מצבו של האב.

תהליך ההכנה עם המשפחה החל באמון יחסי אותו נתנה המשפחה למתאמים אך כלל לכל אורכו עליות ומורדות עד כי כמה פעמים רצתה המשפחה לעזוב את התהליך. הקהילה היתה מעורבת בתהליך עוד לפני ההיוועדות והיותה גורמים משמעותיים גם לאורכו כאשר בנקודות בהן נמצאו חוסר הסכמות בין המשפחה לבין המתאמים נעשו התייעצויות של המשפחה המתאמים והרבנים יחדיו על מנת לקבל את ההחלטות. בהיוועדות עצמה לא נכחו שתי האחיות הגדולות שלא הסכימו להגיע אך שאר בני המשפחה כולל הילדים הקטנים נכחו.

תוכנית המשפחה כללה מענה לדאגות השונות שהועלו תוך ניצול הסל הגמיש של התוכנית, אך מתוך הבנה כי הסכום הקיים בסל הגמיש הינו כפול מהסכום הקיים באמת. בעקבות התבססות התוכנית על סכומים אלו חוותה המשפחה אכזבה רבה בסיום ההיוועדות כאשר הבנה שלא תוכל לקיים את כל הפתרונות אשר נכתבו.

ייתכן ותחושות אלו הם גם מה גרם למשפחה לא להסכים להתראיין לראיון האיכותני של המחקר וזאת למרות ניסיונות שנעשו ליצור קשר עמם גם דרך אנשי מפתח כמו אנשי הרווחה ומלווה המשפחה.

Abstract

Recent decades have witnessed an increasing awareness of the social problem of children at risk who frequently fall victim to neglect and abuse. Discourse on the problem of children at risk, both academic and professional fields, has served to shape policies that include laws and regulations and to promote the development of methods for prevention and intervention. An element of these discussions is focused on the manner in which decisions are made in child welfare decision-making processes, as well as the participation of children and parents in decisions that concern them. As a result of this discourse, changes have been made in recent years in these processes which aim to promote the participation of families.

This study investigates a Family Group Conference (FGC) pilot program in Israel, which proposes an alternative to traditional child welfare decision making processes. The purpose of this model is to empower the families of children at risk with a methodology based on collaborative practices and a context-informed perspective. This study is part of a wider ranging study that is investigating the implementation of the FGC program in Israel that is being conducted as part of the *Nevat* Greenhouse of Context-Informed Research and Training for Children in the Hebrew University of Jerusalem.

The FGC model originated in New Zealand and is based on the work of: *coordinators* (who are external to the welfare services); *welfare service professionals*; *supporters* (people from the community who are chosen by families); and the *parents and children*, themselves.

The model has three main phases. The first phase is the *preparation*, in which the coordinators meet the participants individually and raise their concerns about the families. The second part is the *conference*, in which all the participants from the preparation process are brought together and have an opportunity to raise their concerns about the family along with the various possible solutions they can provide.. later part of the conference involves the family that left alone, together with its supporters, devising a plan from the solutions proposed in the beginning of conference. Their aim together is to address all of the concerns raised in the conference. Finally, at the conclusion of the meetings, and with the consent of all participants in the formulation of the family plan, the third phase involves the *execution* of the plan, which is then followed-up by the family and the social worker who monitor that the program is actually implemented and evaluate results for effectiveness.

This research focused on the implementation of the FGC model in the ultra-Orthodox community in one settlement. This community is characterized as knit, having an autonomous lifestyle, and as sheltered community from the outside parties, including public institutions and the academic world, all of that affect the paucity of research in this community.

The theoretical background that guided the thesis is found in the sources of the partnership approach, the cultural competence approach and the context-informed perspective, according to which risk is defined differently in different contexts such as social, political, historical, economic and religious.

In addition, this research provides a conceptual background to FGC, which includes reference to the partnership practice in in child welfare decision-making processes, as well as background on the FGC Program worldwide and its principles. Research based on the context-informed approach utilizes paradigms and methodologies aimed at understanding participants' subjective experience. Therefore, in a study how work with communities in which the culture is different from the hegemonic culture, it is especially important to pay attention to the nature of families' contacts with the welfare agencies. In addition, there may be differences in norms and perceptions between professionals and communities, such as risk and protection perceptions, therefor, intervention programs may need to be specially adapted for these populations.

The nature of the connections, as well as gaps in perceptions between the professionals and those who make use of the social services, sometimes causes friction and is a cause of poor cooperation which can lead to mutual mistrust between the parties (the families and social workers). The tension between welfare professionals and the ultra-Orthodox community causes families to choose not to turn to the public welfare services, and, instead, to make use of solutions within the community such as relying on rabbis, nonprofit organizations and private therapists, which may lead community members not to contact the welfare services and report on risk that exist in the community and especially child-related risk.

The questions that led to this study were: a. what are the risk and protection perceptions of the research participants (children, parents, supporters, coordinators and professionals); b. how was the FGC program's collaborative practice perceived by all of the participants (parents, children, social workers, coordinators and supporters), and in particular the children's participation in the process; c. how did the FGC experience affect the perception of welfare systems in the eyes of the parents and children who participate in the study; d. what are the unique challenges and contributions of adapting the FGC program in the ultra-Orthodox population?

This study is based on a qualitative methodology. The data collection include 21 semi-structured interviews were conducted with participants in the FGC program within the ultra-Orthodox community: social workers, coordinators, parents, supporters and a girl (see Appendix 1). All the names of the participants in this paper are alias, and everything that been written in this paper address both women and men.

The findings were analyzed in a thematic analysis.

The data analysis revealed five key themes. The first theme deals with *the conferencing experience* in FGC. It was found that setting-related practices such as preparing refreshments for conference were significant and positive for professionals, although most families experienced these practices as burdensome and challenging. It found that these preparations should also be looked at in other contexts such as economic context. The findings also suggested that the role of supporters was important both to families and professionals.

A second theme relates to *perceptions of risk, protection, concerns, power and resilience*. It was found that there are differences between risk and protection perceptions between those of the general population and those within the ultra-Orthodox community, including the notion like "spiritual risk,". It was also found that the discourse on concerns in the FGC program, which replaces the risk discourse, makes it possible to relate to all members of the family, And the unique contexts of those families, how create a meeting point between the different perceptions regarding risk and security. In addition, it was found that practices of the FGC program, such as separating the coordinators from the welfare services and place the family in center of the attention, created trusting relationships between the coordinators with the families, as well as with the social workers and between them and the families.

The third theme relates to *relationships of trust as the basis of connection*. It was found that the relationships of families (who were referred to the program) with welfare systems were characterized by mutual distrust *before* being referred to the program. It was also found that the practices of the FGC program such as open discourse, separating the program from welfare service, and so forth, served to facilitate relationships based on trust between the families and the coordinators. This is in addition to the involvement of the supporters in the process, which helped the social workers to develop their trust in the families.

The fourth theme, *collaborative practice*, emerged as a model of collaborative practices that promoted parental involvement in decision-making--although not all families participating in this study were willing to assume the requisite responsibility. In addition, the issue of children's participation provoked reservations from some participants who were concerned about harming the children, as well as of the age context and the cultural context. Given the paucity of interviews with children in this study, it is difficult to ascertain the children's perspectives on this issue.

The fifth theme, *cultural adaptation to the Haredi community*, raised issues relating to those coordinators who came from secular backgrounds. Social workers felt that these coordinators had difficulty understanding ultra-Orthodox culture while the coordinators, themselves, did not perceive this difficulty. Another issue that arose related to the need for candor and openness required by the program methodology at conferences in opposition to concerns about exposure that exist in ultra-Orthodox

society. It was found that good relations between the coordinators and the rabbis of the community helped to bridge these gaps in both consultation and in opening the door to the community. This should be understood in the context of the very real complexities of these relationships.

The discussion section dealt with three key parts. The first section addressed the partnership practices that exist in the FGC processes in the context of parental engagement and correspondence of the findings alongside studies conducted on FGC. It was found that high-level sharing was made possible by building trust between the coordinators and families—relationships that were missing at the beginning of the process between social workers and families. At the same time, it was discussed that the collaborative practice was done with the parents, while the children's participation raised reservations among the study participants, because of the age context and the coulter context

The second part of the discussion dealt with the perceptions of research participants about risk and protection. This part of the discussion found that professionals were aware of the cultural context of risk situations and even expressed a willingness to work in context-aware work practices. Alongside this, it was found that despite this awareness, when there was a conflict between the universalist risk perceptions of the social workers and the perceptions of “spiritual risk,” the social workers found it difficult to find practices to bridge these perceptions.

The third part of the discussion touched on the cultural adaptation of the FGC model to the ultra-Orthodox population. The research highlighted two issues that require attention when implementing the model. The first is the question of the identity of the coordinators and the capacity of secular coordinators to understand the norms of the ultra-Orthodox community. The second relates to the conflict between the fear of exposure in the ultra-Orthodox community and the candor that is required in the conferences. The discussion also found that in situations where the model's principles were in conflict with the norms of the ultra-Orthodox community, such as choosing the supporters, the coordinators found it difficult to work from a position of cultural sensitivity and acted according to the principles of the FGC model.

Bridging these gaps was found in cultural context and the connection between the coordinators and the rabbis, who served as gatekeepers with the ultra-Orthodox community and served in a bridging role between the various conceptions. All of this needs to be taken in the political context and the power relations that exist between the rabbis and the families as well as the complexities inherent in these relations.

This study contributes to the theoretical knowledge and to the policy change.

Contribution to Expanding Theoretical and Practical Knowledge. The present study is unique in that it explores a field that has not been researched in Israel so far, the FGC model, in general, and the FGC model in ultra-Orthodox society, in

particular. The study contributes to professional knowledge in the areas of context-informed approach and cultural competence approach; children's participation in decision-making; working within the ultra-Orthodox society, as well as perception risk and child protection in the ultra-Orthodox society.

Contribution to policy change. The research is important as part of a broader study that investigates the implementation of the FGC model in Israel. The study's findings may prove impactful on policy in the future as the findings are integrated in the annual evaluation that is presented to policy-makers in the Ministry of Welfare—policy-makers who are charged with implementing FGC in Israel.

The Hebrew University

The Paul Baerwald School of Social Work and Social Welfare

**Family Group Conference (FGC) in child welfare - Case Study in the
Jewish ultra-orthodox community in Israel.**

Michal Neomi Elkayam

THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE
REQUIREMENTS FOR THE MASTER'S DEGREE

Presented to:

Dr. Orna Shemer

Prof. Dorit Roer-Strier

Mr. Jan Saradze

October 2019